

Рк У 124

Н 30

Народне мистецтво Галичини
и Буковини



Народное искусство Галиции и Буковины
и Земский союзъ в 1916 1917
годы войны

23531 КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Шифр Рк Цб 12 Н30 Інв. № 210 3577

Автор _____

Назва Народне искусство
Гамлиці и Гужовиць...

Місце, рік видання К., 1919

Кіл-ть стор. 65, 2 с. іл.

-"- окр. листів 3 л. табл.

-"- Ілюстрацій 6 л. рис.

-"- карт _____

-"- схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют _____

Примітка: (Народне искусство
Гамлиці и Гужовиць-
ки). 19.04.94 - Бєєв

ГЗІІ

Щ 124.43

Н 30

НАРОДНЄ МИСТЕЦТВО
ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ.

НАРОДНОЕ ИСКУССТВО ГАЛИЦИИ
И БУКОВИНЫ И ЗЕМСКІЙ СОЮЗЪ

ВЪ 1916—1917 Г.Г. ВОЙНЫ.

ИЗДАНИЕ КОМИТЕТА ЮГО-ЗАПАДНАГО ФРОНТА
ВСЕРОССИЙСКАГО ЗЕМСКАГО СОЮЗА
(ОТДѢЛЪ ПОМОЩИ НАСЕЛЕНІЮ, ПОСТРАДАВШЕМУ ОТЪ ВОЙНЫ).

Рк. 2103577



Кієвъ.

Типографія Художественно-Ремесленной Школы-Мастерской Печатнаго Дѣла.
1919.

Ц 124.43(2у)

Изданіе книги закончено въ 1919 г. Центральнымъ Архивомъ Отдѣла по ликвидаціи организацій военнаго времени при Совнархозѣ

ИЗДАВАЯ ПАМЯТНУЮ КНИГУ
РАБОТЪ ПО ТРУДОВОЙ ПОМОЩИ
ПОСТРАДАВШИМЪ ОТЪ ВОЙНЫ И ПОПУТНО
ПОКАЗЫВАЯ МОТИВЫ НАРОДНАГО ТВОРЧЕСТВА
ГАЛИЧИНЫ И БУКОВИНЫ, ОТДѢЛЪ ЖАЛБЕТЪ, ЧТО
СРЕДСТВА И УСЛОВІЯ ВРЕМЕНИ ДАЮТЪ ВОЗМОЖ-
НОСТЬ ПРЕДСТАВИТЬ ТОЛЬКО ЧАСТЬ ХУДОЖЕ-
СТВЕННЫХЪ БОГАТСТВЪ, СОБРАННЫХЪ СОТРУД-
НИКАМИ ОТДѢЛА ЗА ВРЕМЯ РАБОТЫ НА ФРОНТѢ.
ЭТА КНИГА — ЛИШЬ ПРИКОСНОВЕНІЕ КЪ МА-
ТЕРЬЯЛУ, КОТОРЫЙ МОГЪ БЫ ПОСЛУЖИТЬ ДЛЯ
СПЕЦИАЛЬНАГО ИЗДАНІЯ ПО НАРОДНОМУ
ИСКУССТВУ.

Отдѣлъ помощи населенію, пострадавшему отъ войны.

КОМИТЕТЪ ЮГО-ЗАПАДНАГО ФРОНТА
ВСЕРОССІЙСКАГО ЗЕМСКАГО
СОЮЗА.



Часто бува—одно добре діло виклика друге, відкрива новий простір для праці. Так було й тут: цілком утилітарне завдання, що взяв на себе «Отдѣлъ помощи населенію, пострадавшему отъ войны» Київського Комітету Всерос. Земського Союзу—дати заробіток тим, кого захопили страшні події війни,—примусило ближче підійти до народа, придивитись до його життя.

І відкрилась одна з сторін цього життя, частина душі народньої— краса. Чуйність осіб, що стояли біля діла помочі, їх енергія—перетворили почуття в діло—і знов віджив цілий парост праці, пригніченої війною, праці, що має такий тісний звязок з мистецтвом.

Місцевости, що на цей раз були досягнені російським військом, оселені, за незначним винятком (південна частина Буковини), українцями,—серед них і прийшлося працювати. Завдяки цілком слушно, з самого початку, зазначеному шляху—робота відразу пішла жваво, бадьоро, дала наслідки: у народа бралось те гарне, що він мав,—зоставалося тільки як слід його використувати. А позаяк запас цього гарного був великий, то стоїло тільки трохи його торкнутись—і не треба було вносити нічого чужого. В такій взаємності і йшла робота.

Заняті місцевости—Буковина й південна частина Східньої Галичини, як і більшість країн решти України, відносно до народнього мистецтва ще зберегли невичерпані скарби. Прав-

Часто бывает такъ,—одно доброе дѣло даетъ импульсъ другому, открываетъ арену для совершенно новой работы. Такъ было и въ данномъ случаѣ: всецѣло утилітарное задание, взятое на себя «Отдѣломъ помощи населенію, пострадавшему отъ войны» (Київскаго Комитета Всероссійскаго Земскаго Союза)—дать заробітокъ жертвамъ всѣхъ ужасовъ военныхъ дѣйствій,—принудило подойти ближе къ народу и присмотрѣться къ жизни его, и тогда открылась та сторона жизни, въ которой отразилась душа народа—красота. Чуткость людей, ставшихъ у дѣла помощи, ихъ энергія—перетворили чувства въ дѣло, и снова ожила цѣлая отрасль труда, погребеннаго было войной, труда такъ тѣсно связаннаго съ искусствомъ.

Мѣста, занятія на этотъ разъ русскими войсками, населены, за незначительнымъ исключеніемъ (южная часть Буковини), украинцами,—среди нихъ то и пришлось работать. Благодаря съ самаго начала правильно намѣченному пути,—работа сразу пошла дружно, бодро и дала прекрасные результаты:—у народа бралось то хорошее, что онъ имѣлъ,—оставалось только правильно использовать этотъ цѣнный матеріалъ. А такъ какъ запасъ хорошаго былъ великъ, то достаточно было ограничиться имъ однимъ, не внося ничего чужого. Въ такомъ направленіи и началась работа.

Занятія мѣстности, Буковина и западная часть Восточной Галиціи, какъ и большинство остальной Украины, еще сберегаютъ неисчерпаемыя сокровища, въ области народнаго искусства. Правда, годъ отъ году, благодаря гря-

да, рік від року, завдяки простуючому з заходу процесу нівеляції, цих скарбів стає менш і менш, проте, лишилося їх ще досить.

Випадково сталося так, що заняті місцевості як раз становлять дуже цікаву країну, де зійшлося, поступово переходячи одна в другу, кілька галузів українського племені. Одміни, то незначні, то більш глибокі, торкаються мови, характеру будівель, строю, загального побуту; торкаються й народніх виробів, що

дущему съ запада процессу нивеляции, этих сокровищъ становится меньше и меньше, но ихъ все таки еще достаточно.

Случайно вышло такъ, что занятія мѣста представляютъ какъ разъ очень любопытный край, гдѣ сошлись, постепенно переходящая одна въ другую, нѣсколько вѣтвей украинскаго племені. Особенности, болѣе или менѣе значительныя, касаются языка, характера построекъ, убранства, общественной жизни, а также и народныхъ издѣлій, имѣющихъ



В святочний день.
Галичина (Покуття).

Въ праздникъ.
(Галиція).

мають риси мистецтва. Розуміється, снільного багато, але багато й одмін, що дає широкий простір для спостережень, порівнань, що дає, нарешті, можливість усюди збирати зразки збірної творчості, з яких і складається народнє мистецтво. Походження одмін залежало від ріжних чинників—характеру місцевості, клімату, економічних та загально-культурних обставин життя і навіть обставин політичних: чим менш було пригніту, як матеріального, так і політичного, тим свободніш розвивалась і ця частина

черты искусства. Разумѣется, много общаго, но много и различій, что даетъ широкий просторъ для наблюдений, сравнений и, наконецъ, даетъ возможность всюду находить образцы коллективнаго творчества, которыми характеризуется народное искусство. Происхождение этихъ отличій зависѣло отъ разныхъ факторовъ: характера мѣстности, климата, экономическихъ и общественно-культурныхъ условий жизни, а также отъ обстановки политической: чѣмъ менше было угнетенія, какъ матеріального,

народного духа, тим міцніш трімалася вона в побуті народа, тим яскравіш виявлялася пле-мінна індивідуальність. І коли ми бачим, як поволі, але непохібно, дешеві німецькі фабрика-ти вицірають місцеві вироби в Галичині, як здержується цей натиск в більш культур-ній Буковині і як ще повним життям живе народне мистецтво в Карпатах, серед гірня-ків-українців—Гуцулів, то кожен, хто зна об-ставини народного життя в отсіх країнах, по-

такъ и политическаго, тѣмъ свободнѣе развива-лась и эта сторона народнаго духа, тѣмъ крѣп-че держалась она въ народномъ быту, тѣмъ ярче проявлялась племенная индивидуаль-ность. И когда мы видимъ, какъ медленно, но планомѣрно, дешевые нѣмецкіе фабрика-ты вытѣсняють мѣстныя издѣлія въ Галиціи, какъ сдерживается этотъ натискъ въ болѣе культурной Буковинѣ, и какой полной жизнью живетъ еще народное искусство въ Карпатахъ, среди украинскихъ горцевъ—Гуцуловъ, то,



Сорочки Буковини і Галичини.
(Власність Київськ. Город. Музею).

Рубахи Буковини и Галиціи.
(Собств. Київ. Город. Музея).

винен признати, що вищенаведені чинники мають безумовне значіння.

В Галичині, в самій північній частині занятої місцевости, індивідуальна краса, заховуючись ще в старосвітських зразках, особливо в чудовому деревляному церковному будівництві, в сучасному побуті, як це ми допіро що зауважили, поволі зника. Вона й раніше не була тут дуже яскравою, тепер же пережива той час, коли народне мистецтво з його стародавніми мотивами, поступається перед новим, де занесені первістки, хоч і перетворюються народом

зная условія народной жизни въ этихъ кра-яхъ, должны признать, что вышеозначенные факторы имѣють безусловное значеніе.

Въ Галиціи, въ самой сѣверной части занятої мѣстности, индивидуальная красота, сохраниясь еще въ старинныхъ образцахъ, особенно въ чудесномъ деревянномъ церковномъ строительствѣ, въ обыденномъ быту, какъ мы только что указывали, постепенно исчезаетъ. Она и раньше не была ярка, те-перь же переживаєть то время, когда народ-ное искусство, съ его стародавними мотивами, отступаєть передъ новыми вѣянїями, когда

на свій власний смак, проте, все-ж застаються йому чужими—процес, якому вже цілком підлягла уся центральна й західна Європа.

Спускаючись нижче, на південь, в долину Дністра, знаходимо в мистецтві вже більш безпосереднього, свіжого. Народне мистецтво тут є продовженням такого-ж мистецтва сусіднього Поділля, заселеного південним одмінком українського племені, що найбільш виразно і повно

наносные элементы, хоть и претворяются народомъ на свой собственный вкусъ, но остаются все таки чуждыми ему-процессъ, которому всецѣло подпала вся центральная и западная Европа.

Спускаясь на югъ, въ долину Днѣстра, находимъ въ искусствѣ уже болѣе непосредственнаго, свѣжаго. Тутъ народное искусство является продолженіемъ такого же искусства сосѣдней Подоліи, заселенной южной вѣтвью



Прикраси святочного одягу Гуцула.
(Власність Київськ. Город. Музею).

Издѣлія изъ металла.
(Собств. Київ. Город. Музея).

виявило в різних галузях народнього життя свою індивідуальність.

Ще далі на південь, в Буковині, по долинам Прута й Серета,—знов одміни, сполучені з сусідством Румунів, що часто-густо жиють мішма з українцями. Тут варто зазначити цікавий факт: на Буковині серед української людности південні румунські мотиви підлягли такому багатому обробленню, набрали таку різноманітність фарб і рисунка, яких не стрінете в їх рідному краї, в сусідній Молдаві.

украинского племені, и здѣсь наиболѣе выразительно и всестронне проявляетъ свою индивидуальность въ различныхъ областяхъ народной жизни.

Еще дальше на югъ, въ Буковинѣ, по долинамъ Прута и Серета, вновь особенности, заимствованныя отъ непосредственныхъ сосѣдей Румынъ, которые живутъ близко соприкасаясь, мѣшаясь съ украинцами. Тутъ важно отмѣтить любопытный фактъ: на Буковинѣ среди украинскаго населенія южные румынскіе мотивы поддались такой богатой обработкѣ,

Усе повищесказане торкається лише долин. Увесь західний край занятої місцевости займають Карпати, підіймаючись усе вище й вище до самого угорського кордону. Тут живуть Гуцули. Входячи в їх країну, пробіраючись долинами гірських бистрих річок серед величезних скель та похмурих віковичних лісів, ви вступаєте в цілком окремий світ, наскрізь пройнятий могутньою красою.

Гори, віддаленність від центрів, розкиданість осель, зберегли в цілості стародавнє обличчя життя, таке несхоже до всього того, до чого призвичаїлося наше око в рівнинах, зберегли гордий дух народа, дали можливість розвинутиися його особливостям. І одною з самих яскравих прояв духа є якесь стихійне замилування до краси, що проняло увесь народний побут, утворило саме фізичне обличчя племені з його високим зростом, зграбністю, гордою постаттю. Почувається ця любов до краси й далі—в мальовничому збранні, для котрого Гуцул не жаліє нічого. В окрасах хати, в ріжних промислах, як гончарство, різьба й вишлювання на дереві й кості, ткацтво, вишивання, окраси шкуряних кептарів, вироби з металів і т. д.—усюди ми бачимо красу, скрізь вона почувається... За останні часи умови життя в горах погіршали—народ почав бідніти, війна в богатых місцях цілком знищила життя. Сумно стає, коли подумаєш, що принесе будучина для цього гордого племені, що так закоханий в красі...

1917 р.

пріобрѣли такое разнообразіе красокъ и рисунка, какихъ не встрѣтитъ на ихъ родинѣ, сосѣдней Молдавіи.

Все вышесказанное касается лишь долинъ. Весь западный край занятыхъ мѣстностей покрываютъ Карпаты, поднимающіяся все выше и выше, до самой венгерской границы. Тутъ живутъ Гуцулы. Попадая въ этотъ край, пробираясь долинами быстрыхъ горныхъ рѣчекъ, среди величественныхъ скалъ и пасмурныхъ вѣковѣчныхъ лѣсовъ, вы вступаєте въ совсѣмъ особый мѣръ, насквозь проникнутый могучей красою.

Горы, отдаленность отъ центровъ, раскиданность поселковъ, способствовали сохраненію въ цѣлости стародавняго облика жизни, такой непохожей на все то, къ чему приглядѣлся нашъ глазъ въ долинахъ, сохранили гордую душу народа, дали возможность развиться его особенностямъ. И одно изъ самыхъ яркихъ проявленій духа—какая-то стихійная любовь къ красотѣ; она проникаетъ весь бытъ народа и претворила даже самый обликъ племені, надѣливши его высокимъ ростомъ, стройностью и гордой постаттю. Чувствуется эта любовь къ красотѣ и въ красочномъ убранствѣ, для котораго Гуцулъ не жалѣетъ ничего, въ росписи хаты, въ разныхъ промыслахъ, въ гончарствѣ, рѣзбѣ и выжиганьи по дереву и кости, ткачествѣ, вышиваньи, окраскѣ кожаныхъ кептарей и т. д.—всюду мы видимъ красоту, всюду она чувствуется. Въ послѣднее время условія жизни въ горахъ измѣнились къ худшему, народъ началъ бѣднѣть, а война въ богатыхъ мѣстностяхъ совершенно заглушила жизнь. Становится грустно, когда задаєшь себѣ вопросъ: что принесетъ будущее этому гордому племені, поистинѣ влюбленному въ красоту.





Печальной памяти літомъ и осенью 1915 г. населеніе Галичины пережило тяжкія испытанія—стихійное бѣгство, принудительное выселеніе, разореніе, болѣзни и голодъ. Тогдашнее правительство, въ лицѣ центральныхъ и мѣстныхъ властей, не въ силахъ было справиться съ этимъ катастрофическимъ и, въ значительной степени, имъ же усугубленнымъ бѣдствіемъ. Земскій Союзъ, движимый интеллигенціей и молодежью, счелъ своимъ долгомъ откликнуться на эти злосчастія гражданскаго населенія, хотя непосредственнымъ призваніемъ его было служеніе больнымъ и раненымъ воинамъ. Стараясь задержать выселеніе и внести порядокъ въ бѣженскій потокъ, питая, лѣча, давая кровъ дѣтямъ и матерямъ, мѣстный Юго-Западный Комитетъ Земскаго Союза посильно пришелъ на помощь жителямъ Галичины, къ какой бы національности и «оріентаціи» они не принадлежали. Такъ народился спеціальній Отдѣлъ—Помощи населенію, пострадавшему отъ войны. Когда бѣженская волна улеглась, надо было помочь и тому населенію, которое осѣло или осталось на своихъ мѣстахъ—надо было спасти и его отъ голода и обнищанія. вмѣстѣ съ тѣмъ, уже нельзя было ограничиваться одной лишь даровой и чисто филантропической помощью: слѣдовало принести и помощь трудовую. Въ интересахъ самого народа, для сбереженія его жизненной энергии и самоуваженія, необходимо было дать возможность работы тѣмъ его элементамъ, которые были еще дѣеспособны. Такъ возникли Бюро Труда въ Кіевѣ и рядъ мастерскихъ на фронтѣ—бѣльевыя, почиочныя и, наконецъ, художественно-промышленныя.

Сумной пам'яті літо та осінь 1915 року принесли населенню Галичини багато тяжкого горя: стихійне біженство, примусове виселення, розор, хвороби, голод. Уряду тих часів, в лиці осередкових та місцевих влад, було над-силу здолати це катастрофічне і в великій мірі по його-ж вині збільшене лихо.

Всеросійський Земський Союз, керовниками якого була інтелегенція та молодь, признав за свій обов'язок йти на порятунок і цивільної частини людности, хоча безпосереднім завданням його була допомога хворим та раненим воякам.

Вживаючи всіх можливих заходів, щоб спинити виселення, та внести якийсь лад в біженську лаву, годуючи, організуючи медичну допомогу, даючи притулок дітям та матерям, Земський Союз допомагав таким чином всім мешканцям Галичини, до якої-б нації чи «орієнтації» вони не належали.

Так утворився спеціальний «Відділ допомоги людності, потерпівшій од війни».

Коли біженська хвиля спала, треба було подбати про те населення, що осіло, або залишилося на своїх місцях, треба було рятувати од голоду та з'убожіння. Разом з тим, вже не можна було обмежитися самою чисто філантропічною допомогою, треба було організувати ще постачання праці. В вигодах самого народу, для того, щоб зберегти його життєву енергію та почуття самоповаги, треба було дати можливість заробляти тим його елементам, що були ще здатні до праці. Так утворилося Бюро праці в Кієві, а на фронті



Открытие вышивальных мастерских произошло по частному почину и на собственный страх и риск молодых сил—сотрудниц Земского Союза. Первая такая мастерская организована была г. Шумаковой в Остров—Буцнев; в март 1916 г. другой пионершей этого дела, г-жей Спасской, открыта была «робитня» и в Тарнополе. Первые шаги в этом направлении сопровождались большими трудностями: не было ни материала, ни опыта, ни соответствующего сочувствия. Совершенно естественно, что в такой же степени, в какой бѣллевия начинания мастер-

цілий ряд майстерень, де шили, латали білизну, а затим і мистецько-промислові майстерні.

Вишивальні майстерні організували за власний ризик та відповідальність молоді сили—співробітниці Земського Союзу. Перша така майстерня була відчинена д-кою Шумаковою в Острові-Бугніві; другою піонершою цієї справи, д-кою Спаською, відчинена була в березні 1915 року „робитня“ в Тарнополі. Перші кроки в цьому напрямі були дуже трудні: бракувало матеріалу, не було ні досвіду, ні відповідного співчуття. Цілком природна річ,



Мастерицы изъ села Волковцы.

Робітниці з села Волківці.

скія казались необходимыми для нужд самой армии, вышивальные мастерскія на фронтѣ могли показаться роскошью. «Какъ-то неловко было на войнѣ рукодѣльями заниматься», говорит г. Спасская. Однако, это первоначальное чувство неловкости было осилено властнымъ соображеніемъ: надо было дать средства къ жизни не только тѣмъ женщинамъ, которыя могли только шить и чинить, но и тѣмъ, которыя были болѣе способны къ рукодѣлію—горожанкамъ, оставшимся безъ всякихъ средствъ, и крестьянкамъ, этимъ искуснымъ художницамъ домашняго очага.

що поскільки майстерні, де латалася та шилася білизна, признавалися потрібною для армії, постільки робітні вишивальниць на фронті вважалися розкішю.

«Якось то ніяково було на фронті вишивати», каже д-ка Спаська. Одначе це перше почуття ніяковости швидко зникло перед вимогами дійсного стану речей: треба було дати засоби до життя не тільки тому жіноцтву, що могло шити та латати білизну, а і більш талановитим робітницям—городжанкам, що зісталися були без всяких засобів до життя,

И дійсно, «рукодїліе на войнѣ» оказалось не роскошю и не праздною затѣей. Желających работать нашлось столько, что не хватало мѣста. Вслѣдъ за Тарнопольской мастерской были открыты такія же мастерскія въ Микулинцахъ, Збаражѣ, Трембовлѣ, Чортковѣ, Озерянахъ, Борщевѣ, Ягельницяхъ, Устечкѣ, Городенкѣ, затѣмъ въ горной Галичинѣ—Коломыѣ, Косовѣ, Десятинѣ, Надворной и Снятинѣ. Съ септября 1916 г. эта дѣятельность Земскаго Союза распространилась и на Буковину: Черновицы, Серетъ, Радауць, Гуру-Гумору, Сучаву и Ваму. Помимо постоянныхъ мастерскихъ, развилась цѣлая сѣть роздаточныхъ пунктовъ для приходящихъ изъ окрестностей и часто издалека крестьянокъ: здѣсь онѣ получали заказъ, необходимый матеріалъ, а нерѣдко и муку. Къ руководству роздаточными пунктами привлечена была мѣстная интеллигенція—учительницы, жены священниковъ, монахини. Съ другой стороны, къ общему руководству мастерскими Земскій Союзъ привлекъ художниковъ-специалистовъ. И, несмотря на безконечныя трудности въ полученіи и перевозкѣ матеріаловъ на фронтъ, дѣло стало на твердую почву и выросло до неожиданныхъ размѣровъ.

Такимъ образомъ, нѣсколько тысячъ обездоленныхъ женщинъ Галичины и Буковины различныхъ слоевъ и національностей, полякъ, евреекъ и, по преимуществу, крестьянокъ-украинокъ, получили хлѣбъ насущный и, въ то же время,—возможность душевнаго отдыха отъ тревогъ и заботъ окружающаго. Онѣ какъ бы снова приобщились къ тому интимному ручному труду, который былъ прерванъ войною, но искони являлся неотъемлемой частью народной жизни.

Часто въ исторіи войнъ происходило такъ, что завоеватели прививали завоеванному свои собственные вкусы. На этотъ разъ произошло обратное. Оказавшись, по праву войны, въ областяхъ Австро-Венгріи, представители русскаго земства не только не навязывали мѣстному населенію своихъ «державныхъ» вкусовъ, но съ величайшимъ интересомъ и благоговѣніемъ отнеслись ко всему мѣстному, внутренне выросшему. Эта «эстетическая пози-

та селянкам, цѣм фаховцям мистецтва свого рідного гнізда.

І дійсно, як виявилось, „вишивки на війні“ не були ні роскошю, ні забавкою. Охочих робити знайшлося стільки, що не постачало місця. Услід за Тарнопольською майстернею, були відчинені такі-ж майстерні в Микулинцях, Збаражі, Теребовлі, Чорткові, Озерянах, Борщеві, Ягельниці, Устечку, Городенці, затим в гірській Галичині—Коломиї, Косові, Десятині, Надвірній, та Снятині. З вересня 1916 року діяльність Земського Союзу поширилася і на Буковину: Чернівці, Серет, Радівці, Гуру-Гумору, Сучаву та Ваму. Окрім постійних майстерень, заснувалася ціла сітка роздаточних пунктів для селянок, що приходили з околиць і навіть здалеки; тут їм замовляли роботу, давали матеріал, часто і борошно. За розпорядчиць цих пунктів була наставлена місцева інтелегенція з кола вчителюк, дружин пан-отців, черниць. Загальне ж керування доручено було запроханим з Росії фаховцям мистецтва. І не вважаючи на величезні перешкоди в справі добування та постачання матеріалу, організація стала на твердий ґрунт і розрослася до цілком несподіваного розміру.

Таким чином, кількість тисяч скривджених долею жінок Галичини та Буковини, всяких верств, всяких націй—полячок, жидівок, а здебільше українок—отримували з «хлѣбом насущним» і змогу відпочити од того клопоту та всяких турбот житювих. Вони знову причалилися до тієї інтимної праці, що увірвалася була під час війни, але не могла цілком згинутися, як необхідний елемент народнього життя. Часто трапляється в батальній історії, що переможці накидають свій смак завойованому народу. На цей раз трапилося не так. Здобувши право переможців на австро-венгерських землях, представники російського земства не тільки не накидали населенню свого «державного» смаку, а, навпаки, віднеслися з великою цікавістю та побожністю до всього місцевого, органічно звязаного з народнім мистецтвом. Ця естетична позиція не була наслідком тільки

ція» обусловлена была отнюдь не тѣмъ, что иначе и нельзя было поступить. Наоборотъ, лінія найменшого сопроотивленія пролегла въ другомъ направленіи. Самі тарнопольскія вишивальщиці, напримѣръ, не понимали на первыхъ порахъ, чего отъ нихъ хотять, и удивлялись «москалямъ», предпочитающимъ «хлопски взорцы» и «деревенскій гафтъ» образцамъ модныхъ витринъ. Трафареты ремесленныхъ школъ, узоры мыльныхъ обертокъ, стиль различныхъ «Луи» и «Модернъ»—все это успѣло уже значительно обезцвѣтитъ былые народные вкусы. Но то немногое, что еще сохранилось въ деревенской Галичинѣ, говорило о здоровой красотѣ и свѣжей самобытности народнаго инстинкта,—надо было пробудить и поддержать его искру. Вотъ почему, оказавшись въ Галичинѣ, этой древней колыбели общеславянской культуры, земскіе дѣятели поставили своей цѣлью не только помочь населенію экономически, но и помочь ему виявить его собственное лицо изъ-подъ маски лже-національнаго и городского штампа. А для этого надо было дойти до истоковъ, прикинуть къ самому роднику народнаго творчества,—роднику, который нерѣдко былъ скрытъ подъ землей; надо было углубиться въ гущу народной массы, надо было стать піонерами—искателями кладовъ. Въ поискахъ этой народной красоты земскія дѣятельницы объѣзжали деревни, зарисовывали крестьянскіе узоры, собирали старинные лоскутки и старинную, часто разбитую обстрѣломъ, утварь, розыскивали стариковъ, «гончарей» и «рѣзбарей», хранителей стариннаго мастерства, и скунали предметы у бѣженокъ съ Карпатъ. Все это, переработанное, должно было послужить образцомъ для дѣятельности земскихъ мастерскихъ.

Эти усилія не пропали даромъ, эта работа, въ такой же степени романтическая, какъ и реальная, не оказалась донъ-кихотствомъ. Исканіе подлиннаго народнаго стилю, борьба за очищеніе его отъ примѣсей и наслоеній, борьба съ «Имперскимъ» впливіемъ не были безплодны. Дѣло будущихъ этнографовъ научно разобратъ въ томъ, что собрано и сдѣлано на фронтѣ: различные ученые общества Россіи уже заинтересовались этой рабо-

якогось особливаго складу обставин, через які не можно було иначе поступитися. Навпаки, лінія «найменшого сопроотивленія» проходила зовсім в иншому напрямі. Самі тарнопольскі вишивальщиці, наприклад, ніяк не розуміли перш, чого од них вимогають і дивувалися «москалям», що віддають перевагу «хлопським» взірцям та селянському «гафту» перед модними зразками вітрин, трафаретами ремесних шкіл, малюнками з обгортки од мила, стилем «Луї» та «Модерн»—все це встигло вже досить зіпсувати старо-світський смак народа. Але та невеличка остача, що збереглася в селах Галичини, свідчила про здорову красу, свіжу самобутність стародавнього мистецтва та народнього інстинкту. Треба було тільки розбурхати його та розжевити його искру. Ось через що земські діячі, опинившись коло первісного джерела загально-славянської культури, поставили своїм завданням не тільки порятувати людність економічно, але й пособити йому виявити своє власне обличчя знід машкари штучно-національного та міського штампу. А задля цього треба було дійсно наблизитися до самого джерела народньої творчости, джерела, що часто ховалося під землею, треба було вірнути в саму гущавину народньої маси, треба було стати піонерами в справі вишукування кладу. Вишукуючи цю народню красу, земські діячки об'їздили околиці, перемальовували селянські взірці, збирали клаптики старосвітського вбрання та часто побиту знаряддям дідівську посуду, розшукували дідів-гончарів, різьбарів, що стояли на варті стародавнього мистецтва, та скуповували всілякі речі у біженців з Карпатів. Все це мусіло бути обробленим та прийнятим як зразок для роботи в земських майстернях.

Ці заходи не пропали марно, ця праця, постільки романтична, як і реальна, небула дон-кихотством, шукання дійсно народнього стилю, боротьба за знищення всяких додатків та наростків не була да-

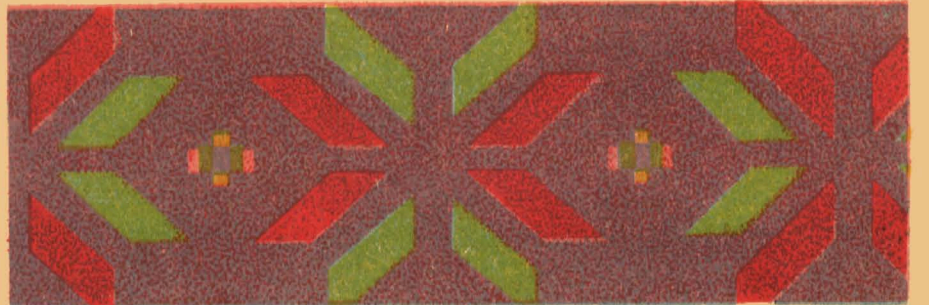
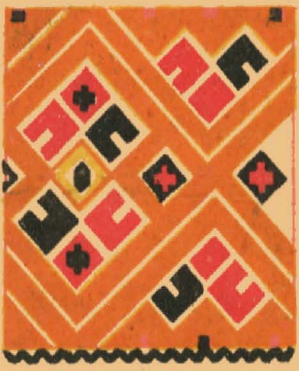
той. Но зерна уже найдены, м'єстами очищені и выращены. Въ деревняхъ сѣверной Галичины найдень подлинно-народный, гладьевой орнаментъ—яркій и цвѣтущій «Гафтъ», который былъ почти вытѣсенъ городскими и банальными вышивками «крестомъ»; этотъ мотивъ легъ въ основу работъ Тарнопольской, Микулинецкой и Збаражской мастерскихъ. Особенно благодарной почвой для развитія художественныхъ ремеслъ оказалась нагорная Гуцульщина, гдѣ сохранилось столько залежей декоративной самобытности, гдѣ населеніе болѣе всего сберегло—даже въ мельчайшихъ и будничныхъ подробностяхъ своего обихода—живую любовь къ красотѣ. Правда, гуцульское искусство уже пользуется европейской извѣстностью. Зато въ долині Днѣстра и Серета открытъ былъ цѣлый непочатый художественный край, столь близкій по духу Подолію и Бессарабію; здѣсь, въ средней Галичинѣ, найдены были чудесные по своей свѣжей первобытности геометрическіе мотивы и своеобразная техника шитья.

Въ Буковинѣ вопросъ о поддержаніи народного искусства былъ поднятъ еще до войны—украинскимъ и румынскимъ обществами, серьезно приступившими къ собиранію этнографическаго матеріала. Но общества эти исчезли вмѣстѣ съ войной. Съ другой стороны, лишь теперь впервые въ земскихъ мастерскихъ этотъ разрозненный этнографическій матеріалъ былъ переработанъ композиціонно и технически, претворяясь въ художественно-промышленный стиль. Ибо для того, чтобы могла развиваться массовая художественная промышленность, недостаточно копировать этнографическіе образцы—необходимо примѣнить ихъ къ новому матеріалу, къ новымъ потребностямъ. Душа народа таить въ себѣ неисчерпаемыя творческія возможности—ее нельзя «консервировать», какъ нельзя задержать колеса исторіи. Именно въ этомъ бережномъ сочетаніи старой традиціи съ новыми запросами—залогъ жизнєнности кустарнаго дѣла.

Земскій Союзъ не сложилъ здѣсь своего мирнаго оружія, пока его работа была полезна для населенія. Эта работа на фронтѣ, въ

ремна. По селахъ південної Галичини знайдено яскравий кольоровий „гафт“, що мусів був зовсім поступитися перед міськими банальними шитками хрестом; цей мотив взяли за основу для всіх своїх работ Тарнопольська, Микулинська та Збаражська майстерні. Особливо сприяючими умовами для розвитку мистецького ремесництва визначилася гірська Гуцульщина, де ще збереглося багато непопущеного, самобутнього, декоративного матеріалу, де людність найкраще зберегла навіть в найнезначніших, буденних, побутових дрібничках живу любов до краси. Правда, гуцульське мистецтво вже придбало собі славу в Європі.

В долині ж Серета та Дністра знайшли цілий край цілком чистого мистецтва, дуже близького по духу Поділлю та Бессарабію; тут, в середній Галичині, розшукані були: чудесні по своїй первісній свіжості і геометричні мотиви, та оригінальна техніка шитья. В Буковині питання про підтримання народного мистецтва порушено було ще до війни українськими та руминськими товариствами, розпочавших було збірку етнографічного матеріалу, але товариства ці зникли, як тільки розпочалася війна. З другого боку тільки тепер, саме в земських майстернях, був вперш розроблений як з технічного, так і з композиційного боку цей розпорошений матеріал, та перетворився в мистецько-промисловий стиль, позаяк для розвитку промислового мистецтва ще не досить тільки перемалювати етнографічні зразки, а треба ще вміти пристосувати їх до нового матеріалу, та нових вимог. Душа народня таить в собі безмежну силу творчих можливостей і їх не можна консервувати, як не можливо спинити колесо історії, тільки в обережному єднанні старих традицій з новими вимогами—саме забезпечення життєвої сталости дрібної промисловости. —Земський Союз не випустив з рук своїх знаряддя мирної боротьби, доки його праця йшла на користь людности. Ця работа на фронті стала вже по-



извѣстномъ смыслѣ, уже достояніе історіи. Скоро возродженіе народнаго искусства изъ-подъ пепла войны станетъ здѣсь дѣломъ само-го мѣстнаго общества. Въ области «фронт-ового» искусства, какъ и въ области фронт-овой школы, Земскій Союзъ работаль, не нарушая правъ народа на его національное свое-образіе.

1917 г.

части належати історіи. Народнє-ж мистецтво, пробивши паростки зпід попїлу війни, стане справою, про яку дбатиме саме місцеве гро-мадянство.

В сфері фронт-ового мистецтва, як і в сфе-рі фронт-ової школи, Земскій Союз працював весь час, не порушаючи ніде прав народа на його національну самобутню оригінальність.



2103 577



I.

Осенью 1915 года, въ П. стоялъ питательно-перевязочный отрядъ В. З. С. Шли бои. Съ фронта, по узкой колеѣ, поѣзда привозили сотни тяжело и тысячи легко раненыхъ, разгружались въ П. и уходили обратно. Отрядъ кормилъ и перевязывалъ раненыхъ, которымъ случалось по нѣсколько дней дожидаться въ пакгаузахъ и на вокзалѣ тыловыхъ поѣздовъ широкой колеи. Работы было много и очень трудной. «Земляки» приѣзжали израненные, голодные, плохо одѣтые, озлобленные,—безъ снарядовъ тогда воевали.

Потомъ перешли узкую колею на широкую, стали поѣзда ходить до самыхъ позицій, не перегружаясь въ П. Нѣтъ у отряда работы, тоска разбираетъ. Кто работалъ на фронтѣ въ медико-санитарномъ отдѣлѣ, знаетъ это сознание тоски и бесполезности въ затишьи. Отъ нечего дѣлать я много бродила по изрытымъ окнами окрестностямъ.

Среди однообразно-холмистыхъ полей сѣверной Галиціи до поздней осени цвѣтуть мелкіе красные маки; въ оврагахъ видѣются деревни съ деревянными старенькими церквами и трафаретно-красными костелами; вдоль дорогъ и на перекресткахъ много грубо высѣченныхъ изъ камня статуй святыхъ и мадоннъ; при чемъ одиѣ изъ нихъ въ звѣздныхъ коронахъ—это польскія «Царицы Небесныя», другія безъ коронъ, въ простомъ покрывалѣ—русскія «Святія Дѣвы», какъ объяснила миѣ

I.

В осени 1915 року в П. заснував Всеросійський Земський Союз пункт, в якому годували та перевязували ранених. З фронту на вузькій колії привозили потяги сотні тяжко, та тисячі легко ранених, висажували їх в П. та повертали назад.

Отряд годував, перевязував ранених, яким доводилося по кількись день чекати в пакгаузах та на вокзалі позафронтових потягів широкої колії. Праці було багато і праці до того важкої дуже. «Земляки» приїздили поранені, голодні, погано одягнені, розлютовані—тоді без знаряддя воювали.

Затим переробили вузьку колею на широкую, потяги почали ходити до самої позиції, не перегружуючись в П. Не стало у отряда роботи, напосіла нудьга. Хто працював на фронті в медико-санітарному відділі, той добре знає те почуття досади та своєї непридатности, в часи перерви боїв.

Байдикуючи, я почала блукати по побаярених оконами околицях. По одноманітних горбастих полях північної Галичини до пізньої осені красуються дрібненькі червоні маки, по яругах визирають села з деревяними старенькими храмами та традиційно червоними костьолами. Понад дорогами, на перехрестях, стоять грубо висічені з каменю статуї святих Мадон; одні з них в вінцях з зірок—то поль-

разъ одна богомольная старушка въ униатской церкви въ П.

Въ Средней и Южной Галиціи, ближе къ горамъ, въ деревняхъ, вдоль дорогъ и на распутьяхъ часто встрѣчаются каменные кресты разныхъ формъ и маленькія часовни, въ которыхъ среди священныхъ изображеній находятся иногда и небольшія глиняныя статуэтки святыхъ. Еще южнѣе, въ горахъ и лѣсахъ Буковины, во множествѣ разбросаны высокія деревянныя распятія, хранящія путника отъ грабителей и вампировъ...

ські «Цариці небесні», другі без вінця, в простеньких намітках—русинські «Святі Діви», як пояснила мені якась одна богомільна бабуся в униатській церкві.

В середній та південній Галичині, ближе до гір, по селах, вздовж шляхів та на роздоріжжях, досить часто розставлені хрести кам'яні всяких форм та маленькі каплички, в яких поміж святих образів побачите маленькі глиняні статуетки; ще більш на південь, в горах та лѣсах Буковини, розкидані високі дерев'яні



У креста (Галиція).

Біля хреста (Галичина).

Разъ подъ вечеръ, уйдя далеко отъ П., я набрела на какой-то большой и шумный таборъ: повозки, лошади, собаки, а вокругъ костровъ дѣти, женщины и старики, все народъ рослый и красивый, одѣтый тоже красиво и необычно. Разспрашиваю—бѣженцы, все больше съ Карпатъ, изъ-за Долины, Жидачова, Журавна. Живутъ среди поля, а кормятся на питательномъ пунктѣ З. С. въ П., и всего человѣкъ 900 ихъ здѣсь. Повзвилось мнѣ съ ними разговаривать, хотя вначалѣ не очень-то до-

роспята, що мають захищати подорожнього од злодѣв та вампірів.

Раз над вечеръ я одійшла далеченько од П. і натрапила якось-то на великий буйний табір; повозки, коні, собаки, а навколо кострів діти, жінки, діди—все народ статурний, вродливий, убраний теж добре, в гарну незвичайну одержу.

Роспитуюся—все біженці, здебільшого з Барнатів, зза Долини, Жидачова, Журавна. Жи-

вб'рчиво они кь моеї косынкѣ относились, потомъ привыкли, особенно дѣти, скоро ко мнѣ во множествѣ стали за «цукерками» бѣгать.

А тутъ случилось, что поѣздъ какой-то съ ранеными заказалъ намъ обѣдъ, да и прошель, не останавливаясь, обѣдать на слѣдующюю станцію, въ отрядъ кн. В. Жалко намъ: супъ хорошій пронадаеть, въ большемъ котлѣ на 400 человекъ заварили. Послали скорехонько кь завѣдующему бѣженскимъ пунктомъ гонца съ вѣстью: не варите, моль, обѣда на всѣхъ, пришлите половину бѣженцевъ вашихъ кь намъ, накормимъ. Кь обѣду стали собираться наши гости и устанавливаться въ очередь. Старики высокіе, съ длинными волосами, молчаливые, важные, въ свиткахъ бѣлыхъ, съ неизмѣнной люлькой въ зубахъ. Женщины тоже рослыя, крѣпкія, въ мѣховыхъ безрукавкахъ, рубахахъ вышитыхъ, изъ-подъ повязокъ видны волосы густые и стриженые. А больше всего дѣтей, до всего новаго падкихъ, набѣжало, и нигдѣ я не видѣла такой ребятни очаровательной, какъ эта изъ горной Галиціи. Залюбовались, глядя на нихъ, мы съ товаркой моеї по работѣ. Одна черноглазая дѣвочка лѣтъ 8, получивши супъ и хлѣбъ, тутъ же и усѣлась обѣдать; бойкая была, сразу намъ все рассказала: «батько на войны, matka вмерла», одна одиухонька Настуня съ сосѣдями пришла сюда. Пока она ѣла и разказывала, мы достали блок-ноты, и стали срисовывать узоры съ кафтанчика ея коричневаго, пестрой шерстью расшитаго. Только плохіе мы художники, да и карандашомъ, а не краской, плохіе получились у насъ рисунки, особенно карманы и воротникъ, гдѣ гуще узоръ былъ. Понравились намъ узоры и на свиткахъ у стариковъ: на шиї вродѣ деревца развѣтвляється, а въ углахъ завитки и цвѣты; и на женскихъ безрукавкахъ орнаменты кожаные, и на рубахахъ, небольшіе, но очень густые узоры, —но все это срисовать, не умѣя, отъ руки, намъ уже и вовсе не по силамъ было.

Съ этого дня я часто стала бывать на питательномъ пунктѣ для бѣженцевъ, а потомъ, оттого что безработица въ отрядѣ длилась, а товарка моя уѣхала, я почти все время проводила съ бѣженцами.

вуть серед поля, а годуються на пунктѣ Земського Союзу в П., і таких людей тут 900 душ. Подобалося мені з ними балакати, хоча вони сперш не дуже то довірливо відносилися до моєї хусточки. Далі призвичаїлися, особливо дівчора; ця стала незабаром до мене цілими табунцями бігати «за цукерками».

А тут трапилось якось, що один потяг з ранеными замовив нам обід тай проїхав, не зупиняючись у нас, обідати до другої станції, в отряд Кн. В. Шкода нам стало, що добра нашого пронаде, а ще ж і у великому толані — аж на 400 душ наварили; послали хутенько нарочитого до завідуючого біженським пунктом з закликом: «не варіть обіду на всіх, пришліть половину біженців до нас—ми їх нагодуємо». Наші гості стали збиратися на обід і устанавлюватися в чергу.

Діди статурні, високі, з довгим волоссям, мовчазні, поважні, в білих свитках, з нерозлучною люлькою в зубах. Жінки теж високого стану, дебели, в хутряних безрукавках, вишитих сорочках, з під хусток вибивається густе стрижене волосся. Але найбільш дівчора набігло, до всьго нового завжди цікавої, і ніде я не бачила такої дівчора чудесної, як оця з гірської Галичини. Ми з співробітницею моєю задивилися на ту дівчору. Одна кароока дівчинка років 8, одержавши свою пайку юшки та хліба, тут же й сіла обідати. Жвава дівчинка все враз нам про себе оновіла: «батько на війні, мати вмерла» —сама самісенька Настуня за сусідами прибігла до нас. Поки вона їла та росновідала, ми дістали блокнот, та почали перемальовувати взірці з її руденького, всілякого кольору вовною помережаного каптанця. Тільки поганенькі були з нас мистці, а ще до того олівцем, а не фарбами малювали — поганенькі вийшли і визирунки, особливо ті, що на комірі та на кишнях. Подобалися нам і ті взірці, що були на спинах свиток у дідів: наче деревце з рясними гілками, а по кутках закрутки якісь та квіти.

Взірці шкіряних орнаментів безрукавок, та шитки на сорочках жіночих, не дуже вели-

Женщины охотно рассказывали о своей жизни, о брошенномъ въ горныхъ деревняхъ хозяйствѣ, дѣвушки по моей просьбѣ напѣвали мнѣ и заунывныя пѣсни, и веселыя плясовыя коломыйки,—дѣти, кстати сказать, въ совершенствѣ изучили солдатскія пѣсни и охотнѣе всего распѣвали ихъ. А старуха одна рассказала мнѣ не мало сказокъ, и забавныхъ и грустныхъ, но больше всего страшныхъ, про разбойниковъ и вампировъ.

Очень мнѣ правилось смотрѣть на нихъ и слушать ихъ говоръ. Въ самыхъ названіяхъ ихъ деревень—Яворивъ, Яблонивъ, Княжилуки, въ именахъ всегда уменьшительныхъ: Настуня, Марійка, Петрикъ,—было что-то привѣтливое и красивое. Все, что касалось этого народа, съ его разнообразнымъ, богатымъ и величавымъ, какъ горы его родины, творчествомъ, заинтересовало и увлекло меня. Поэтому, когда завѣдующій пунктомъ задумалъ провести среди своихъ бѣженцевъ анкету историко-экономическаго характера, въ которой центральное мѣсто занималъ вопросъ о трудоспособности и специальности питаемыхъ, т. к.

и тогда уже казалась неправильной система безплатнаго питанія, я съ большой охотой вызвалась помогать ему. Обходя дома, гдѣ съ началомъ холодовъ бѣженцы были расселены, опрашивая ихъ и разговаривая по долгу, видѣла я у нихъ очень много красивыхъ и сплошь самодѣльныхъ вещей. Праздничныя рубахи мужскія и женскія, богато вышитыя; покрывала, полотенца, подушки расшитыя; тканые пояса, передники, запаски; чулки и рукавицы, пестрымъ узоромъ связанные; безрукавки и свитки кожаныя, кожей и украшенныя; пояса, люльки, сумки, металломъ отдѣланные; кресты, палки рѣзные,

кі, але дуже густі, і все це добре перемалювати та ще й од руки, нам зовсім не під силу було.

З цього дня я почала часто одвідувати біженський пункт, а далі, позаяк безробіття в нашому отряді тяглося, а співробітниця моя геть поїхала, я майже увесь час проводила у біженців.

Жінки оновідають охоче про своє життя, своє десь серед гір покинуте господарство, дівчата співали по моему проханню і сумних пісень і веселих коломийок, діти, до речі мовити, чудесно перейняли жовнірських пісень і з найбільшою охотою їх співали. А одна бабуся розповіла мені не мало казок і веселих і сумних, а найбільш страшних про розбійників та вампірів.

Дуже подобалися вони всі мені і залюбки дослухалася я до їхньої мови.

В самих назвисках їхніх сел: Яворів, Яблонів, Княжий луг, в прізвищах, завжди ласкавих, Настуня, Марійка, Петрик, було щось надзвичайно привабливе.

Все, що стосувалося до цього народу

з його такою різноманітною, багатою та величною, як і рідні гори його, творчістю, захоплювало мене. Через це, коли завідуючому пунктом прийшло на думку зробити поміж своїх біженців історично-економічну анкету, в якій головне місце займало питання про здатність до праці та фах тих осіб, що годувалися на пункті, бо вже тоді виявилася недоцільною безплатна система харчування, я з великою охотою згодилася допомогати йому.

Обіходячи хати, де осіли біженці, як тільки почалися холода, роспитуючи та балакаючи з ними, я придивлялася до всього і бачи-



Деревянная церковь
(Галиція).

Дерев'яна церква
(Галичина).

—словомъ, всѣ предметы обихода, всѣ части одежды, сдѣланые любовно, руками природныхъ художниковъ, тщательно, изъ поколѣнія въ поколѣніе передающихъ свои стародавніе узоры, чутъе къ красотѣ и умѣнью. Какъ я ни хотѣла, ничего не удалось миѣ купити у нихъ. Одинъ былъ отвѣтъ—«продамо, а самимъ де купити?». Одна рубаха такъ понравилась миѣ, что выписала я полотно изъ Кіева и питокъ и просила знакому ю іскусниці вышити миѣ точно такую же. Выписала также краски и бумагу, чтобы срисовывать, что сумѣю. Но тутъ измѣнилось что-то на фронтѣ, пришелъ приказъ, и всѣ мои новые знакомцы, въ ноябрьскій холодъ, по непролазній грязи, запрягли свои повозки, уложили добро, и съ плачемъ потянулись на новое, чужое мѣсто, все дальше отъ горъ, все несбыточній надежда вернуться домой, все горше проклиная войну, оторвавшюю отъ привычнаго життя и мыкающюю по свѣту. А вскорѣ и я уѣхала изъ П. на другую работу.

II.

Слѣдующіе два мѣсяца мы съ товаркой провели въ разбѣздахъ по Сѣв. Галиціи. Во многихъ маленькихъ, зачастую сильно разрушенныхъ городкахъ и деревняхъ на питательныхъ пунктахъ В. З. С. кормилось большое количество не только обѣднѣвшихъ мѣстныхъ жителей, но и освѣвшихъ бѣженцевъ и выселенцевъ, размѣщенныхъ кое-какъ, въ синагогахъ, тюрмахъ, фольваркахъ, даже конюшняхъ и амбарахъ. Въ неопикуемой тѣснотѣ, холодѣ и грязи жили они, много было больныхъ, сильно умирала дѣтвора. Всю эту питающуюся на счетъ З. С. массу надо было точно зарегистрировать, объѣхавъ всѣ пункты. Отдѣль помощи бѣженцамъ, начавъ свою дѣятельность лѣтомъ 15 г. съ элементарной помощи отходящимъ въ глубь Россіи массамъ, съ теченіемъ времени неизбѣжно долженъ былъ расчленивъ и измѣнить свою работу, т. к. для освѣвшихъ бѣженцевъ и бѣднѣйшаго населенія фронтовой полосы помощь филантропически-питательная являлась чаще всего недостаточной, а иногда и вредной. Ясно было это видно даже изъ нашихъ неудачно со-

ла багато дуже гарних і завжди власними руками зроблених речей.

Святошні сорочки—чоловічі та жіночі, розкішно вишиті намітки, рушники, подушки, виткані пояси, понередники, запаски, панчохи, рукавиці нестрими вишетені взірцями, шкіряні безрукавки, свитки шкірою-ж і пооблямовані, пояси, торбинки, люльки металом поцяцьковані, хрести, цінки вкриті різбарськими визирунками—одно слово, всяка звичайно побутова річ, всяка одежина зроблена з великою любовію, руками природженого мистця, ретельно, з роду в рід передававшого, разом з старосвітськими взірцями, своє велике почуття краси та свій хист, робили велике вражіння.

Як я не добивалася купити що небудь, мені не продали нічого,—одну відповідь чула я скрізь: «продамо, а сами де купимо?». Одна сорочка так уподобалася мені, що я замовила вислати мені з Кієву і полотно і заплочі, та попрохала одну знайому мені добру швачку вишити таку саму сорочку.

Замовила теж і фарбів і паперу в Кієві, щоб перемалювати те, що подужаю. Аж саме в цей час трапилася якась-то зміна на фронті, прийшов наказ, і всі мої нові знайомі під холоднечу днів листопаду запрягли свої повозки, поскидали на них своє збіжжя і рушили з плачем по невилазній грязюці на нові чужі місця, все далі од рідних гір, од незбутньої вже надії повернутися до дому і вже душе проклинаячи війну, що вирвала їх з рідної оселі та погнала мандрувати по білому світу. А незабаром виїхала і я з П. на иншу роботу.

III.

Далі два місяці ми з співробітницею моєю увесь час їздили по північній Галичині. По багатьох маленьких, часто дуже зруйнованих містах та селах, поживних пунктах З. С. харчувалося велике число збіднілих місцевих мешканців, але й осілих біженців та виселенців, ростасованих аби як по синагогах, в'язницях, фольварках, навіть стайнях та коморах.

ставленнихъ регистраціоннихъ карточекъ. На всѣхъ собраніяхъ Отдѣла, во всѣхъ докладахъ съ фронта, все чаще слышится это мнѣнє, и сообразно съ нимъ измѣняется дѣятельность Отдѣла: сильно рѣстеть число дѣтскихъ прїютовъ и яслей, гдѣ дѣти не только живуть и питаются, но гдѣ ихъ одѣвають, и лѣчать и, по мѣрѣ возможности, учать; изъ числа взрослыхъ мужчинъ (ихъ въ завоеванныхъ мѣстностяхъ не такъ много) отбираются работоспособные, и организуются лѣсовильныя, окопныя, дорожныя дружины, набирается большое количество санитаровъ, конюховъ, носильщиковъ при складахъ. Въ это же время для зарабатывающихъ открываются экономическія лавки З. С. Мало по малу на питательныхъ пунктахъ остаются лишь больные, старики, дѣти, не понавшія въ ясли и прїюты, и больше всего женщинъ. На очереди была задача помочь тѣмъ изъ нихъ, кто посвободиѣ и можетъ зарабатывать себѣ на жизнь.

III.

Въ началѣ 1916 года, вмѣстѣ съ переименованіемъ Отдѣла «Помощи бѣженцамъ» въ «Отдѣлъ помощи населенію, пострадавшему отъ военныхъ дѣйствій», измѣняются задачи и масштабъ работы; прежніе фронтовые питательные отряды стремятся превратиться въ отряды всесторонней помощи, и намѣчаются главныя виды ея: питательная (безплатная и платная), дѣтская и трудовая.

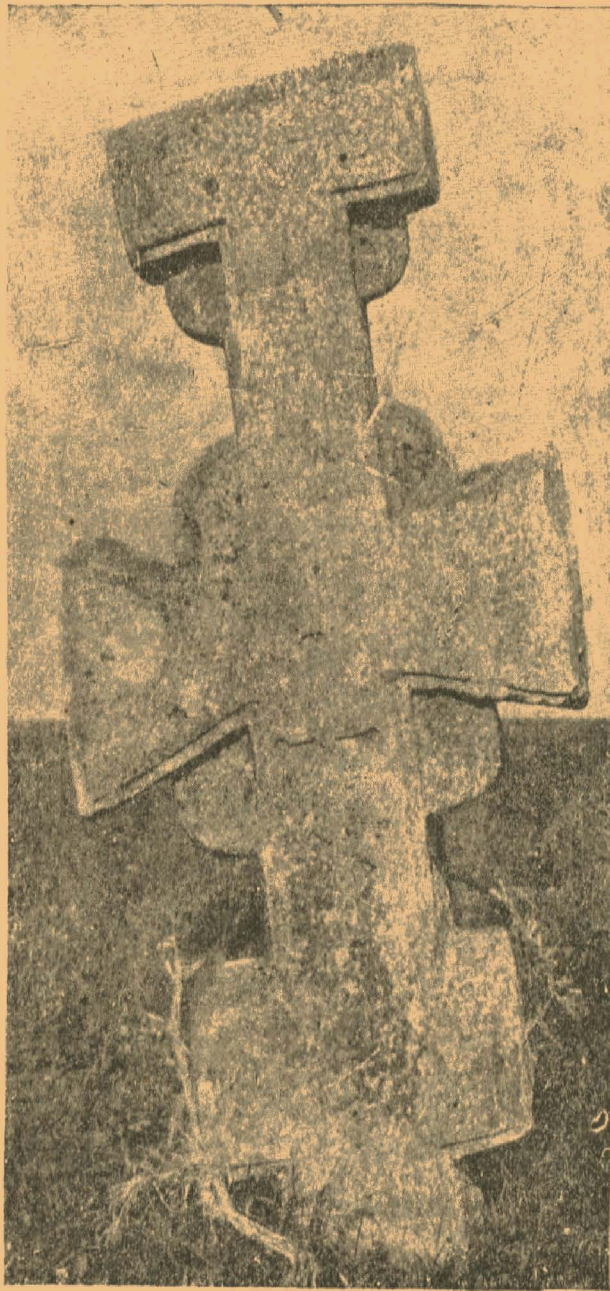
Первая попытка организовать женскую трудовую артель сдѣлана была въ д. Островѣ на питательномъ пунктѣ, которымъ завѣдывала моя товарка по работѣ въ II. и по регистраціи, О. П. Ш-ва. Кунили мы съ нею въ склад-

В страшній тѣсоті, гидоті та холоді перебували тут вони. Сила була хворих, сила дѣтвори помірало...

Всѣхъ цихъ годоваників З. С. треба було докладно зареєструвати, об'їхавши всѣ пункти. Віддѣл допомоги бѣженцямъ, розпочавши свою роботу літомъ 15 року зъ элементарної допомоги тій хвилі людській, що справилася в осередкові губерніи Росіи, мусів на далі обов'яз-

ково розділити та змінити свою роботу, бо для осілихъ бѣженцівъ та найбільшій частини людности фронтового району, допомога філантропічно-поживна була замалою або навіть шкодливою. Це доводили навіть наші далеко непевні регистраційні картки. На всѣхъ зборахъ Віддѣлу, у всѣхъ звітахъ зъ фронту, все частіш та частіш висловлюється ця думка і разомъ зъ тимъ напрямъ діяльности Віддѣлу змінюється; значно побільшується число дитячихъ захоронокъ та яслівъ, де не тільки дають притулокъ, харч, одягу, лікарську допомогу дітямъ, а ще, по зможі, вчать грамоті. Зъ кола дорослихъ чоловіківъ (їхъ не такъ багацько въ завойованихъ мѣстностяхъ) вибирають здатнихъ до роботи, і зъ нихъ організуються

гуртки нильщиківъ, грабарівъ, а при складахъ—гуртки санитарівъ, стайничихъ, носіївъ. В той же часъ З. С. одчиняє для робітниківъ цихъ крамниці, і по малу поживні пункти стають притулками тільки для хворихъ та дітей, не понавнихъ в ясли та захоронокі, найбільшій для жінокъ. Тепер на черзі стало питання, якъ пособити тимъ зъ нихъ, що були вільніші та мали змогу жити зъ власної праці.



Крестъ въ полѣ (Галиція).

Хрестъ у полі (Галичина).

чину нитокъ и матерій на 70 рублей и, помня красивыя узоры Подволочискихъ бѣженокъ, рѣшили дати нѣсколькимъ жѣнщинамъ вышити по мѣстнымъ узорамъ рубахи для насъ и нашихъ друзей. Нужно сознаться, что первый этотъ блинъ комомъ вышелъ: д. Островъ въ 7-ми верстахъ отъ большого города Тарнополя, и оттого всѣ пестрыя узоры, шитые крестикомъ, сначала такъ намъ понравившіеся, оказались взятыми съ альбома Д. М. С. и лишь расцвѣченными согласно мѣстному вкусу. Для начала это былъ хорошій урокъ, такъ какъ съ этихъ поръ мы стали осторожны и искали правдивыхъ народныхъ узоровъ подалше отъ городовъ. Тѣмъ не менѣе и въ этой деревнѣ въ концѣ концовъ отыскали старыя узоры, и къ февралю 1916 года скромно, съ 10—15 работницъ въ Островѣ, началось наше дѣло, выросшее за полтора года, къ июню 1917 г. (къ моменту евакуаціи изъ Галиціи и Буковины) до 40 мастерскихъ съ болѣе чѣмъ 8000 работницъ. Островская мастерская казалась намъ самимъ на первыхъ порахъ небольшою причудливою попыткой, допустимою лишь въ ряду другихъ попытокъ найти заработокъ для работоспособныхъ и снять ихъ съ безплатнаго питанія. Въ Островѣ, кромѣ мастерской, изъ другихъ измышленій подобнаго сорта можно вспомнить прачешную, огородъ, скупку молока и картофеля, организованную для Тарнопольскихъ госпиталей, такъ или иначе дающія населенію возможность зарабатывать себѣ на покунку пайка въ лавкѣ, открытой при пунктѣ же.

Идея организаціи кустарныхъ мастерскихъ по деревнямъ была встрѣчена очень радушно въ Кіевѣ въ «Отдѣлѣ». Помню, что уполномоченный Отдѣла П. К. Линниченко совершенно ошеломилъ насъ, когда, приѣхавъ въ мартѣ въ Тарнополь, сказалъ, что на кустарное дѣло уже ассигновано 10000 рублей, и надо его начать по всей Галиціи. Сумма показалась громадною, да и какъ начинать трудовую помощь съ кустарнаго дѣла въ городѣ, въ Тарнополь, на примѣръ, когда въ немъ на 3-хъ питательныхъ пунктахъ кормилось болѣе 9000 бѣженцевъ, высленцевъ и мѣстной бѣдноты? Какъ занять вышиваньемъ горожа-

III

На початку 1916 року разом з тим, як змінилася назва «Відділу Допомоги Біженцям» на «Відділ допомоги людности, потерпівшій од війни», змінюються й завдання й масштаб праці: існуювавші раніш поживні фронтові отряди прагнуть перетворення в отряди всілякої допомоги й одразу зазначаються головні види її: поживна (платна та безплатна), дитяча та постачання праці.

Перша спроба організувати жіночу робітничу артіль зроблена була в с. Остріві на поживному пункті, на чолі якого стояла моя співробітниця по праці в П. та по реєстрації— О. П. Ш—ва. Ми склалися з нею на 70 карбованців, купили на них заполочі та полотна і, пам'ятаючи вразивші нас своєю красою взірці Підволочанських біженок, замовили кількомсь швачкам пошити нам та нашим приятелям сорочки. Одже, треба признатися, цей перший млинець сів на скоринці: річ у тому, що Острів в 7 верстах од великого міста Тарнополя і, як виявилось потім, ті барвисті, виконані хрестиком шитки, що так подобалися нам, були взяті цілком з альбому Д. М. С. і тільки розкольоровані відповідно місцевому смаку. На почин це була добра наука, бо після цього досвіду ми переконалися, що треба бути дуже обережними і шукали однині справжніх народніх орнаментів як найдалі од міст. Одначе і в цьому селі нам пощастило в решті решт розшукати старосвітські зразки і к лютому 1916 року ми розпочали дуже стримано, з 10—15 робітницями, справу, якій щасливо судилося за яких-небудь 1½ року—к червню 1917 року (часу евакуації з Галичини та Буковини) поширитися аж на 40 майстернь з 600 робітницями. А тим часом ця Острівська майстерня здавалася нам самим на припочатку утворення її таким маленьким, навіть дивним заходом, якого можно було вжити хіба поруч з іншими засобами допомоги працею жінкам, яких слід було вилучити з складу тих, що мусіли годуватися безплатно. Окрім цієї, Острівської, майстерні, з числа таких «вигадок»



нокъ съ ихъ испорченными нѣмецкими школами вкусомъ и, главнымъ образомъ, массу евреекъ бѣженокъ и выселенокъ, не имѣющихъ и отдаленнаго представленія о народномъ галиційскомъ искусствѣ? Та же трудность встала передъ нами и въ Чертковѣ и въ другихъ городахъ, гдѣ главнымъ образомъ сосредоточены были въ большемъ количествѣ и пришлыя, и мѣстныя женщины, нуждающіяся въ заработкѣ. Надо было для этихъ неумѣлыхъ подыскать дѣло простое и особаго искусства не требующее. Вскорѣ исходъ былъ найденъ: послѣ недолгихъ колебаній изъ-за трудности доставки матеріаловъ на фронтъ, рѣшено было открывать въ городахъ швейныя мастерскія, гдѣ и заготовлялось бы бѣлье для бань и госпиталей Земскаго же Союза.

19-го марта 1916 года въ Тарнополѣ открылась первая швейная мастерская «Швальня». Желających шить сразу явилось множество, а машинъ удалось достать въ Магистратѣ всего 7 и шли на нихъ по очереди около 30-ти женщинъ, не имѣющихъ машинъ дома, остальнымъ приходилось раздавать работу на домъ въ закрономъ видѣ. Въ апрѣлѣ открылась «Швальня» въ Чертковѣ: число желающихъ работать вездѣ далеко превосходило возможность всѣхъ удовлетворить работой, надо было искать и другихъ способовъ зарабатывать. Въ апрѣлѣ и въ Тарнополѣ, и въ Чертковѣ пришлось открыть починочныя, гдѣ «латали» бѣлье, присылаемое на починку банными отрядами. Въ такихъ мастерскихъ находили заработокъ главнымъ образомъ безмашинныя выселенки, преимущественно еврейки, такъ какъ починка производилась ручнымъ способомъ и была по силамъ даже самымъ старымъ и неумѣлымъ; кромѣ того работа въ починочныхъ не зависѣла отъ доставки матеріаловъ изъ Кіева, какъ въ «Швальняхъ», и шла безостановочно.

Островская кустарная тѣмъ временемъ изъ нашей частной превратилась въ отрядную, а вскорѣ послѣ этого открылась кустарная и въ Тарнополѣ. Если при устройствѣ швейныхъ

можно назначити ще пральню, горѣд, организований задля Тарнопольських лікарень, скуп молока та картоплі—заходи, дававши все-ж таки людямъ змогу заробити собі такъ чи инакше гроші на пайокъ в крамниці, що була відчичена тут же, при пункті.

Ідея улаштування робітничихъ майстернь по селахъ була дуже радо ухвалена у Кієві «Відділомъ». Пам'ятаю, якъ дуже вразивъ насъ уповноважений Відділу П. К. Линиченко, коли, приїхавши у березні до Тарнополя, сказавъ, що на справу домашньої промисловости вже призначено ажъ цѣлихъ 10,000 і що цю справу треба розпочати по всій Галичині.

Асігновка здалася величезною,—а тимъ часомъ чи можно жъ було розпочинати справу допомоги з організації домашньої промисловости в Тарнополі, наприклад, коли тамъ на трьохъ пунктахъ годувалося вже 9,000 бѣженцівъ, виселенцівъ та місцевої бѣдноти? Якъ принадити до шитківъ городянокъ з їхъ попсованимъ нѣмецкою школою смакомъ, а головнимъ чиномъ жидівокъ, бѣженокъ та виселенокъ, що ніякъ не розумілися в народньому мистецтві Галичини? Ті ж перешкоди повставали передъ нами й в Черткові і по всіхъ иншихъ містахъ, де скупчилася, головнимъ чиномъ, найбільша кількість і місцевихъ і прибувчихъ жінокъ, що потребували заробітку. Треба було задля цихъ невмілихъ вигадати якусь простішу роботу, що не вимогала б особливого хисту. Незабаромъ порятункъ знайшовся: не звертаючи уваги на величезні труднощі в постачанні матеріалу, поклали відчинити по містахъ майстерні, де б шилася білизна для бань та лікарень Земського Союзу. І 16 березня 1916 року відчинилася перша така майстерня в Тарнополі—такъ звана «Швальня». Охочихъ працювати одразу набралася сила, але машини магистратъ мігъ дати тільки 7; користуватися ними могли по черзі тільки 30 жінокъ, що не мали власнихъ машин, решті жъ довелося видавати покроєну білизну на руки, до дому. В травні відчинилася така ж «Швальня» й в Черткові: але число охочихъ працювати було далеко більше, ніжъ можно було задовольнити, й треба було шукати иншихъ засобівъ постачання заробітку. В травні-жъ довелося утворити й в Тарнополі й в Черткові ще

вначалѣ и возникаютъ трудности съ доставкой матеріаловъ и добываніемъ машинъ, то дальнѣйшее ихъ веденіе простое: и кроить, и шить солдатское бѣлье казеннаго образца дѣло немудрое, всякой работницѣ доступное, чинить бѣлье и того проще, руксвдѣть такими мастерскими, разъ ихъ наладивъ,—совсѣмъ легко. Совсѣмъ иначе было съ устройствомъ кустарныхъ мастерскихъ (особенно въ городахъ): не говоря уже о трудности разыскванія и закупки чрезвычайно разнообразныхъ матеріаловъ, возникало множество непреодолимыхъ трудностей, растущихъ съ ростомъ дѣла: каждая работница отличается отъ другой степенью искусности и вкуса, каждая работа разнится отъ другой и качествомъ, и количествомъ матеріала, и количествомъ затрачиваемаго времени, и степенью трудности выполненія, а сообразно со всѣмъ этимъ разнообразна должна быть и оцѣнка труда, сложна и дробна отчетность; нѣтъ знанія мѣстныхъ узоровъ, нѣтъ увѣренности въ доброкачественности тѣхъ узоровъ, которые выдавали приходящія работницы за подлинно народные, работать же по городскимъ альбомнымъ узорамъ въ странѣ съ богатымъ народнымъ орнаментомъ не хотѣлось. А кромѣ всѣхъ техническихъ затрудненій, возникавшихъ благодаря полной неопытности въ веденіи такого сложнаго и требующаго специальныхъ знаній дѣла, какъ кустарное, непрерывно и сильно тормозило работу какое-то двойственное отношеніе къ ней. Открывая мастерскія швейныя и почиочныя, нельзя было сомнѣваться въ томъ, что начинается нужное и полезное дѣло: бѣлье банямъ и госпиталямъ всегда необходимо, и все равно—доставлять его готовымъ изъ тыловыхъ мастерскихъ или перерабатывать привозимый матеріалъ въ фронтовыхъ: давать большому количеству работницъ равномерный заработокъ на покунку пайка—значить разгружать бесплатные питательные пункты и такимъ образомъ осуществлять идею помощи разумной, трудовой, а не филантропической.

нового типу майстерні, де виключно «латали» білизну, що прислала на полагодження банні отряди. В таких майстернях здобували собі заробіток, головним чином, виселенки, що не мали машин, переважно жидівки, позаяк латали руками. Така робота була по силах і старим і недотепним, а окрім того праця тут не залежала од справи постачання матеріалу з Києва, як це було по «швальнях»: і хоча давала менший заробіток, зате провадилася безупинно.

Тим часом Острівська майстерня домашньої промисловості з нашої приватної перетворилася вже в отрядову, а незабаром відчинилася така ж майстерня й в Тарнополі. Коли при улаштуванні «Швальні» їй доводилося витрачати багацько сил та енергії на припечатку, щоб здобути потрібний матеріал та машини, то зате на дѣлі провадити в ній справу було дуже легко: і кроїти і шити білизну солдатського зразку—річ майже всякій робітниці по силах; лагодити ж та латати таку білизну ще легше, й керувати такими майстернями було не трудно. Не так зовсім стояла справа з утворенням майстернь шитків (особливо по містах): окрім всяких перешкод та труднощів що до розшукування та здобування дуже ріжноманітного матеріалу, справа, що більш росла, то більше ускладнялася ріжними іншими обставинами праці: кожна робітниця насамперед ріжнилася од другої і мірою здібності своєї до праці і смаком; кожен виріб одріжнявся один од другого й якістю своєю і кількістю витраченого на нього матеріалу та робочих годин і самим виконанням його, а в залежності від того повинна була бути ріжна оплата праці, що з свого боку примушувало робити докладні, деталізовані справоздання. До того ще та непевність в дійсній вартості визирунків, що komponували наші робітниці по селах та видавали нам за дійсно народні! Замовляти ж шитки по взірцях з міських альбомів в країні, такій на диво багатій розкішним народнім орнаментом, ніяк не хотілося, звичайно. А ще помимо всіх тих технічних перешкод, що виникали через цілковиту невідомість організаторів справи, на чолі якої мусіли б стояти фаховці, роботу значно і завжди гальмувало якесь-то дво-

Къ открытію кустарныхъ мастерскихъ побуждало лишь очевидное, изобильное богатство народнаго творчества, интересъ къ его разнообразію и глубинѣ, но очень ужъ диковинно и далеко само понятіе кустарнаго мирно-созидательнаго дѣла отъ понятія войны съ ея всеразрушеніемъ, очень ужъ обезкураживало часто насмѣшливое, часто высокомерное отношеніе многихъ къ «рукодѣліямъ на фронтѣ», самое же неприемлемое было то, что среди нуждавшихся въ работѣ чаще всего самыми несчастными были самыя неумѣлыя, самыя старыя, больныя, неискусныя, а имъ то и приходилось отказывать въ работѣ, привлекающая можетъ быть и менѣе нуждающихся, но искусныхъ рукодѣльницъ. И въ такихъ случаяхъ, когда принципъ чисто трудовой помощи затемнялся и уступалъ мѣсто соображеніямъ эстетическаго и этнографическаго характера, начинались колебанія и двойственность. И не скоро еще пришло въ голову, что комбинація трехъ мастерскихъ—швейной, починой и кустарной—сама по себѣ очень удобна, такъ какъ даетъ возможность выбора труда; и что народное искусство идетъ неуклонно своими тайными путями, независимо отъ войнъ и революцій, смѣняющихся другъ друга, длящихся и заканчивающихся.

Швейная и починая въ Тарнополѣ устроились и пошли, какъ заведенныя, безъ особенныхъ затрудненій; кустарная отнимала все время, шла туго, да еще приходилось сознательно тормозить ее, чтобы на опытѣ приобрѣсти всѣ недостающія знанія.

Гдѣ искать хорошіе узоры? На базары, правда, приходятъ женщины пригородныхъ деревень, но къ ихъ узорамъ, мы уже знали, надо относиться осторожно; ѣздить по деревнямъ, собирать узоры, имѣя на рукахъ три мастерскія—не хватало времени. Витрины магазиновъ Тарнопольскихъ пестрѣли якобы народными вышивками и костюмами, но даже поверхностному наблюдателю видно было, что всѣ эти безвкусныя вещи—издѣліе горожанокъ, у которыхъ верхомъ изящества и красоты

істе відношення до неї. Одчиняючи майстерню білизни та латання, знали напевне, що розпочинають дійсно потрібну справу: білизна по всяк час потрібна і баням і лікарням і однаково: чи постачати її готовою з позафронтових майстернь, чи то пересилати лише матеріял для пошиття на фронті і, даючи таким чином змогу великому числу жінок, що харчувалися безплатно, заробити собі на пайок, переводити в життя ідею розумної допомоги працею замість шаблонувої філантропії.

До утворення ж майстернь шитків додавало зваги тільки справжнє, наочне багатство народної творчості та велика цікавість до її різноманітності та глибочени; але занадто здавалася іноді чудною та творча справа організації народної промисловості поруч з всеруйнуючою війною, занадто часто збентежували глум та зневага багатьох осіб до нашого «рукоділья на фронті», а найбільш прикрим здавалося те, що доводилося часто відмовляти в праці найбільш біднішим та найслабшим, що потребували може найбільш допомоги, але нездатні були до такої спеціальної роботи, і давати заробіток може і більш забезпеченим, зате більш дотепним в шитках жінкам. І ось в таких випадках, коли принцип чистої допомоги працею поступався перед цілком естетичним та етнографічним завданням, починалися тяжкі вагання та непевність. І не швидко спалася в голову щаслива думка сполучити три майстерні: білизни, латок та шитків в одну, де-б кожна жінка мала змогу обікрати собі роботу по силах своїх; і багацько пережили вагання, поки не заспокоїло нас переконання, що народнє мистецтво йде невинно, своїм постійним певним шляхом, незалежно ні од революцій ні од війни, які чергуються, відбуваються і кінчаються... Швальня та майстерня латання в Тарнополі улаштувалися й праця пішла автоматично, без особливих яких перешкод; майстерня ж шитків одбирала увесь час у завідуючих, справа провадилася трудно, а до того доводилося ще й свідомо гальмувати по троху її, щоб власним досвідом придбати ті знання, що бракувало. Де шукати добрих взірців? До торгу приходять, правда, жінки з околиць сел, але ми вже добре знали, що

считаются (як і у нас в містах) роботи на «конгресі» і цвітня шелкова гладь по нарисованим на сукні узорам. Нарешті, натолкнулись на невеличкий альбомчик гуцульських і подольських вишивок і видання «Клуба русинок у Львові», де узори південної Галиції розміщені по повітах. Потім, коли в Тернополі вже важко стало купувати матеріали і знадобилось спеціальне місце для покупки в інших містах, Н. Д. Перелешина стала, їздячи по всій Галиції, купувати і зарисовувати зустрічні узори. Прибавились узори, зарисовані з місцевих старих килимів, а також узори, зібрані доктором Ф., який зі своїм отрядом пройшов всю північну Галицію, зарисовував по дорозі багато «цілісного гафту». Нарешті, і самій вдалось зарисувати порядком узорові у живущих поблизу виселенків. Так поступово зникла головна трудність.

Перше час робітнички могли сидіти в майстерській скільки згодом,—це був спосіб навчитись організувати точно, яка річ потребує якого кількості матеріалів і часу, а, відповідно до цього, як оплатити працю. При чому в основу оцінки праці клались такі міркування: ціна безплатного пайка нечислялась тоді 15—20 коп.; беручи во увагу ускладнення при покупці, треба було дати можливість працювати в день мінімум півтинник.

Як би як, зі значною кількістю труднощів і заминок, до кінця 3-го місяця, т. є. в маї 1916 року, в 3-х майстерських Тернопільських працювало вже до 500 осіб і в двох Червоноградських около 200, але це були дві окремі групи майстерських, працюючих враз без якої організованості, без загального керівництва, входять в склад питательних отрядів, відкриваються там, де було зосереджено найбільше кількість нужденних в допомозі, т. є. в більших містах, як Тернопіль і Червоноград. Але і везді, де були питательні

до їхніх взірців треба відноситися з обережністю, а їздити самим по селах, маючи на руках майстерні, не вистачало часу. Вітрини тернопільських крамарів красувалися наче б то народними шитками та убранням, але навіть нефаховим людям було видно, що всі ці без ніякого смаку та стилю виконані річі—є вироби крамарів, що вважають (як і у нас по містах) працю на «конгресі» або барвисту настінку по візирунках, намальованих на сукні—найкращими з естетичного погляду.

Нарешті, якось натрапили на невеличку збірку гуцульських подільських шитків «Клубу Русинок у Львові», де взірці південної Галичини були зібрані окремо, по повітах. Пізніше, коли вже стало надто важко добувати матеріал в Тернополі і довелося взяти комусь на себе спеціальний обов'язок збирати той матеріал по інших містах, добродійка Н. Д. Перелешина почала, збираючи по всій Галичині матеріал, купувати та перемальовувати разом з тим при нагоді і взірці.

Добавилось також взірців, перемальованих з стародавніх килимів, а також кольорового «гафту», що збирав д. лікар Ф., обходячи зі своїм отрядом всю північну Галичину.

Нарешті ми зробили власну колекцію взірців, перемальованих з річей мешканців поблизу виселенків, і таким чином по малу одпадала одна з перешкод до праці.

Сперш робітничкам дозволялось працювати по майстернях скільки часу, скільки хто хотів—це був єдиний засіб докладно врахувати, скільки матеріалу та часу вимагає виконання тієї чи іншої річі, а разом з тим і скільки треба за неї платити, при чому підставою для оцінки бралась така норма: безплатний пайок рахувався тоді приблизно в 15-20 копійок, але беручи на увагу всякі труднощі при купівлі харчів, робітнички треба було дати заробіток не менше як в 50 коп. на день.

Як не як а до кінця 3-го місяця—в травні 1916 року,—хоча і з великими перешкодами та заминками, все-ж таки в трьох Тернопільських майстернях вже працювало до 500 робітничок, а в двох Червоноградських около 200, але це були цілком окремі гуртки робітничок,

пункты, часть питающихся переводилась на платный паек,—открывались лавки, вездѣ было большое количество нуждающихся въ заработкѣ; дѣло осложнялось и явно требовало болѣе широкой постановки, т. е. болѣе связи съ Кіевомъ, въ смыслѣ общаго руководства, снабженія и выбора сотрудниковъ.

Приглашенный въ концѣ мая 1916 года художникъ Л. А. Пяновскій поставилъ нашу работу на дорогу болѣе твердую, чѣмъ та, по которой мы инстинктивно брели вначалѣ. Въ теченіе лѣта Л. А. налаживалъ снабженіе, обследовалъ районы, намѣчалъ новые пункты для мастерскихъ, подбиралъ сотрудниковъ и подготовлялъ открытіе магазина, такъ какъ кустарныхъ издѣлій накопилось уже достаточно и надо было думать о сбытѣ ихъ. 4—5 августа состоялся нашъ первый кустарный съѣздъ въ Чертковѣ. Онъ показалъ результаты полугодичной работы: въ двухъ районахъ Галиціи было уже 15 мастерскихъ, гдѣ занято было болѣе 1500 мастериць, работали къ этому времени уже 14 сотрудницъ подъ общимъ наблюдениемъ Л. А. Пяновскаго. Намѣтился на съѣздѣ планъ дальнѣйшей организаціи дѣла: выдѣленіе изъ питательныхъ отрядовъ въ отдѣльные отряды мастерскихъ съ самостоятельной отчетностью, складами, собираніе узоровъ и образцовъ этнографически цѣнныхъ (для будущаго изданія), открытіе мастерскихъ въ новыхъ районахъ—Южной Галиціи и Буковинѣ. Планъ этотъ сразу же началъ осуществляться: въ скоромъ времени сорганизовались четыре отряда—Тарнопольскій, Чертковскій, Коломыйскій и Черновицкій, причемъ къ завѣдыванію двумя новыми отрядами (южной Галиціи и Буковины) Л. А. Пяновскимъ осенью 1916 года были приглашены художницы Е. В. Полѣнова и Е. И. Прибыльская, въ Чертковскій отрядъ въ январѣ 1917 года пріѣхалъ художникъ А. О. Середа и въ Тарнопольскій въ апрѣлѣ 1917 года художникъ И. И. Мозалевскій. Такимъ образомъ дѣло, начавшееся случайно и дилетантски, попало въ опытные руки.

працювавшихъ нарізно, безъ спільної згоди, загального керівництва, складавшихъ собою частину поживнихъ отрядів, що відчинялися там, де скупчувалася найбільша кількість людей, вимагавшихъ допомоги—по великихъ містахъ, якъ Тарнопіль або Чортків. Але й скрізь, де були поживні пункти, частина людности, що харчувалася тут, переводилася на платний пайок—відчинялися крамниці і скрізь було велике число потребувавшихъ заробітку. Завдання складнішало і вимагало поширення справи організаційної—інакше мовити, більшого зв'язку з Кієвомъ для загального керування, постачання та призначення співробітників.

Запроханий в кінці травня 1916 року художникъ Л. А. Пяновскій справивъ нашу працю на більшъ певний шляхъ, ніжъ той, якимъ ми інстинктивно до того часу брели. Протягомъ лѣта Л. А. улаштувавъ справу постачання, оглядавъ райони, призначавъ нові пункти задля майстернь, набіравъ співробітниківъ та виготовлявся до відчинення магазину, позаякъ речей всякихъ набіралось стільки, що часъ було подбати і про продажъ їхъ. 4-5 серпня відбувся нашъ перший з'їздъ домової промисловости в Чорткові. На ньому вже з'ясувалися наслідки нашої піврічної праці: в двохъ районахъ Галичини було відчинено п'ятнадцять майстернь, де знаходили собі працю 1500 робітниць і де працювало до того часу вже 14 співробітниць під загальнимъ керуваннямъ Л. А. Пяновскаго. Накинули на цьому з'їзді планъ организаціи нашої справи на далі: відокремлення од поживнихъ отрядівъ та утворення окремихъ отрядівъ майстернь з своїми складами, окремими фондами та відповідальністю, збірка взірцівъ та етнографічно-коштовнихъ зразківъ (задля майбутнього видання), утворення майстернь по новихъ районахъ південної Галичини та Буковини. Планъ цей почали одразу проводити в життя: швидко з'організувалось 4 отряди—Тарнопільській, Чортківській, Коломыйській та Черновицькій. До керування двома новими отрядами південної Галичини й Буковини Л. А. Пяновскій запрохавъ в осени 1916 року художницю Е. В. Полінову та Е. І. Прибыльську; на чолі Чортківського ставъ в січні 1917 р. художникъ А. Х. Середа, а

Но все-таки первымъ днемъ, когда мастерскія стали на свои ноги, нужно считать день открытія магазина—27-ое августа 1917 года, т. к. лишь когда раснаковали первыя партіи вещей изъ фронтовыхъ мастерскихъ и были выручены первыя деньги, стали видны и въ Кіевѣ результаты напряженной фронтовой работы. И это былъ уже «свой уголь» въ Кіевѣ. А до этого времени намъ всѣмъ казалось, что все дѣло носить чисто случайный характеръ и держится лишь на добромъ къ нему отношеніи Уполномоченныхъ Отдѣла Помощи Ф. И. Гаярина и П. К. Линниченко.

Въ мастерскихъ нашихъ находили заработокъ, безъ различія, женщины всѣхъ національностей и возрастовъ; приче́мъ шли и чинили большей частью еврейки, а въ кустарныхъ мастерскихъ работали преимущественно польки и русинки. Очень много приходило дѣтей, т. к. школьныя занятія нигдѣ не шли, и тамъ, гдѣ только было можно, мы организовывали цѣлыя дѣтскія артели (бисерная въ Озерянахъ, веревочная въ Микулинцахъ, ткацкая и рисовальная въ Черновицахъ, портяночная въ Надворной, шнурковая въ Ягельницахъ). Эти дѣтскія мастерскія особенно тамъ, гдѣ не было приютовъ и яслей, были болѣе чѣмъ необходимы, т. к. хоть на день удаляли дѣтей изъ тяжелой въ прифронтовой полосѣ домашней обстановки, тѣсноты, грязи, голода, возвращали ихъ къ обычной трудовой—учебной жизни, отъ которой они были оторваны войной. Многія изъ нашихъ мастерскихъ были очень близки къ линіи фронта, иногда в 10—12 верстахъ отъ нея. Думаю, что изъ всѣхъ сотрудниковъ Отдѣла Помощи Населенію, едва ли не болѣе всѣхъ приходилось соприкасаться съ населеніемъ Галиціи Завѣдующимъ мастерскими. Проводя съ работницами столько времени, подолгу разговаривая и сближаясь съ ними, вникая въ ихъ разнообразныя дѣла, а главное, знакомясь съ искусствомъ народа и его вкусами, поневолѣ узнавали страну и народъ; оказывая нуждающимся посильную помощь въ трудные годы ихъ жизни, также

Тарнопільський взяв під свій догляд, в травні 1917 року, художник І. І. Мозалевський. Таким чином, справа, розпочата випадково ділетантами, перешла до рук справжніх фаховців.

Одна́че все-ж таки терміном, коли майстерні стали дійсно на власні ноги, треба вважати 27 серпня 1917 року—день, в який був відчинений магазин, бо тільки тоді, коли роснакували перший транспорт одержаних з фронтових майстернь речей, та коли вторгували перші гроші, могли в Кієві зрозуміти все значіння наслідків сутяжної фронтової праці. І однині ми мали вже свій власний «куток» у Кієві. До цього же часу нам все здавалося, що вся справа має цілком непевний ґрунт і тримається лише через гарне відношення до неї Уповноважених Відділу Допомоги Ф. І. Гаярина та П. К. Линниченка. В майстернях наших знаходило собі заробіток жіноцтво без різниці національності та віку, причому шли та латали здебільшого жидівки, а по майстернях домашньої промисловости працювали польки та русинки.

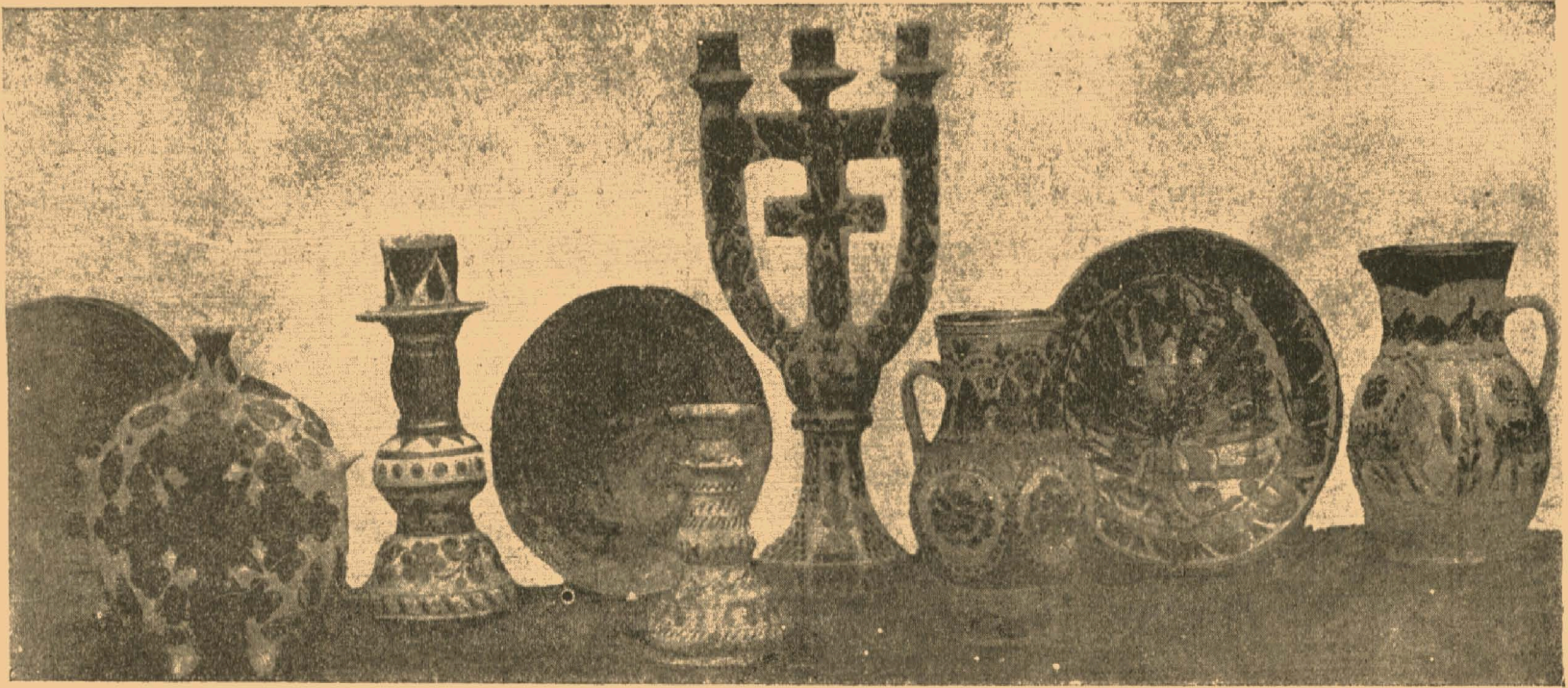
Позаяк школи були скрізь зачинені, до нас звернулися і діти за заробітком, і ми організували дитячі артели (бісерьову—в Озерянах, мотузкову—в Микулинцях, ткацьку та малярську—в Черновицях, мотузкову—в Ягольницях та онучів—в Надвірній). Організація тих дитячих артелів, особливо там, де не було ні яслей ні захоронків, була більш, ніж потрібна, бо давала змогу дітворі хоч на день вирватися з тих тяжких умовин прифронтового хатнього життя, серед тісноти, бруду, голоду, та спочити серед звичайних умовин шкільно-робочого життя, з яких вибила їх війна. А досить велике число майстернь було зовсім близько до лінії фронту: иноді не більш як за 10—12 верств од неї.

З усіх співробітників Відділу Допомоги завідуючі майстернями мали, на мою думку, найблищі стосунки з населенням Галичини. Проводячи стільки часу з робітницями, балакаючи з ними, приймаючи участь в їхніх особистих справах, а тим паче ознайомлюючись з мистецтвом та смаком народа, вони мимо волі знайомилися близько з краєм та народом, а даючи, по зможі, допомогу всім прохавшим її

невольно сближались съ ними и завоевывали довір'є; и у всѣхъ насъ, работавшихъ въ мастерскихъ, осталась память о хорошемъ, дружлюбномъ къ намъ отношеніи нашихъ работницъ и во все время работы, и особливо сильно сказавшееся въ дни отступленія, когда ко всѣмъ намъ уходящимъ было проявлено такъ много вниманія, уваженія и довір'я, что ясно стало—не пустая затѣя было наше дѣло, такъ какъ правильнѣе всѣхъ могли оцѣнить его тѣ, для которыхъ мы работали.

в ту тяжку годину лихоліття, так само, мимоволі, близько єдналися з ними та здобували довір'я. І у всіх нас, працювавших по майстернях, збереглися спогади про надзвичайно гарне, сердешне відношення до нас протягом всіх часів праці нашої, а особливо під час евакуації. І та пошана, довір'я та участь, що виявили вони, коли ми виїздили, довели нам, що не даремною забавкою була та наша праця, бо найправдивіший присуд їй могли скласти тільки ті люди, заради яких ми ї працювали.





Іздѣлія изъ глины въ Галиціі
(Собствен. Кіев. Город. Музея).

Вироби з глини в Галичині
(Кіівський Міський Музей).

Приїхавъ въ Коломийській районъ въ послѣднихъ числахъ сѣнября 1916 г., я нашла двѣ вишивальныя мастерскія В. З. С. въ зачаточномъ состояніи, — одну въ Коломыѣ, другуу въ Косовѣ. Работницями этихъ мастерскихъ оказалась исключительно обездоленная войной городская интеллигенція, очень нуждающаяся въ трудовой помощи, но ничего общаго не имѣющая съ народнымъ искусствомъ. Работали по румынскимъ, буковинскимъ образцамъ, но охотнѣе всего сбивались на стиль нѣмецкихъ ремесленныхъ школъ. Чтобы достать образцы мѣстнаго искусства, я поѣхала въ горы въ Гуцульщину. Первая деревня, съ которой я познакомилась (Яворово), встрѣтила меня сурово. Ни одна крестьянка не согласилась принести свою рубаху, чтобы снять узоръ. Напуганныя войной, онѣ относились недовѣрчиво и недоброжелательно. Большимъ препятствіемъ въ моей работѣ оказалось расположеніе здѣшнихъ деревень. Хаты стоятъ на небольшихъ лѣсистыхъ горахъ въ разстояніи полуверсты, версты и болѣе другъ отъ друга. Центромъ деревни считаются церковь и школа, но нѣкоторые жители той же деревни идутъ четыре и пять часовъ отъ своей хаты до церкви. Съ помощью учительницы мнѣ удалось обойти нѣсколькихъ хорошихъ вишивальщицъ и

Приїхавши в кінці вересня 1916 р. в Коломийській район, я знайшла там дві майстерні вишивання—одну в Коломії, другу в Косові, обидві в стадії початковій.

Робітницями в цих майстернях була виключно з'убожена війною міська інтелігенція, що потребувала дуже допомоги в формі постачання її роботи, але нічого спільного з народнім мистецтвом не мала. Вишивали по Буковинських та Руминських зразках, але дуже охоче переходили на стиль ремесних німецьких шкіл. Щоб добути зразки народнього мистецтва, я подалася до гуцулів, в гори. В першому селі, в яке я приїхала (Яворів), не радо привітали мене. Налякана війною людиність відносилася недовірливо та вороже до всіх чужих, і жодна жінка не погодилася принести мені своїх сорочок, щоб змалювати з них взірці.

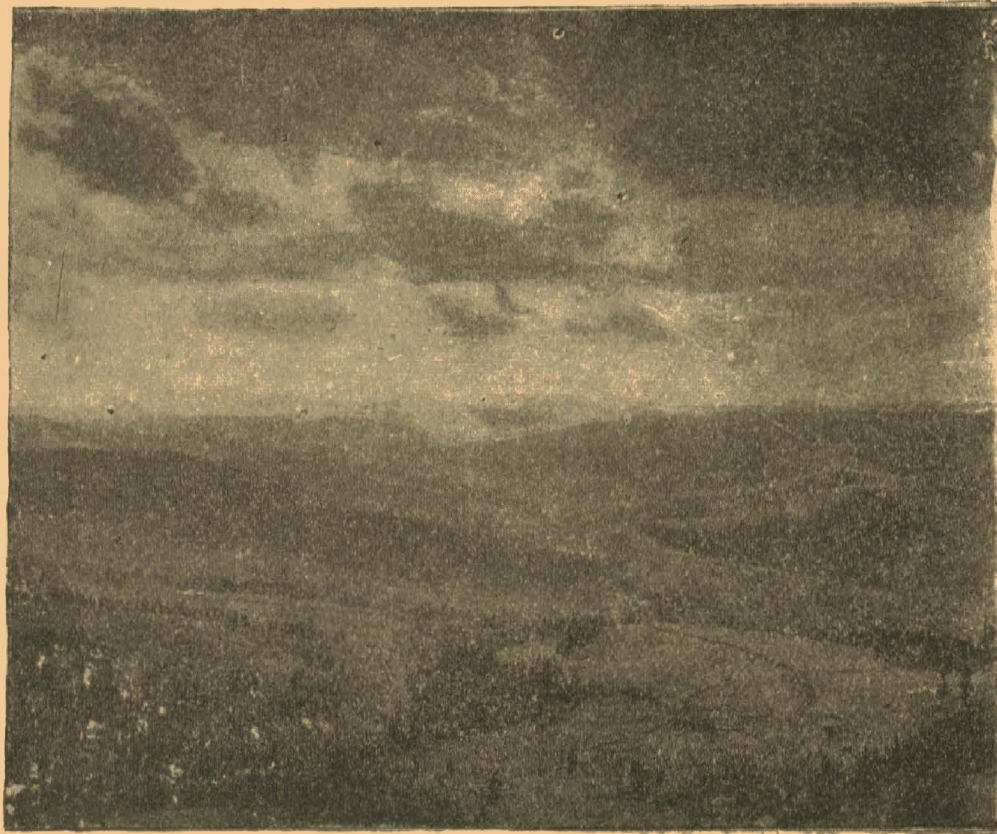
Великою перешкодою до праці стало мені теж розположення тутешніх сел: хати розкидані на невеликих, вкритих лісом, згіррях, відокремлені на шів, цілу, а іноді навіть на кількісь верств одна од однієї. Осередком села вважається церква та школа, отже де яким селянам доводиться йти іноді по 4—5 годин, щоб дійти до церкви свого села. За допомогою вчительки я потрапила все-ж таки до кількох добрих швачок, та перемалювала

въ хатахъ сняты узоры съ рубахъ. Но въ октябрѣ пошли дожди, глинистыя горныя тропинки стали непролазными и способъ работы пришлось измѣнить.

Тѣмъ временемъ мы устроили раздаточный пунктъ въ Яворовѣ, а въ деревняхъ, прилегающихъ къ Косову, предложили священникамъ оповѣстити крестьянокъ о существованіи мастерской. Деревня понемногу стала входить къ намъ, а съ прекращеніемъ полевыхъ работъ хлынула большой волной. Появленіе работницъ крестьянокъ обѣщало мнѣ большой матеріаль узоръ, но надо было ждать мѣсяць и болѣе, пока сработанныя вещи придуть въ мастерскую. Въ ожиданіи этихъ работъ, я ѣздила по окрестностямъ Косова. Одна изъ побѣдокъ въ село Космачъ (въ 30-ти верстахъ отъ Косова) дала богатые результаты. Въ виду большой нужды, мы одновременно съ раздачей работъ устроили раздачу муки. Это сразу привлекло много народа. Крестьянки охотно взяли работы и принесли показать свои рубахи, жалѣя, что могутъ показать только самыя простыя, будничныя вещи, такъ какъ все лучшее спрятано въ сундуки и зарыто въ землю въ глухихъ горныхъ лѣсахъ.

Каждая новая деревня давала новыя узоры, но характеръ ихъ одинъ и тотъ же: они строго-геометричны. Почти всѣ идутъ отъ креста, который разрабатывается и комбинируется разнообразно. Всѣ узоры несутъ печать большой строгости, выдержанности и большой традиціонности, напоминая этимъ природу и образъ жизни гуцуловъ. Тона чистыя и яркіе, но строго одинъ и тѣ же: красный,

шитки з їхніх сорочок. Але у жовтні пішли дощі, по глинястих стежках згірря не можна було і кроку зробити і довелося метод роботи змінити. Ми заклали в Яворові та по селах околиці Косова пункти роздачі работ і попрохали нан-отців оповістити селянок про істнування майстерні. Швачки почали одвідувати нас, зпочатку зрідка, а коли скінчилися польові роботи, вони посунули валкою. Це подало мені надію зібрати велику кількість зразків; отже надія ця не справдилася: роботу розібрали, але доводилося ці-



Дорога въ Косовъ
(Южная Галиція).

Шлях до Косова
(Південна Галичина).

лими місяцями чекати, поки виконані роботи повернуться до майстерні. Щоб не марнувати часу, чекаючи тих работ, я почала їздити по околицях Косова, і одна з подорожий до села Космача (30 верств од Косова) дала дуже багато матеріялу. На власні очи побачивши величезну недостачу та голодування людности, ми організували разом

з раздачею работи і раздачу борошна. Це одразу привабилло до нас силу народа. Селянки, приходючи за работою, стали приносити нам свої сорочки і дуже жалкували, що можуть показати тільки найпростіші, буденні, позаяк все, що було кращого, переховувалося в скринях, закопаних в землю по глухих гірських лѣсах. Кожне особе село давало свої власні, особливі взірці, але стиль їх був скрізь той самий: всі вони додержано-геометричні, всі вони ведуть свій початок од хреста, який розроблюється та комбінується ріжноманітно, всі визначаються рисами великої строгости, додержанности традиції, наче ілюструючи со-

зелений, оранжевий или желтый и черный. Много вышивокъ чисто черныхъ по бѣлому. Всѣ узоры Гуцульщины очень интимны, декоративный элементъ въ нихъ совершенно отсутствуетъ. Рубахи расшиты скромно. Большею частью только на плечѣ продолговатый прямоугольникъ, называемый уставкой. Тотъ же мотивъ на узенькомъ манжетѣ и на разрѣзѣ у ворота. Но каждую уставку можно разсматривать, какъ кусочекъ драгоценнѣйшей ткани: такъ она тонко и четко сработана. Ба-

бою природу та склад самого життя Гуцулів.

Кольори чисті, ясні і завжди ті самі: червоний, зелений, жовто-гарячий, або жовтий та чорний. Шпють часто і самим чорним по білому.

Всі взірці Гуцульщини дуже інтимні,—декоративного елементу не має, шитки на сорочках зовсім простенькі. Здебільшого вишивається тільки невеличкий продовжастий чотирикутник



Деревянная церковь (Средняя Галиция).

Дерев'яна церква (Галичина).

бы шьютъ свои узоры «изъ головы», передавая ихъ изъ поколѣнія въ поколѣніе. Онѣ очень консервативны и въ рисунокѣ и въ краскахъ и въ размѣрахъ своихъ работъ и не идутъ ни на какія новшества. Тона шелка онѣ выбираютъ сами съ безошибочнымъ чувствомъ красочной гаммы и отбрасываютъ все, что не въ стилѣ Гуцульщины. Не желая вносить ничего новаго и чуждаго, я просила завѣдующихъ мастерскими предоставить крестьянкамъ полную свободу въ выборѣ узора и предмета, которые онѣ хотятъ сработать. Несмотря на однообразіе общаго стиля

(т. зв. уставка), і того ж самого мотиву взірць шиється на вузеньких чохлах та коло пазухи. Зате шитки ті так добірно та дрібно виконані, що кожную уставку можно вважати клаптиком дорогоцінної тканини.

Баби складають взірці «з голови» і передають їх з роду в рід своїм нащадкам. Вони надзвичайно консервативні що до стилю, розміру і не погоджуються ні на які зміни та новини.

Сутині шовку підбірають безпомилково, з тонким естетичним почуттям законів кольо-

Гуцульщини, каждая деревня имѣетъ свои особенности въ мотивахъ и выполненіи узора. Яворово шьеть крестикомъ и низиной (низиной называється шовъ, въ которомъ узоръ сначала какъ бы прорисовывається черной или красной ниткой съ изнанки, а затѣмъ выполняется остальными цвѣтами съ лица). Элементы крестиковыхъ узорів: кресты, квадратики во всевозможныхъ комбинаціяхъ, звѣзды и завитокъ, называемый подковой. Къ четыремъ основнымъ тонамъ иногда прибавляется не-

ровой гамы і одкидають все, що з цього боку не додержує гуцульського стилю.

Не бажаючи вносити нічого нового ні чуже-стороннього, я прохала завідуючих майстернями давати на добру волю самих швачок вибір речей та взірців і, роздаючи роботи, цілком покладатися на їхній смак.

Не зважаючи одначе на те, що стиль по Гуцульщині скрізь однаковий, кожне село має



Куклы въ костюмахъ (Южная Галиція).

Ляльки в убраннях (Південна Галичина).

много малинового и лилового. Элементы низинныхъ узорів: косої крестъ, ромбъ, треугольникъ и всевозможные варианты фигуры, которая въ нашихъ сѣверныхъ вышивкахъ называется скоморохомъ. Яворово прорисовываетъ узоръ—«разводитъ» его красной ниткой и выполняетъ зеленымъ, оранжевымъ и чернымъ. Пистынь разводитъ чернымъ, а выполняетъ зеленымъ, оранжевымъ и краснымъ.

Въ крестиковыхъ узорахъ Космача прорывається стремленіе къ стилизації. Объ этомъ говорятъ названія узорів: «сосновый»,—вы узнаете характеръ сосновой вѣтки, «череш-

своі індивідуальні риси, які виявляються як в мотивах, так і виконанні взірців. Яворів шиє крестикомъ та «низиною» (низиною називається шиток, коли взірець сперш зазначається червоною або чорною ниткою з вивороту, а затим вже виконується кольоровими нитками з лица). Елементи крестиковихъ взірців: хрест, чотирекутник та закрутка, що зветься підковою. До чотирьохъ ґрунтовихъ кольорів додається иноді трохи малинового та лілового. Елементи взірців низини: покошений хрест, ромб, чотирекутник та всякі варіанти фигури,

невий»—листя черешни, четырех-ленестный цвѣтокъ и что-то вродѣ приса, но все до неузнаваемости геометрично и строго по рисунку. Зато расцвѣтка, какъ будто возмущаясь противъ строгости рисунка, стремится сбить его. Каждый изъ четырехъ основныхъ тоновъ имѣеть по три, четыре тѣни, и все это, ассиметрично расположенное, пестритъ и переливается, какъ пестрое пасхальное яйцо.

Космачъ допускаеть въ свои узоры немало васильково-синяго цвѣта.

Удивительный шовъ встрѣчается въ Старомъ Косовѣ и Пистыни. Знають его только очень немногія, искусныя вышивальщицы; этотъ шовъ называютъ «помалеваннымъ». Нитки накладываются такъ густо одна на другую, что получается рельефный узоръ, напоминающій кованный металлъ. Особенно онъ хорошъ въ чисто черной расцвѣткѣ. Отъ этихъ работъ вѣетъ чѣмъ-то древнимъ и могучимъ. Крестьянскіе узоры, переложенные на клѣтчатую бумагу, дали матеріалъ, по которому стали работать Коломыйская мастерская и городской элементъ Косовской мастерской. Такимъ образомъ городскія работы приобрѣли по возможности мѣстный характеръ. Коломыйская мастерская не подверглась тому измѣненію въ составѣ работницъ, которое произошло съ Косовской. Деревня мало откликнулась на ея существованіе. Только нѣсколько бабъ и дѣвушекъ изъ села Воскресенцы болѣе или менѣе постоянно брали работы и дали нѣсколько этнографически-интересныхъ вещей.

Въ декабрѣ открылась третья вышивальная мастерская въ Делятынѣ. Она обслуживала исключительно деревню и дала сложные узоры, шитые низиной въ болѣе темныхъ тонахъ, чѣмъ узоры Косовскаго района. Мастерская, открытая въ февралѣ въ Снятыни, еще мало показала узоровъ, но судя по тому, что она дала, тамъ сильно чувствуется близость Буковины: Галиційскіе мотивы и швы сливаются съ Буковинскими. Середина зимы была мертвымъ періодомъ для моей этнографической работы. Разъѣзды сдѣлались невоз-

можна на нашихъ південнихъ шиткахъ називається «скоморохами».

Яворівъ зазначає—«розводять» шитокъ червоною ниткою, а віконце його зеленим, жовто-гарячимъ та чорним. Пістинь—розводить чорними, а зашиває зеленим, жовто-гарячимъ та червоним.

Космачъ в своїхъ взірцяхъ виявляє тенденцію до стилізації. Це доводять і назви взірців: «сосновий»-ви пізнаєте по подіббю до соснової гілки, «черешневий»—до листка черешні, квіточки на 4 листки—то щось подібне до півника (ірису), але все це постільки геометрично та строго додержано на малюнку, що подіббя того трудно і признати. Зате фарби немов намагаються зіпсувати те вражіння додержаности: кожний з чотирьох головнихъ кольорівъ має по три—чотири сутіні, і всі вони розміщені ассиметрично, рябують та переливаються, як писанка.

Космачъ вживає на своїхъ шиткахъ трохи васильково-синього кольору.

Незвичайний шовъ бачимо в Старому Косові та Пістині. Вміють його тільки деякі найкращі швачки і називається вінъ: «мальований».

Нитка накладається такъ густо одна на одну, що виходить рельеф, який походить на виконаний з металю орнамент.

Особливо гарні вони чисто чорного кольору. Од такихъ шитківъ віє чимсь-то далекимъ—старосвітськимъ та величнимъ.

Селянські взірці, перемальовані на карткацій папір, дали зразки, на якихъ стали шити Коломыйська майстерня, та міський елементъ Косівської майстерні, і такимъ чиномъ роботи городянокъ набули більшъ меншъ місцевого кольориту. Складъ робітницъ Коломыйської майстерні не змінився такъ, якъ це трапилося в Косівській. Села звернули мало уваги на її існування, і тільки невеликий гуртокъ жінокъ та дівчатъ з села Воскресінці брали більшъ меншъ постійно роботу і дали самі кількість етнографично ціннихъ речей.

В грудні одчинилася третя майстерня вишивання в Делятині. Вона обслуговує виключно село і дає складні визирунки, викона-

можними, не було фуража, и отощавшія лошади шли шагомъ, падали и отказывались возить. Расширить діятельность Коломыйской вышивальной не представлялось возможнымъ. Не было дровъ, и нерѣдко температура въ мастерской опускалась ниже нуля. Съ наступленіемъ тепла мы открыли маленькое рисовальное отдѣленіе при Коломыйской вышив-

ні низиною в темніших, за взірці Косівського району, фарбах. Майстерня, одчинена в кінці березня в Снятині, ще мало дала зразків, але на тому, що дала, вже ясно визначився вплив як Буковини, так і Галичини, і мотиви галицькі та буковинські переплітаються.

Середина зими була мертвим сезоном задля моєї етнографичної праці. Іздити стало не-



Церковные подсвѣчники (Галиція).

Гуцульскі триїці (Галичина).

вальной. Рисовальщицы перекладывали узоры на клѣтчатую бумагу, дѣлали увеличенія, а послѣднія двѣ недѣли онѣ работали писанки, переводя узоры съ крестьянскихъ писанокъ на деревянные яйца. Писанки—цѣлая своеобразная отрасль прикладного искусства въ Южной Галиціи. Способъ работы сложный и кропотливый. Нужны особыя краски и топчайшія кисти, которыя окунаются въ горя-

можно,—не було наші, і знесилені, голодні коні ледви пленталися, падали і не хотіли далі ніяк йти. Поширити діяльність Коломыйської майстерні не можна було теж ніяк, бо бракувало топлива, й температура в майстерні падала иноді до нуля. На провесні ми улаштували маленький малярський відділ при Коломыйській майстерні. Там малярки перемальовували взірці на карткатий папір, побіль-

чий воскъ. Узоры на писанкахъ большей частью очень мелкіе и геометрическіе, но иногда встрѣчаются цвѣты, птицы, рыбы и даже кони. Особенно славятся своими писанками Космачъ, Ричка около Яворово и Жабіе. Писанки, также какъ вышивки, работаютъ женщины. Изъ отраслей женскаго труда намъ удалось культивировать плетенье гирдановъ,— бисерныхъ лентъ, которыя бабы и дѣвушки носятъ на шеѣ. Эти работы исполняютъ глав-

шували їх, а останні два тижня перемальовували взірці з селянських писанок на дерев'яні крашанки.

Розмальовування писанок—цілком окремий фах мистецтва: робота складна, дуже дріб'язгова. Задля неї потрібні особливі фарби та тонісенькі щіточки, які опускають у розтопленій віск. Здебільшого взірці на писанках дрібні, геометричні, але іноді малюють квіти, риб, птах, навіть коней. Найдужче уславилися пи-



Изразцы, зарисованные Е. Полѣвской въ Галиціи, на выставкѣ въ Кіевѣ.

Взірці з кахлів, перемальовані Е. Поліною в Галичині, на виставці у Кієві.

нымъ образомъ Косовскія мѣщанки. Вначалѣ онѣ работали по узорамъ мѣстнаго художника Гриневича. Народныхъ узоровъ, спеціально предназначенныхъ для бисера, онѣ не знали. Пришлось дать узоры съ вышивокъ, которые хорошо поддались исполненію бисеромъ и дали красивыя вещи.

Чисто народные гирданы мы получили изъ Делятынской мастерской и изъ Воскресенець подѣ Коломьей. Делятынскія вещи имѣютъ очень примитивный видъ. Какъ украшенія дикихъ народовъ, онѣ пестрятъ самыми

санками Космач, Ричка коло Яворова, та Жаб'є. Малюють писанки, як і гаптують, жінки. З інших фахів жіночого мистецтва нам пощастило культивувати плетіння гирданів (кораликові стьожки), що носять жінки та дівчата на шиі. Цю роботу здебільшого виконують Косівські міщанки. Раніш вони виробляли їх по зразкам мистця Гриневича, народніх же, спеціально бісерних взірців, вони не знали. Довелося давати їм зразки змальовані з сорочок, і вони вийшли дуже гарними у виконанні їх бісером. Чисто народні гирдани ми

яркими тонами бисера, съ золотомъ и серебромъ. Незатѣливый узоръ едва можно разобратъ за пестротою красокъ. Вещи изъ-подъ Коломыи сдержаннѣе, и узоръ болѣе четкій. До войны въ Южной Галиціи было много ткацкихъ кустарныхъ ковровыхъ мастерскихъ, но пустить ихъ въ ходъ не удалось, такъ какъ никто не соглашался закладывать станки изъ страха, что фронтъ передвинется, и затраты не успѣють окупиться. Ковровыя мастерскія распродали станки и запасы шерсти. Мужчины кустари занимаються рѣзьбой, гончарствомъ, бляхарствомъ—выдѣлываньемъ литыхъ металлическихъ вещей и кушнирствомъ—работой по кожѣ. Рѣзьба и гончарство сильно развиты, но всѣ наши попытки завязать дѣло съ рѣзьбарами и гончарами окончились полной неудачей. Рѣзбари не нуждались въ трудовой помощи. Они едва успѣвали обслуживать проходящее офицерство, которое платитъ имъ огромныя деньги. Къ сожалѣнію, старинная простая манера рѣзьбы съ благородными линиями и довольно крупными узорами, мѣстами покрашенными синимъ, краснымъ и золотомъ, сохранилась только на очень старыхъ сундукахъ, скриняхъ и вообще на дѣдовскихъ и прадѣдовскихъ вещахъ. Современный стиль рѣзьбы удался отъ простого первоисточника. Предметы, вырабатываемые рѣзбарами—уже не народнаго обихода, а бездѣлушки, рассчитанныя на средней обывательскій вкусъ. Прессъ-панъе, тарелочки, рамки, вазочки, разрѣзные ножи, шкатулки,—все это въ большомъ количествѣ встрѣчается у рѣзбаря. Зато ни одной прялки, трехсвѣчника, скрини, даже ни одной красивой деревянной ложки. Способъ рѣзьбы тоже измельчалъ и выродился. Мелкіе, безличные штрихи пестрятъ бисерными инкрустаціями, очень тонко и сухо сработанными. Центръ рѣзьбы—Яворово, лучшіе мастера: Николай Шкриблякъ, два брата Корпаниукъ и Петръ Гондуракъ. Всѣ работаютъ въ одномъ стилѣ.

Австрійцы очень покровительствовали рѣзбарямъ. Въ Выжницѣ была устроена рѣзбар-

отримали з Десятинської майстерні та з села Воскресінці (під Коломиєю). Всі Десятинські речі надто примітивні. Як прикраси диких народів, вони працюють яскравими кольорами кораликів, золотом та сріблом. Простенький візерунок ледве-ледве визначається серед того ряботіння. Речі зпід Коломиї простіші, і візерунок ясніший. До війни в південній Галичині було чимало ткацьких та килимових майстернь, але розпочати роботу в них не довелося, бо ніхто не погоджувався заводити основу у станок, боячись, що фронт пересунеться і не встигнуть повернути витрати. Килимові майстерні порозпродавали свої станки та виготовлену вовну.

Чоловіки заробляють різьбарством, гончарством, бляхарством (вироби з литого металю) та кушнірством (робота по шкурі).

Різьбарство та гончарство дуже розвинене, але всі наші заходи завести зносини з різьбарами та гончарами не привели ні до чого. Різьбарі не потребують допомоги в формі постачання праці: вони ледве встигають задовольнити мимо проходячих офіцерів, що платять їм величезні гроші. На жаль стародавні прості зразки різьбарів з благородними лініями, та досить великими візерунками, тільки де-неде поцяцьковані синім, червоним та золотом, збереглися хіба на дуже старосвітських скринях і взагалі на дідівських та прадідівських речах. Сучасний же стиль різьбарів одійшов далеко од свого першого джерела. Виробляють тепер різьбарі не побутові народні речі, а всякі дрібнички, пристосовані до смаку середньої верстви людности. Преспане, тарілочка, чарочки, розрізні ножі, шуфлядки—всього цього добра знайдеться велика кількість у різьбаря, зате жадної прялки, ні скрині, та навіть гарної ложки. Спосіб різьбарства теж змінився та зіссувався. Дрібні, неглибокі нарізки працюють бисерними інкрустаціями, дуже тонко, але без всякого смаку та почуття обробленими.

Осередок різьбарства—Яворів, а найкращі майстрі—Микола Шкрибляк, два брати Кар-

ская школа, имѣвшая огромный успѣхъ. Говорятъ, что заказчики нерѣдко по цѣлому году ждали заказанныхъ вещей,—такъ много было работы у мастеровъ. Главный руководитель этой школы Девдюкъ живетъ въ Косовѣ и съ большимъ успѣхомъ работаетъ на офицерство. Онъ довелъ до крайности стиль сухо сдѣланныхъ мишурныхъ бездѣлушекъ. Это уже не наивный и искренній кустарь, но человекъ

пенюки та Петро Гондурак. Всі вони додержуються однакового стилю.

Австрія дуже підтримувала різьбарство.

У Вишніці була заснована різьбарська школа, і вона мала величезний успіх; кажуть, що покупці чекали іноді протягом цілого року замовлених речей—така сила роботи була майстрам. Головний керівник цієї майстерні Девдюк мешкає в Косові і з великим



Выставка въ Кіевѣ работъ Коломыйскаго отряда.

Виставка у Київі работъ Коломыйського відділу.

полный національного самосознанья, умышленно комбинирующей всевозможные мотивы гуцульщины. Рядомъ съ древней рѣзьбой онъ производитъ жалкое впечатлѣніе. Совсѣмъ иначе обстоитъ дѣло съ гончарствомъ. Оно сохранило весь ароматъ и всю свѣжесть искренно народнаго творчества и мало удалилось отъ примитива. Гончарное искусство тѣсно слито съ потребностями народнаго обихода. Кувшины, тарелки, поливанья миски, украшенныя завит-

успѣхомъ задовольняє вимоги д.д. офіцерів. Він розробив до самого краю стиль виробу мишурних бездушних дрібничок. Це вже не простий чистосердечний маленький промисловець,—це цілком свідомо людина, що навмисне komponує всілякі мотиви Гуцульщини.

Зовсім інакше стоїть гончарська справа. В йому збереглися всі пахощі та свіжість народнього мистецтва і воно майже цілком додержується примітива.



Буковина. Взірці шитків з
Стрільського кута, Ревно,
Мамайців (Нових і Старих)
над Прутом (коло Черні-
вець). Хусточка власність
Є. І. Прибильської, зашито
Ефрос. Ів. Данилевич
в Чернівцях.

- 1) Ширинка
- 2) и 3) Медвінички.
- 4) Краночки.
- 5) Гадючки.
- 6) Кучері.
- 7) Ширинка.
- 8) Кучері.
- 9) Колос'ячко.
- 10) Вазончики.
- 11) Кучері.
- 12) Черешеньки.
- 13) Ялинки.
- 14) Муха.
- 15) Хрести.
- 16) Мережанка.
- 17) Мережанка.
- 18) Лабкі кучері.
- 19) Грабельки.
- 20) Павлини.
- 21) Хрестики.
- 22) Гвоздики.
- 23) Голубчики.
- 24) Гадючки.
- 25) Ягідки.
- 26) Малина.
- 27) Пшеничка.
- 28) Листочки.
- 29) Грибнички.
- 30) Чернобрітці.
- 31) Плечики.
- 32) Вазончики.
- 33) Вазонки.
- 34) Яблучки.
- 35) Кучері.
- 36) Пасочки.
- 37) Вино.
- 38) Качечки.
- 39) Мушки великі.
- 40) Ширинка.
- 41) Листочки.
- 42) Кранки.
- 43 а) Мушки.
- 43 б) Мушки та крильця.
- 44) Віконця.
- 45) Жабки.
- 46) Грибнички.
- 47) Рута.
- 48) Метелики.
- 49) Яблучки.
- 50) Виноград.
- 51) Віконця.
- 52) Стісні рукави.
- 53) Стісні рукави.
- 54) Штучка.
- 55) Паночки.
- 56) Жабки.
- 57) Завульки.
- 58) Завульки.
- 59) Бялки.
- 60) Огірочки.
- 61) Мушки малі.
- 62) Грицарі.
- 63) Чіточки.
- 64) Ягідки.
- 65) Ширинка.
- 66) Огірочки.
- 67) Качечки.



листями, цвѣтами и даже звѣрями. Но во всю ширь это искусство развернулось въ изразцахъ, изъ которыхъ складаються узорныя печи съ лежанками. Изразцы густо заполнены декоративно сдѣланными цвѣтами, звѣрями, птицами, всадниками на коняхъ, домами, солдатами, райскими садами, церквами и всевозможными картинами, наминающими русскій лубокъ. Тона—ярко-зеленый, желтый, коричневый и черный; каждый изразецъ окруженъ гирляндой сердечекъ. Тѣсно приникая другъ къ другу, причудливыя существа и растенья составляютъ цѣлый сказочный миръ. Самая старая печь, зарисованная мною въ Косовѣ,—44 года, неизвѣстнаго автора. Болѣе поздняя, частью 61-го, частью 75-го года, находится въ Выжницѣ въ музеѣ при рѣзбарской школѣ, она сработана гончаромъ Александромъ Бахмицкимъ. Печь его же работы, найденная нами въ разобранномъ видѣ, на чердакѣ разоренной гончарной школы въ Коломыѣ, хранилась въ Коломыйской мастерской, упакованная въ ящики и во время эвакуаціи передана магистрату. Четвертая печь, очень сходная по стилю, найдена мною въ Яворовѣ у рѣзбаря Карпаниюкъ, но года и имени гончара на ней не оказалось, а хозяева, молодые хлопцы, не сумѣли рассказать о ея происхожденіи. Александръ Бахмицкій умеръ, гончаръ Барановскій изъ Косова оказался на войнѣ, многіе другіе тоже на войнѣ. Въ Пистыни миѣ удалось найти сѣдого старика по имени Петро Кошакъ, распросить его о мѣстномъ гончарствѣ и предложить ему работу. Но старикъ былъ глубоко опечаленъ гибелью своей лучшей посуды во время боевъ и подавленъ тѣмъ, что печь его работы, большое сокровище, судя по фотографіямъ, которыя онъ миѣ показавъ, кѣмъ то изъ военныхъ недавно разобрана и увезена. Онъ отказався работать, несмотря на наше предложеніе достать глазури и краски.

Страхъ передъ военными колебаніями очень силенъ въ Гуцульщинѣ и тормазить дѣло. Многіе боятся, что затраченный матеріаль и трудъ не оплатится. Война совершенно

Гончарне мистецтво прикладається до речей, потрібних народу повсяк час в його обиході. Глечики, тарілочки, полив'яні миски, розмальовані карлючками, закрутками, листками, квітами і навіть звірями. Але вся широчінь його виявилася на кахлях, з яких складаються пічки з лежанками: тут є і декоративно розмальовані квіти, і звірі, і птахи, верховинці, хати, вояки, райські садки, церкви і всілякі малюнки, подібні до московського т. з. «лубка». Кольори—ясно-зелений, жовтий, темно-рудий, чорний, а кожен малюнок обведений вінком з сердечок, щільно притулені одно до одного дивні істоти, немов взяті з казок якихсь.

Найстаріша пічка, перемальована мною у Косові, задатована 44 роком, невідомого автора. Пізніших часів—61 та 75 року—переховується у Вижниці, в музеї при рѣзбарській школѣ,—вона зроблена гончарем Бахминським. Другу пічку, теж його роботи, знайшли ми на горіщі зруйнованої гончарської школи в Коломиї,—перед евакуацією ми склали її в ящики та віддали до схову магистрату.

Четверту, дуже схожу по стилю, пічку знайшла я у Яворові, у рѣзбаря Карпенюка, але ні ім'я автора, ні року не було на її зазначено, а господарі—молоді парубки—не могли переказати нам її історії. Олекса Бахминський помер, гончар Барановський з Косова, як і багацько інших гончарів, були на війні.

У Пистині мені пощастило розшукати сивого дідуса—Петра Кошака. Я докладно розпиталася у його про гончарську справу і запропонувала йому роботу. Але дідусь був тяжко засмучений тим, що його найкраща посуда була знищена під час боїв, а пічка його роботи,—справжня перла гончарського мистецтва, коли судити хоч по тій фотографії з неї, що він показав мені, була розібрана та вивезена кимсь у Московщину, і не погодивсь взяти роботу, хоча ми обіцялися добути йому і поливи і фарби. Взагалі жах перед тією непевністю фронту дуже великий в Гуцульщині і гальмує всі справи. Чимало майстрів

заглушила интересную отрасль кустарной промышленности—работу литыхъ вещей изъ металлическаго сплава: крестовъ, предметовъ церковнаго обихода и всевозможныхъ украшеній на кожаныя сумки и пояса, которые носятъ гуцулы. Мідь строго реквизирувалась въ Австрійі и металлическій сплавъ лишился своей главной составной части. Большинство бляхарей призвано въ войска. Я видѣла на старикахъ нищихъ очень интересные кресты съ изображеніемъ Спасителя и рельефнымъ орнаментомъ, но ни одного кустаря, работающаго ихъ, мнѣ не удалось найти.

Значительной отраслю кустарной промышленности въ мирное время было кушнирство. Каждый гуцулъ и гуцулка зиму и лѣто носятъ безрукавку изъ овчины, называемую кинтарець. Кинтари украшены сафьяновыми аппликаціями и помпонами. Мотивы аппликацій въ каждомъ селѣ разные, манера расшивать тоже различается въ зависимости отъ искусства мастера, который работаетъ кинтарь. Зимой сверхъ кинтаря надѣвается въ горахъ короткій, а подъ Коломыей длинный кожухъ, тоже расшитый кожаными аппликаціями. Народъ Южной Галиціи рѣдко консервативенъ въ своихъ обычаяхъ и костюмѣ, даже большой городъ не въ силахъ измѣнить стиль одежды. Сохраненію традицій способствуетъ обособленная жизнь въ деревняхъ. Глухо и одиноко стоящія хаты, обнесены деревяннымъ заборомъ съ воротами, какъ маленькій древне-русскій Кремль. Долгая снѣжная зима, лишая возможности выйти изъ хаты, поневолѣ усаживааетъ крестьянина за работу для своего обихода, который онъ всячески стремится украсить. Больше половины гуцуловъ неграмотны, такъ какъ снѣгъ и горы не позволяютъ дѣтямъ ходить въ школы. Къ сожалѣнію, условія прифронтowej жизни, слишкомъ мало способствовали культурной, созидательной работѣ, и мнѣ удалось только мелькомъ заглянуть въ замкнутый міръ народа съ такимъ свѣтлымъ творческимъ духомъ. Дай Богъ, чтобы губительное дыханье войны скорѣе пронеслось надъ страной, и она опять зажила полной жизнью.

боіться, що витрачений матеріал та праця пропаде марно.

Війна цілкомъ припинила дуже цікавий фах мистецтва—виріб вилитих печей з металового сплаву—хрестів і церковного утвару та всякихъ прикрас до шкірянихъ торбин, поясів, що носятъ Гуцули. Мідь скрізь реквизирувалась в Австрійі і задля сплаву бракувало як разъ головного металю. До того більшість бляхарів забрано було до війська. Я бачила на старцяхъ дуже цікаві хрести з Спасителем та рельефним орнаментом, але ні одного бляхаря мені не довелося побачити. Велике значіння в народній промисловости до війни мало ще кушнірство. Кожен гуцул, кожна гуцулка одягають і літом і зимою безрукавку, зроблену з овечого хутра, т. з. кинтар. Кинтарі ці облямовуються та прикрашаються сафьяновою аппликацією та помпонами. Аппликацію в кожному селі накладають ріжно, розшиватється кинтарь теж ріжно по волі того кравця, що шиє його.

Зімою поверх кинтаря одягають в горахъ коротенькі, а під Коломиєю довгі кожухи, які теж облямовуються шкіряними аппликаціями.

Народ південної Галичини надзвичайно консервативний що до звичаїв, одягу, і навіть велике місто не подужа зіпсувати стиль одягу його. Сталості традиції сприяють цілком особливі умовини життя. Відокремлені, розкидані по глухих місцях хати обнесені високим деревяним парканом з ворітьми, як стародавній Московський Кремль. Довга снігова зима приневолює селянина сидіти в хаті й він мимохіть стає до виробу якої небудь господарської речі, яку він, маючи час, закраша, скільки зможе. Більша частина Гуцулів неграмотна, бо через гори та сніги діти не можуть ходити до школи. На жаль, умовини фронтowego життя дуже мало сприяють культурній та творчій праці, і я встигла тільки-тільки зазирнути в замкнуте коло темного народу з таким ясним творчим хистом. Дай Боже, щоб всеруйнуючий подих війни пролинув як найшвидче над цією країною, та щоб вона почала знову жити повним життям.



I.

О Буковинѣ и ея искусствѣ хотѣлось бы больше знати, чѣмъ пришлось при жизни походной и дѣловой, при работѣ спеціальной и односторонней—созданіи ячеекъ трудовой помощи.

Вѣчная спѣшка, трудность фотографирования и зарисовокъ, случайные способы передвиженія, совмѣщеніе разнородныхъ обязанностей—все это мѣшало знакомиться со страной.

Но, даже мимоходомъ, нельзя не замѣтить остатковъ былой культуры: византійскихъ храмовъ 15-16 вв., монастырей молдавскихъ воеводъ, а въ настоящемъ ярко выраженной художественной особенности народа въ его костюмѣ, жилищѣ, кустарныхъ издѣліяхъ.

Природа здѣсь величава и красочна. Горы съ лѣсами красно-желто-зелеными долго осенью и бѣло-синими зимою не подавляють: онѣ какъ бы достижимы. Буковинскій крестьянинъ, живущій обособленной отъ Европы пасторальной жизнью, простъ, чистъ и привѣтливъ. Война его мучить, но онъ смотритъ на чужестранца кроткими глазами и зоветъ къ себѣ.

Любая русинская или волошская хата—маленькій кустарный музей: ковры, рушники, хустки, деревянныя и глиняныя вещи и даже

I.

З Буковиною та її художньою творчістю хотілося б познайомитися далеко більше, ніж то можна було в обставинах нашого життя з постійними переїздами, при єдиному спеціальному завданні улаштування пунктів постачання роботи.

Постійний спіх, всякі перешкоди в справі фотографування та перемальовування, випадкові засоби переїздів, сполучення найріжніших обов'язків—все це завважало знайомитися з краєм, як слід.

Проте навіть випадково мандруючи по цій Країні не можна не помітити останків давньої культури—византійських храмів 15-16 віку, монастирів молдаванських воєводів, не можна не звернути уваги на яскраво виявлену особливість народа в його убранні, оселях, його утворах домашньої промисловості наших часів.

Природа тут велична, кольоритна. Гори, вкриті лісами, червоно-жовто-зеленими до пізньої осені та біло-синіми зимою, не давлять, не гнітять—вони немов-би досяжні. Буковинський селянин живе самостійним, цілком відокремленим од Європи, пасторальним життям; він—людина проста, чепурна, чемна. Війна його мучить, проте він вітає чужинця лагідним поглядом, запрохує до себе.

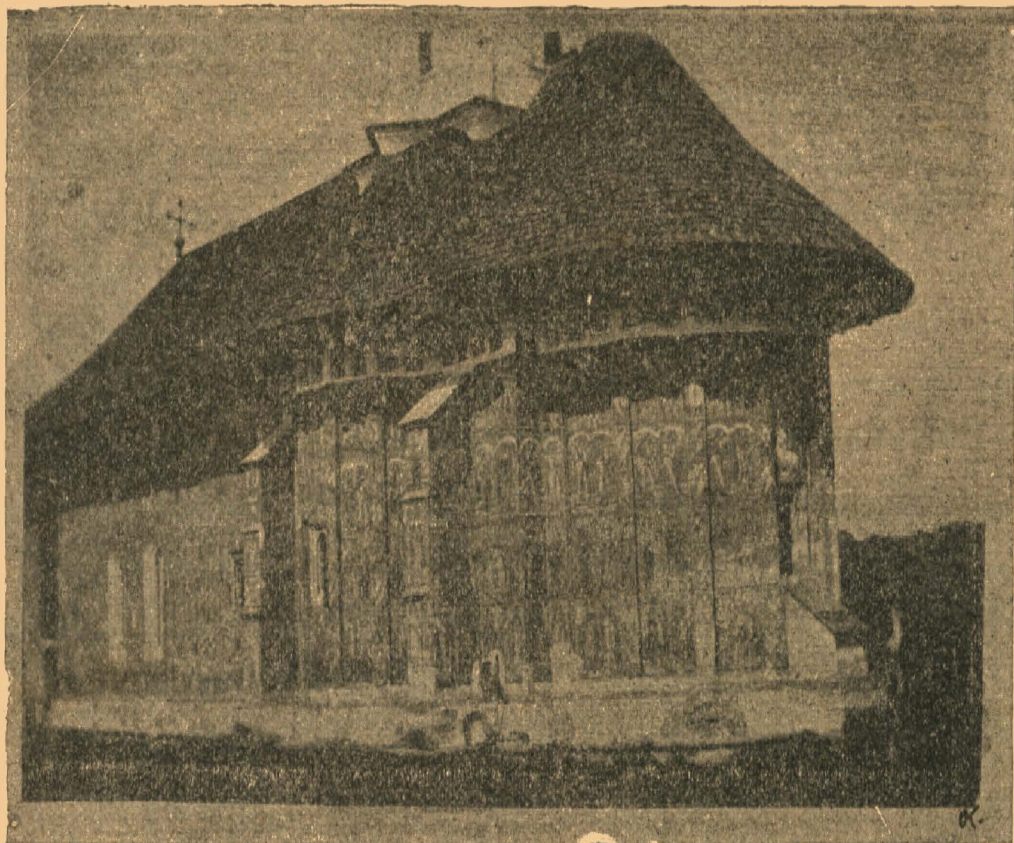


Базаръ въ Черновицахъ.

Торгъ в Чернівцяхъ.

одежда хозяевъ—все ручной работы. Особенное вниманіе привлекають вышивки; у каждой женщины найдутся сорочки праздничныя и будничныя, очень традиціонныя по своимъ узорамъ, тѣмъ не менѣе безконечно разнообразныя въ сочетаніяхъ. Въ каждой хатѣ—ковры по стѣнамъ, чаще всего длинныя дорожки, разбитыя на рядъ полосъ разной трактовки по техникѣ, иногда и по узору, съ рисункомъ преимущественно геометрическимъ. Окраска—всѣ тона коричневаго, синяго, зеленаго, оранжеваго, бѣлый и черный. Пока-

Всяка русинська чи волосьська хата—маленький музей виробів домашньої промисловости: килими, рушники, хустки, дерев'яні та глиняні речі і навіть одяг господарів—все власної роботи. А найдужче вражають очі шитки. Кожна жінка має і святешні і буденні сорочки, досить традиційні що до взірців, але без краю різноманітні по композиції та сполученню. В кожній хаті килими по стінках—здебільшого довгі стежки, поділені вздовж на кілька смуг різної трактовки по техніці, іноді по взірцям, переважно геометрично-



Церковь въ Ватра-Молдавицѣ.

Церква в Ватра-Молдавиці.



Фрески (церковь въ Ватра-Молдавицѣ).

Фрески (церква в Ватра-Молдавиці).

зываютъ и другіе ковры, старинныя, поблекшіе, напоминающіе наши украинскіе, подольскіе ковры. Они съ серединой и каймой. Узоръ—вазонъ, кресты, звѣзды, цвѣты, птицы и пр.

Орнаментъ въ вышивкѣ трактуется геометрически, примѣняясь къ счетному шитью по тонкому холсту или по бурунчуку (родъ бамбака, румынское полотно).

Въ основу его кладется или геометрическая форма, квадратъ, многоугольникъ, звѣзда, или форма изъ природы—листья, ягоды, цвѣты, птицы, коники и проч.

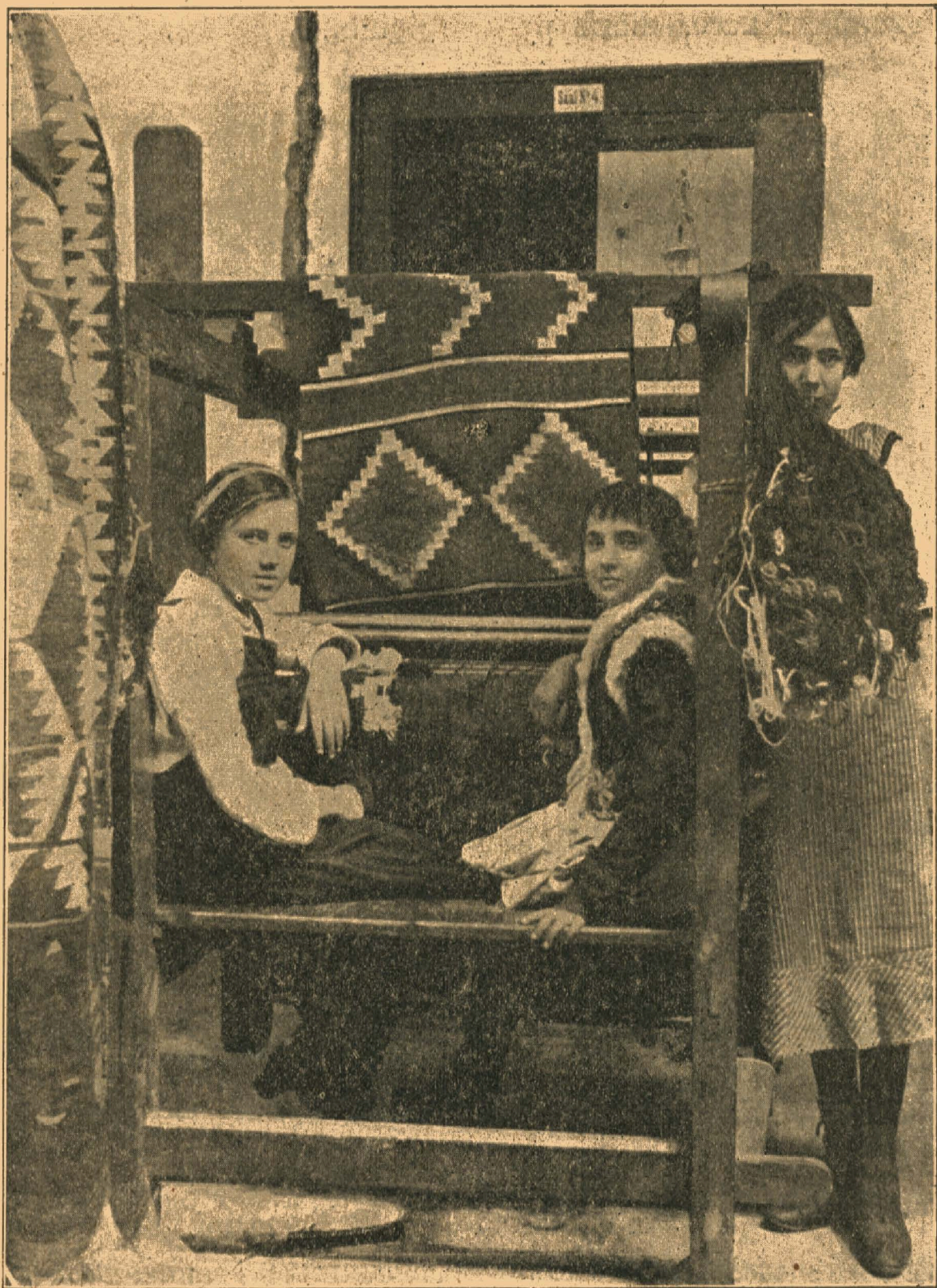
го малюнку. Фарби— всі сутині рудого, синього, зеленого, жовто-гарячого, білий та чорний. Показують і иншого зразку килими—старосвітські, збляклі, подібні до наших подільських килимів. Посередині взірець, навколо обводка. Взірець—вазон, хрести, зірки, квіти, птахи та т. ин..

Орнамент в шитках трактується геометрично, пристосовуючись до шитків чисницями по тонкому полотну або бурунчуку (зразок бамбака, румунського полотна).

Основа його—або геометричного зразку: чотирекутник, восьмикутник, зірка, або зразок,

Техника—низь, гладь, крестъ, тамбуръ, бисерное шитье. При мельчайшихъ точкахъ, петляхъ или штрихахъ шитья шелкомъ, бумагой, бисеромъ, шерстью съ прибавленіемъ лилитокъ (блестокъ), — эти вышивки, столь разнообразныя по поверхности и узору, производятъ сильное впечатлѣніе. Онѣ пре-

взятый з природы—лист, ягоди, квіти, птахи, коники та т. ин.. Техника: занизування, настилання, хрест, тамбур, шитки бисером. Через ті свої дрібненькі крапочки, петельки, або штрихи, шитки шовком, заповоччю, бисером, вовною з додачою ліліток (блескучих прикрас) ці шитки такі ріжноманітні по рельєфу та



Ткацкая мастерская
въ Черновицахъ.

Ткацка майстерня
в Чернівцях.

красны въ отдѣльности и живописны на костюмахъ группы людей.

Такъ радуеть буковинскій базаръ съ его игрой бѣлаго, коричневаго, краснаго, чернаго. Гуцулы любятъ красное съ чернымъ, желтымъ и зеленью, румыны вводятъ золото и серебро, красное, черное, синее, желтое. Какъ

взірцям, роблять надзвичайно велике вражіння: і кожен з-окрема, і на убранні кількості людей.

Так веселить очі буковинський базар своєю грою білого, рудого, червоного та чорного кольорів. Гуцули люблять червоне з чорним, жовте з зеленим; румыни додають

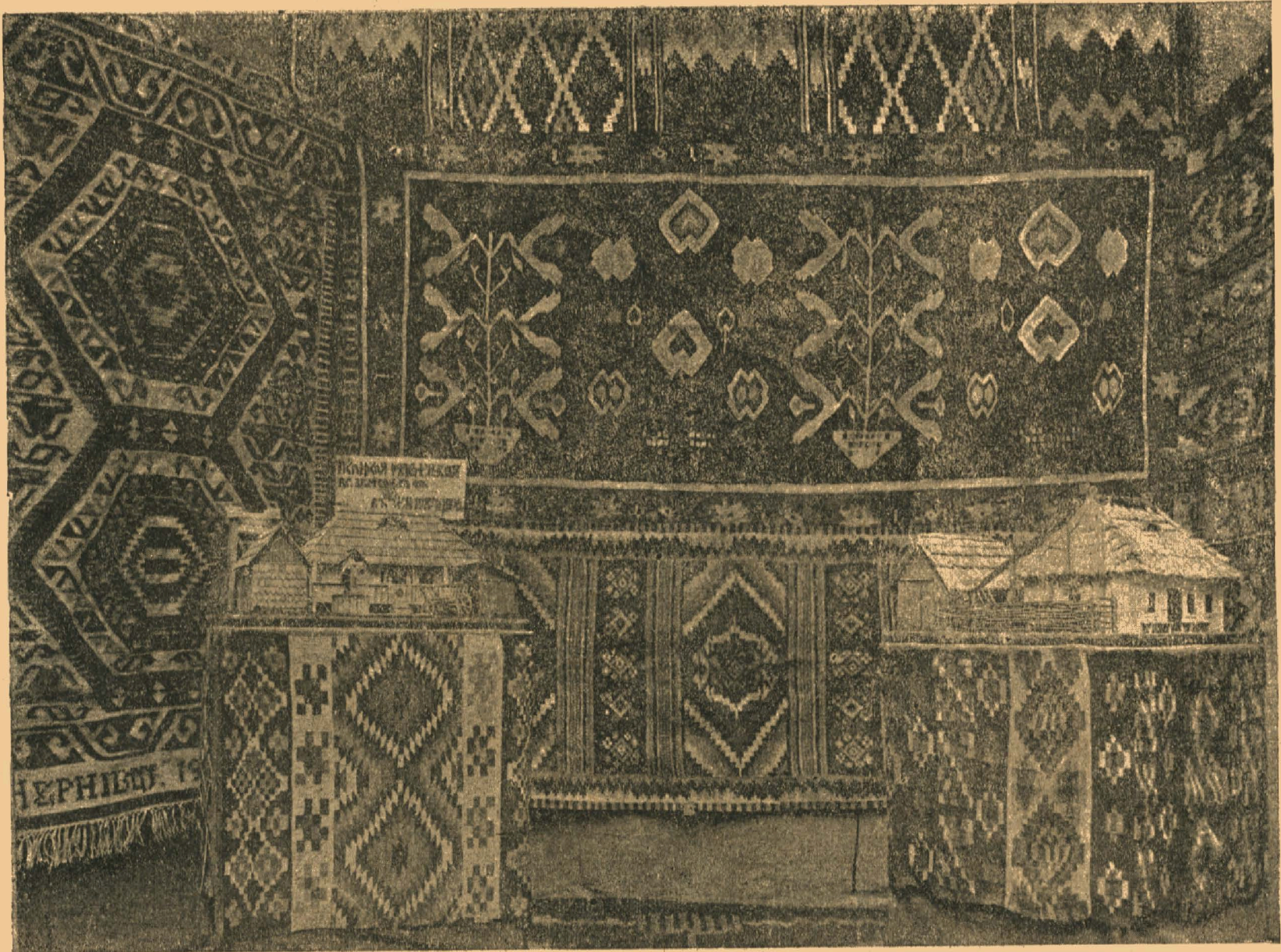
букеты, горять на сонці яркія «торбинки» и ослѣпляютъ бѣлыя «намитки». Трогательны старцы въ бѣломъ съ длинными волосами и юноши съ цвѣтами на шляпахъ.

Чисто-славянскія вышивки такъ же, какъ и чисто-румынскія, очень строги и традиціонны.

Въ Буковинѣ, которая въ средней своей части заселена смѣшаннымъ населеніемъ ру-

золота та срібла до червоного, чорного, синього, жовтого. Немов бунти квітів, майорят на сонці яскраві шитки торбинок, сліплять очі білі намитки. Любо серце вражають діди, всі у білому, з довгим білим волоссям, та юнаки з квітками на брилях.

Додержані славянські шитки так само, як і додержані румунські, дуже витримані та традиційні.



Ковры ткацкой мастерской въ Черновицахъ на Московской выставкѣ.

Килими ткацької майстерні в Чернівцях на Московській виставці.

синъ и румынъ, мы видимъ искусство взаимно обогащенное формами и красками. Здѣсь славянскій лубокъ сочетается съ геометричностью и безпредметностью восточнаго орнамента и къ славянской лиричности какъ бы примѣшивается восточная острота. На сорочкѣ, рядомъ съ славянскимъ орнаментомъ неожиданно появляется рядъ домиковъ—случайный народный восточный мотивъ, остатокъ Туретчины, забѣжавшій сюда черезъ старую Молдавію. (Такіе же домики можно встрѣтить на крымскихъ татарскихъ полотенцахъ.)

В Буковині, середня частина якої заселена мішма русинами та румунами, ми бачимо мистецтво обопільно збогачене як що до форми, так і що до кольорів. Тут славянський «лубок» єднається з геометричністю та абстракцією східного орнаменту і до славянської ліричності наче б то додається східна, так мовити, «острота». На сорочці поруч з славянським орнаментом з'являється несподівано ряд хаток—випадковий народній східний мотив—спадщина Туретчини—завітавший сюди через Стару Молдавію. (Такі-ж хатки

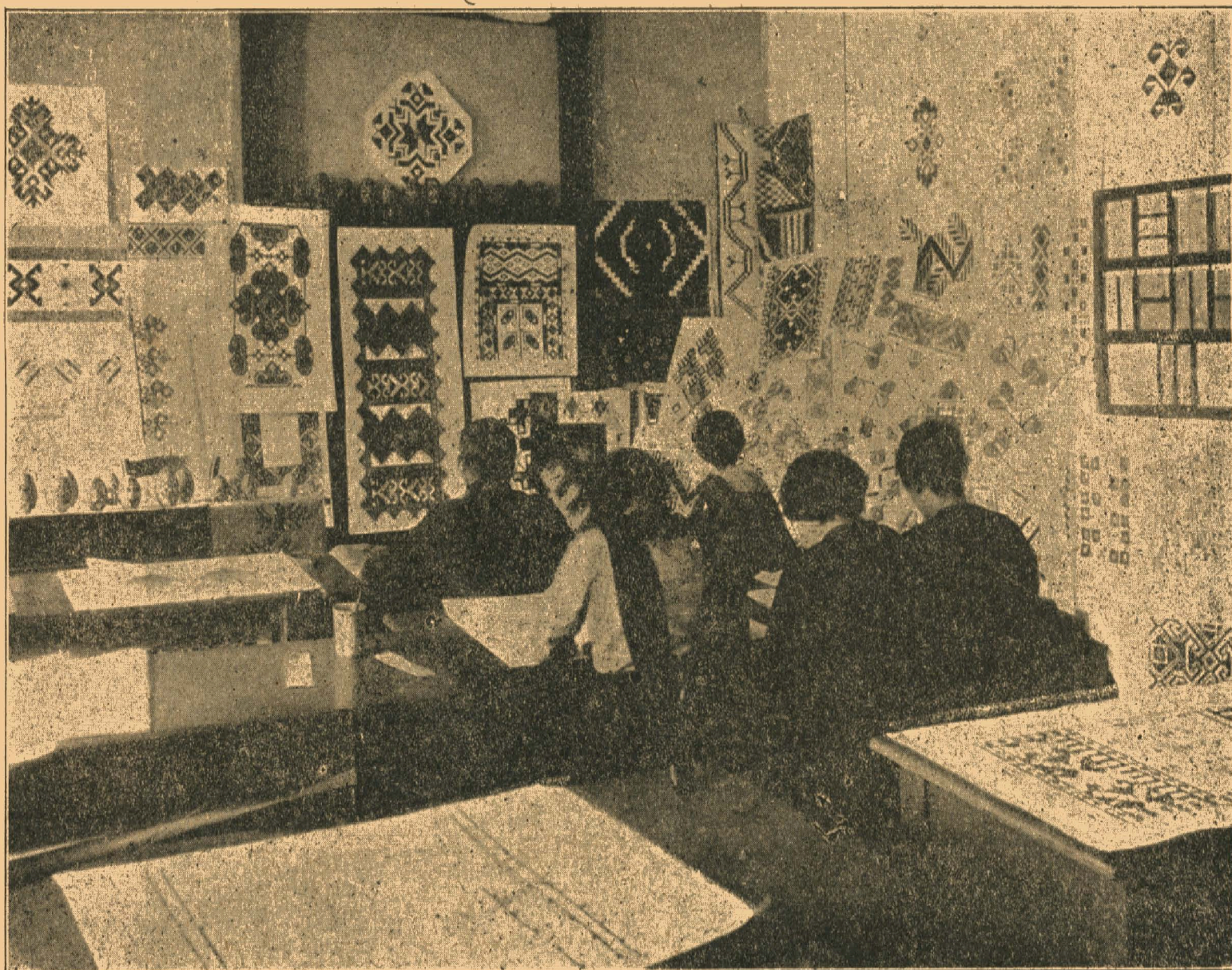
Румынській орнаментъ геометриченъ, расположенъ квадратами (ширинками); цвѣта его вполнѣ опредѣленные: красное, синее, желтое, черное, золото и серебро; кругомъ обведенъ тонкой черной ниткой; шьется искусно гладью на обѣ стороны.

Въ нашу задачу не входитъ разборъ орнамента, его элементовъ и пр. Есть солидные труды по этому вопросу, какъ книга проф. Эрика Кольбенгаера по орнаменту Буковины, появившаяся передъ войной.

можно побачити на рушниках Кримських Татарів.)

Румунський орнамент геометричний, виконаний чотирекутниками (ширинками); кольори його завжди постійні: червоне, синє, жовте, чорне, срібло, золото; навколо обводиться чорною тоненькою ниткою; шийється настиланкою—однакове на обидва боки.

В наше завданнѣ не увіходить розгляд орнаменту, його елементу та т. ин. Є по цьому питанню такі капітальні праці, як праця про



Рисовальный классъ въ Черновицахъ.

Кляса малювання в Чернівцях.

II.

Касаясь самой работы по трудовой помощи, слѣдуетъ сказать, какъ она началась и развилась.

То, что дѣлалось въ Буковинѣ по художественнымъ женскимъ промысламъ, естественно остановилось во время войны. Такъ пустовала, прекрасно оборудованная, краевая ткацкая школа; за отсутствиемъ матеріала, не работали мастерицы гусинскаго общества «Жиноча Громада»; закрылись румынскія

орнамент Буковини проф. Эрика Кольбенгаера, видана передъ вѣйною.

II.

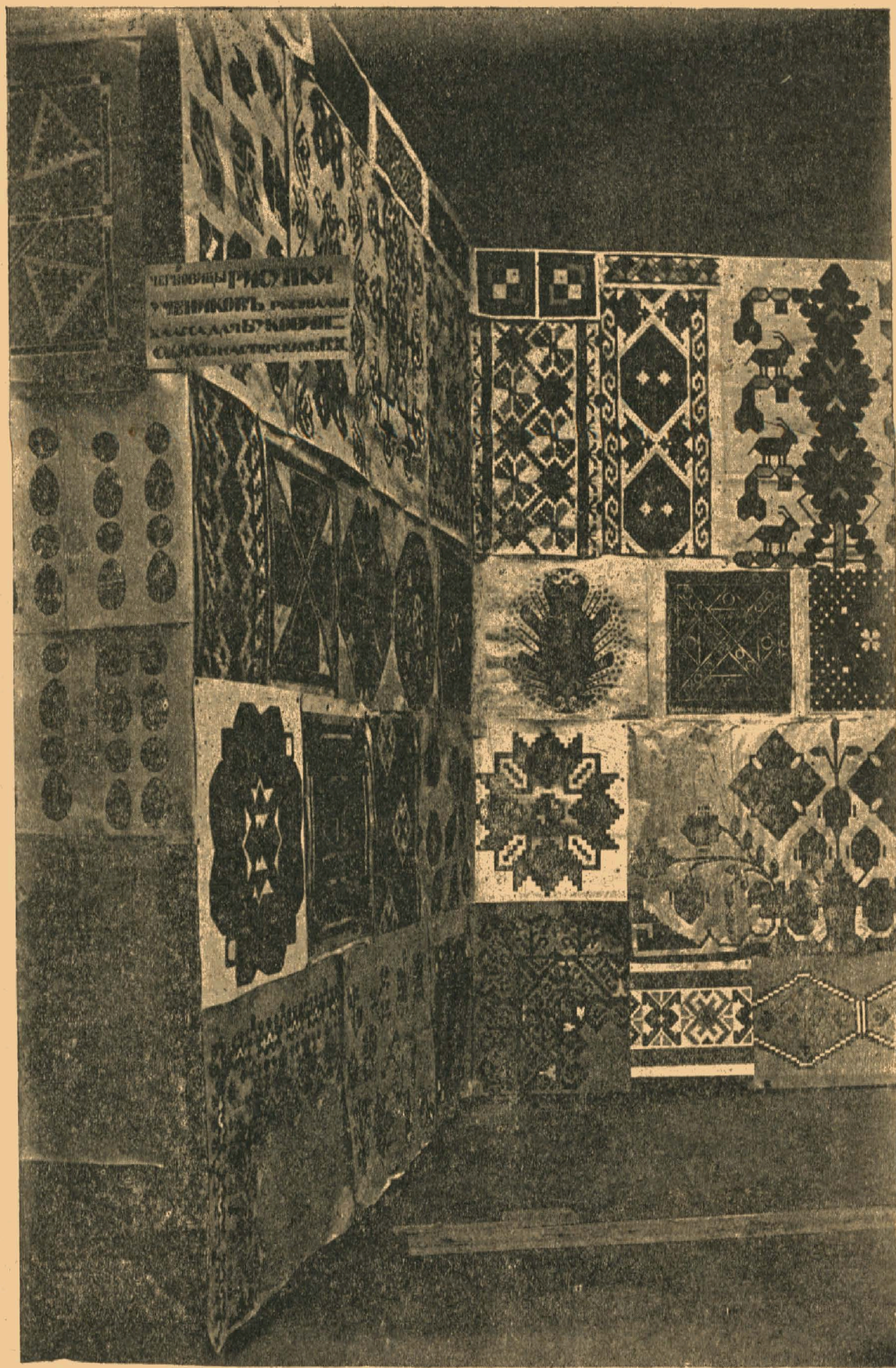
Переходячи до огляду самої роботи по організації допомоги населенню постачаннямъ праці, вважаю потрібнимъ розказати, якъ вона розпочалася та якъ ширилася.

Все те, що робилося раніш в Буковині в справі жіночої домашньої промисловости, спинилося звичайно під час вѣйни.

школы художественного шитья А. Поповичъ въ Черновицахъ и Е. Поповичъ въ Унтеръ-Виковѣ.

Нашей задачей была трудовая помощь, т. е. удовлетвореніе работой нуждающагося сельского и городского населенія.

Так, пустувала дуже гарно улаштована краєва ткацька школа за браком матерьялу; не працювали робітниці майстернь русинської жіночої громади, зачинилися румунські школи художніх шитків А. Попович в Чернівцях та Е. Попович в Унтер-Вікові. На-



Рисунки дѣтей рисовального класса въ Черновицахъ на Московской выставкѣ.

Дитячі малюнки з класи малювання в Чернівцях на Московській виставці.

Работа началась съ открытія бѣльевой и раздаточной вышивальной мастерской въ Черновицахъ. Первыя работницы пришли съ питательнаго пункта, присланныя завѣдующимъ А. В. Багриемъ, къ которому начали обращаться съ просьбой о работѣ. Все болѣе и болѣе затягивала нужда людей, но у мно-

шим завданнямъ було допомога постачаннямъ роботи—задоволення потреби в заробітку біднійшого кола сільського та міського населення.

Праця наша розпочалася утвореннямъ майстерні білизни та пункту, де роздавалися шитки в Чернівцях

гихъ было сознание, что даровой паекъ— удѣлъ стариковъ и дѣтей.

Очень тяжело всталъ передъ нами вопросъ съ матеріаломъ. Для доставки его изъ Кіева отъ Отдѣла помощи приходилось прибѣгать ко всевозможнымъ приемамъ: для бѣльевой отправляютъ его подъ видомъ госпитального снаряженія, для вышивальной проталкивать матеріалъ было легче, т. к. онъ менѣе по объему, зато покупка его въ Москвѣ и привозъ оттуда были въ общемъ очень трудны и требовали большой затраты силъ.

Пріѣхавъ въ концѣ сентября и закупивъ матеріалы въ Румыніи (шелкъ, золото, бурун-

Перших робітниць прислав до нас за-
відуючий споживчим пунктом А. В. Багрій,
до якого зверталися жінки з проханнями дати
ім заробіток, бо хоча лихо все дужче та дужче
напосідало людей, багацько де хто з населен-
ня розумів, що на безплатній пайок мають
право тільки старі та діти. Дуже трудною
була справа добування матерьялу. Щоб одер-
жати його з Київу од Київського Видділу до-
помоги, доводилося вживати всяких заходів;
так напр., матерьял для майстерні, де шилася
білизна, доводилося справляти під назвою
госпитального майна. Матерьял для майстерні
шитків трохи легше було пронихати, бо він



Куклы—буковинки, одѣтыя
учениками рисовального
класса въ Черновицахъ.

Ляльки—буковинки, при-
брані учнями кляси малю-
вання в Чернівцях.

чукъ), пришлось сдѣлать автомобилемъ объѣздъ по Буковинѣ, взявъ для обслѣдованія югъ, какъ болѣе пострадавшій отъ войны.

Тогда же отъ Серета до Кимполунга, на протяженіи болѣе, чѣмъ 150 кил. отъ Черновицъ, нужно было разбивать наши раздаточныя мастерскія, привлекая къ этой работѣ мѣстную интеллигенцію. Въ Радауцѣ завѣд. питательнымъ пунктомъ В. П. Яковлева дѣятельно пошла на помощь этому дѣлу.

Съ декабря 1916 года, по полученіи матеріала изъ Кіева, уже дѣятельно работаютъ раздаточныя бѣльевая и вышивальная мастерскія на Гармузаки—Гассе, № 4 въ Черновицахъ, и мастерская кустарная для деревень—Ленковцы,

займавъ менше мѣста, зате купівля його у Москві та перевозка звітїля були надто трудні і вимагали великої витрати енергії. Приїхавши в кінці липня та закупивши в Румунії шовк, золото, бурунчук, ми рушили об'їздити автомобилем Буковину. Сперш південну частину її, як найбільш потерпівшу од війни.

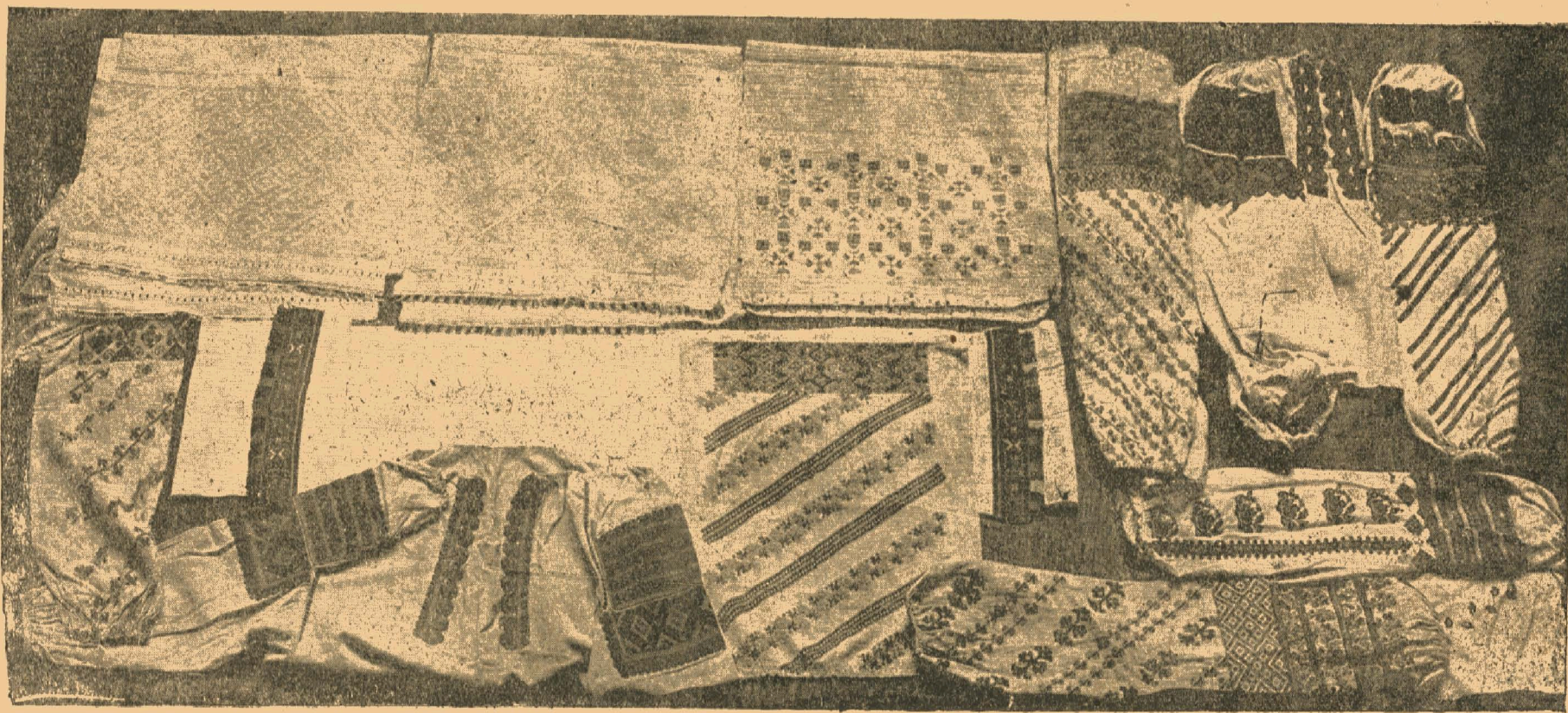
Тоді-ж треба було нам розбивати наші роздаточні пункти од Серета до Кімполунга, на протязі більш, ніж 150 кілом. од Чернівців, приєднуючи на допомогу собі до цієї праці місцеву інтелігенцію. Так наприклад, в Радівцях завідуюча споживчим пунктом п. В. П. Яковлева зробила нам велику допомогу своєю

Молодієво, Чагоръ. Первая при наличности наших силъ (см. Дѣловой обзоръ), вторая—съ привлеченіемъ къ дѣлу К. Мегеры, работавшей раньше въ обществѣ «Жіноча Громада.»

Городское населеніе, какъ обычно и у насъ, привыкшее къ руководѣніямъ не народнаго творчества, сначала смотрѣло съ удивленіемъ на то, что намъ нравится. Позднѣ же, получая работу съ руководствомъ, они полюбили показанный имъ шовъ (украинское южное шитье), примененный нами для большихъ декоративныхъ работъ, стали хорошо различать народные рисунки, и перестали приносить намъ модныя руководѣлія для продажи.

енергійною діяльністю, прийнявши на себе в додаток обов'язки завідуючої роздаточною майстернею.

З грудня 1916 року, по одержанні з Київу матерьялу, розпочинають інтенсивну працю роздаточні пункти й вишивальні робітні на Гармузаках—Гасе, № 4 в Чернівцях та майстерня дрібних виробів для мешканців сел: Ленківци, Молодієво, Чагор. Перша заходами наших власних сил (дивись Ділов. огляд), друга—за допомогою п. К. Мегери, працювавшої раніш в Товаристві «Жіноча Громада». Міська людність, як звичайно у нас, звикнувши до виробів не в народньому стилі, дивувалася



Рубахи Буковини и Галиціи
(собственность Кіевского Городского музея).

Сорочки Буковини та Галичини
(власність Київського Міського музею).

Съ января открывається въ помѣщеніи на Семигородской улицѣ въ зданіи Краевой Ткацкой Школы ткацкая мастерская. Съ большими трудностями удалось достать шерсть, закупивъ ее у крестьянъ; потомъ начали тканье, главнымъ образомъ, ковровъ.

Располагая чудными образцами старинныхъ ковровъ (при маленькомъ музеѣ прежней школы), мы старались дѣлать возможно точныя копіи съ нихъ. Всѣ эти репродукціи имѣютъ вытканныя даты: Черновицы 1917 В. З. С. Городская молодежь подъ руководствомъ мѣстной монахини Василисы Григорьевны Ме-

сперш нашому смаку; але незабаром, коли ми, даючи роботу, стали разом з тим давати і етнографічно-художні пояснення, полюбили той шов, що вживали ми за-для великих декоративних работ (укр. південні шитки), почали добре орієнтуватися в чисто народніх зразках і перестали приносити свої «модні» шитки до нас на продаж.

В січні одчинилася в будинку Краєвої Ткацької школи, на Семиградській вулиці, наша ткацька майстерня.

З великими труднощами та перешкодами довелось нам добувати вовну, скуповуючи її

гери многому научилась въ этой ткацкой. Здѣсь за короткій промежутокъ времени, зарабатывая, научились ткать ковры, полотенца, торбинки. Въ этомъ же зданіи въ рисовальномъ классѣ подъ руководствомъ К. Костецкой, Черновицкой преподавательницы, дѣти учились рисовать, составляя для ткацкой и вышивальной узоры и проходя свой народный стиль въ коврахъ, вышивкахъ и писанкахъ, приносимыхъ ими самими или К. Костецкой, неутомимо отдающей себя дѣлу обученія и трудовой помощи. Многія изъ дѣтей очень подвинулись въ рисованіи и скоро могли уже дѣлать самостоятельныя большія композиціи.

Мастерскія на Гармузаки, имѣвшія центральный складъ для всѣхъ нашихъ буковинскихъ мастерскихъ, нашу канцелярію, счетоводство, двѣ мастерскія бѣльевую и кустарную, были дѣловымъ кипучимъ центромъ отправленій и получекъ. Совсѣмъ другой характеръ носили мастерскія на Семигородской: здѣсь въ нормальной школьной обстановкѣ работала молодежь, съ привлеченными къ дѣлу мѣстными руководителями. Казалось, что этого угла не коснулась война. Прекрасное зданіе Краевой Ткацкой школы давало возможность вмѣстить болѣе ста человекъ. Всячески приспособляя станки, мы старались занять возможно больше народу. Позднѣе удалось размѣстити монтировщицъ въ канцеляріи при Краевой школѣ. Здѣсь подъ руководствомъ Г-жи Зыгачекъ заканчивались работы. Пока развивалось дѣло въ Черновицахъ, росло оно и въ провинціи. Съ ноября мѣсяца начали работу наши мастерскія по югу Буковины въ Серетѣ, Радауцѣ, Марджинѣ Гура-Гуморѣ, Вамѣ (см. Дѣловой обзоръ). Сначала, въ большинствѣ случаевъ, эти маленькіе раздаточные пункты приходилось поручать завѣдующимъ изъ мѣстнаго населенія, но уже съ марта дѣло настолько выросло повсюду, что потребовало руководства нашихъ сотрудницъ на мѣстахъ, такъ какъ съ теченіемъ времени все тяжелѣе становилось сообщеніе съ Черновицами. Мастерскія, начавшія съ 20 ма-

у селян, а почали ми як раз з килимів, бо мали в маленькому музеї прежньої школи чудові стародавні килими на зразок і хотіли робити найближчі по можливості копії з них. На всіх цих репродукціях виткані дати: Чернівці 1917. В. З. С.

Міська молодь під керуванням черниці Василиси Григоровни Мегери навчилася багато де чому в цій майстерні: заробляючи собі на прожиток, вони навчилися за короткій час ткати килими, рушники, торбинки. В цьому-ж будинку Черновицька вчителька, пані К. Кастецька навчала в класі малювання дітей перемальовувати та компонувати за-для майстернь взірці, штудіючи свій народній стиль по килимах, шитках, та писанках, що приносила сама п. Кастецька, невсшанне віддававши себе справі навчання та допомоги працею. Багато де хто з дітей зробили великий успіх в малюванні і навчилися робити самостійно складні композиції. Майстерня на Гармузаках-Гасе, що мала осередковий склад за-для всіх наших буковинських майстернь, і містила в собі нашу канцелярію, бухгалтерію і тут-же робітничу білизни та дрібних виробів, була жвавим, бурхливим осередком відсилок та одержання матерьялів.

Зовсім иншим темпом йшло життя в майстерні на Семигородській: тут під доглядом місцевих фаховців працювала в цілком нормальних обставинах школа молоді. Здавалося, що цього куточка ніяк не зачепила війна.

Чудовий будинок Краєвої Ткацької школи давав можливість вмістити більш сто душ, і на всі лади перестановляючи станки, ми досягли того, щоб прийняти як найбільш народу. Пізніш ми вмістили в канцелярію школи ще й монтировщицъ, і тут, під керуванням п. Зыгачек докінчувались роботи.

Разом з тим, як зростала справа в Чернівцях, ширилася вона й по провінціях.

В листопаді розпочали свою працю наші майстерні в південній Буковині, Сереті, Радауці, Марджині, Гура-Гоморі, Вамі (див. Діловий огляд),

стериць, къ слѣдующому мѣсяцу имѣли уже отъ 40 до 100 душъ.

Сучавская мастерская, открывшаяся позднѣе другихъ, въ короткій срокъ дала прекрасный результатъ (см. Дѣловой обзоръ). Тогда уже въ мартѣ при посѣщеніи, дѣлающаго время отъ времени объѣзды мастерскихъ, главнаго инструктора—художника Л. А. Пяновскаго (объединяющаго въ работѣ наши художест-

Спочатку ці маленькі раздаточні пункти були здебільшого доручені догляду фаховців з кола місцевої людности; але вже у березні справа настільки скрізь зросла, а зносини з Чернівцями настільки потруднішали, що стала необхідним присутність наших співробітниць на місцях.

Майстерня, що відчинялася з складом 20 робітниць, набірала за місяць від 40 до ста



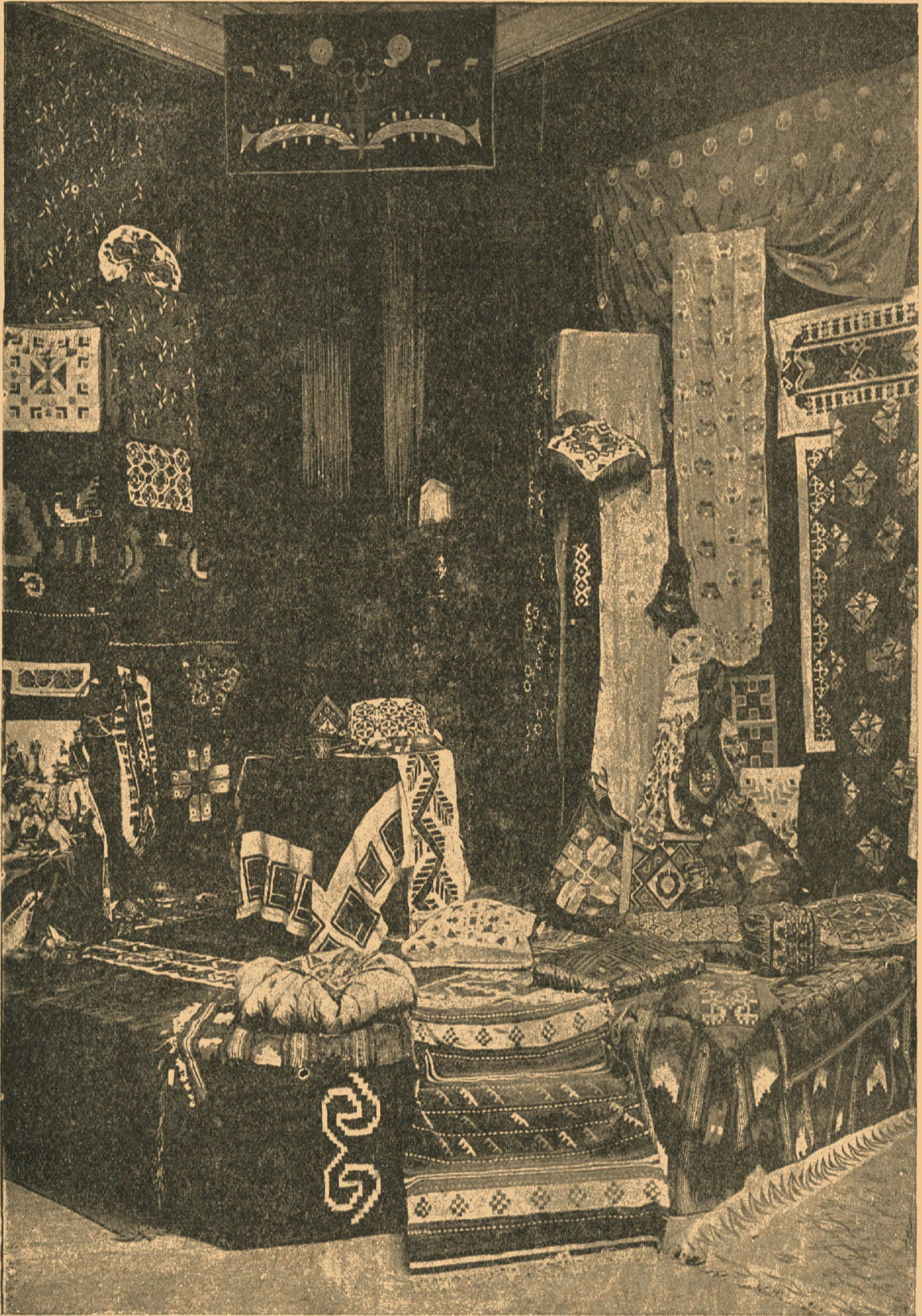
Рубахи Буковини и Галиціи
(собствен. Кіевского Город. музея).

Сорочки Буковини та Галичини
(власність Київського Міського музею).

венныя силы), выяснилось, что мы можемъ сдѣлать большую выставку.

Въ апрѣлѣ такая выставка была устроена. Въ Кіевскомъ городскомъ музеѣ ярко представила вся громадность сдѣланной работы и трудно было повѣрить, что это результатъ нѣсколькихъ мѣсяцевъ. Она представляла изъ себя: 8 мастерскихъ Буковины, 6 мастерскихъ Южной Галиціи (Гуцульщина), 6 мастерскихъ Средней Галиціи, 3 мастерскія Сѣверной Галиціи, мастерскія для помощи бѣженцамъ въ Кіевѣ: игрушечную и ткацкую.

душ, а Сучавська, наприклад, майстерня, відчинена найнижніш за всі інші, мала за короткий час ще більший успіх (див. Діл. огляд). Тоді вже, в березні, під час завітання головним інструктором (об'єднувавшим всі наші містечкі сили) Л. А. Пяновським, виявилось, що ми вже можемо упорядити велику виставку. У квітні така виставка була організована у Київському міському музеї і наочно показала увесь величезний обсяг виконаної роботи. Трудно було повірити, що це є наслідок тільки кількох місяців праці 8 Буковинських



Работы Мастерскихъ Черновицкаго отряда
на Кіевской выставкѣ.

Работы Майстернь Черновицького отряду
на Київській виставці.

Немногіє снимки, приведенные здѣсь, дають только нѣкоторое представленіє о выставкѣ. Невозможно вмѣстити все въ издавіє; жаль также, что время не позволяетъ дать цвѣтнихъ репродукцій. Общій колоритъ этой выставки былъ яркій, радостный: ковры, вышивки, бисерныя издѣлія, куклы, расписанныя деревянныя вещи—все это совсѣмъ новаго типа, неожиданнаго для нашего края.

Київляне, привыкшіє къ поблекшимъ стариннымъ коврамъ Украины и репродукціямъ съ нихъ, къ претворенному народомъ Ренессансу, съ его пышнымъ цвѣточнымъ орнаментомъ, —удивлялись строгости, геометричности и яркости буковинскихъ и галиційскихъ ковровъ и вышивокъ. Художники радовались свѣжести всего этого матеріала.

Періодическая печать привѣтливо встрѣтила выставку и посвятила статьи ея разбору (Київск. Мысль, Нова Рада, Вечерняя Газета).

Здѣсь же представлены были коллекціи старинныхъ рубахъ, посуды, изразцовъ, собранныя сотрудниками Союза городовъ И. Зборовскимъ, А. Гуцало, Г. Красицькимъ и хранителемъ музея Д. Щербаковскимъ. Интересенъ былъ этотъ контрастъ старины и новыхъ издѣлій: съ одной стороны—этнографической сырой матеріаль, замѣчательные примитивы, съ другой стороны—этотъ же матеріаль, разработанный и приложенный къ современности, введенный въ художественно-промышленный стиль.

Въ Буковинѣ и Галиціи раньше, чѣмъ мы вернулись, —наши ближайшія помощницы уже знали изъ украинскихъ газетъ о выставкѣ, ея успѣхѣ, и о томъ, что работа ихъ встрѣтила достойную оцѣнку.

Въ маѣ окончилась выставка въ Києвѣ, и по нашему плану, осенью должна была быть подобная же въ Москвѣ. Мы вернулись на мѣста нашей работы, начали готовиться къ ней, какъ 13 іюля наступила эвакуація Черновиць, когда мы должны были спѣшно свернуть мастерскія и выѣхать.

Тяжело было вдругъ вспомнить о войнѣ, жаль было бросать дѣло, жаль было людей,

майстернь, 6 майстернь Південної Галичини (Гуцульщини), 6 майстернь Середньої Галичини, 3-х майстернь з північної Галичини та ткацької і майстерні дитячих забавок Відділу допомоги біженцям у Києві.

Невеличка кількість доданих тут фотографій дає тільки приблизний нарис виставки. Неможливо було все вмістити в маленьке видання, а за браком часу не було змоги дати кольорові репродукції. Загальний вигляд виставки був веселий: килими, шитки, вироби коралькові, ляльки, пофарбовані дерев'яні дрібнички—все це було зовсім нового, цілком несподіваного для нашого краю тону. Київляне, звикнувши до стародавніх килимів з злинялими фарбами та таких-же репродукцій з них, до перетвореного народом Ренессансу, з його пишим, яскравим орнаментом, —дивувалися додержаности, геометричности, кольоритности буковинських та галиційських виробів, а художники щиро раділи свіжості всього цього матеріалу.

Періодична преса привітала теплим словом виставку і присвятила кілька критичних статей (Київ. Мысль, Н. Рада, Веч. Газета).

Тут-же виставлені були колекції старосвітських сорочок, посуду, кахлів, зібраних співробітниками «союзу городів», І. Зборовським, А. Гуцало, Г. Красицьким та директором музею Д. Щербаківським. Дуже цікавий був той контраст між старими та новими виробами: з одного боку—чисто етнографічний матеріал—цілковиті примитиви; з другого—той самий матеріал, але розроблений, пристосований до сучасних вимог з ясно зазначеними рисами сталого художньо—промислового стилю. Поки ми повернулися з Києву, помічниці наші вже встигли довідатися з українських газет про виставку, її успіх і про те, що їхня праця достойно оцінена, і постановили упорядкувати таку-ж виставку в осени в Москві. Київська виставка одбулася в травні, до Московської було небагато часу, і ми, повернувшись, приступили одразу до праці. Але раптом розпочалася еваку-

съ которыми сроднились въ общей работѣ. Болѣла душа за тѣхъ, для кого матеріальный вопросъ съ закрытіемъ мастерскихъ становился острымъ.

Передавъ земству станки и ткацкую, сдавъ машины въ магистратъ, мы спѣшно сложили нашъ складъ, который удалось намъ вывезти изъ Черновицъ при помощи екскурсії отъ Академіи Наукъ. Въ этомъ складѣ находились художественные матеріалы, съ такимъ трудомъ добытые нами, и готовые вещи.

Къ моменту евакуаціи въ разбитыхъ по Буковинѣ къ югу отъ Черновицъ 6-ти мастерскихъ и въ 4-хъ мастерскихъ Черновицъ (бѣльевой, кустарной, ткацкой и деревенской) работало 1515 человекъ. Главное количество (940) выпадало на Черновицы. Сдѣлано было 121.708 предметовъ на сумму 311.933 р. Много работъ осталось на рукахъ.

Выставка въ Москвѣ все-таки произошла. Она размѣстилась въ 6 комнатахъ Галереи Лемерсье. Кромѣ издѣлій мастерскихъ Земскаго Союза здѣсь были представлены этнографическіе предметы, собираемые отдѣльными сотрудниками; несмотря на ранній для выставки мѣсяць (августъ), все же цѣлыя екскурсії посѣщали эту выставку.

Будучи ликвидационной по работѣ въ Галиціи и Буковинѣ, она развернула еще шире картину дѣятельности мастерскихъ и показала очень обильный матеріалъ.

Несмотря на волнующія Москву событія, газеты не прошли мимо этого явленія: Власть народа, польскія газеты, Рус. Вѣд. и Бирж. Вѣд. помѣстили статьи, посвященныя выставкѣ.

Я. А. Тугендхольдъ особенно остановился на обзорѣ дѣятельности Отдѣла помощи по культурно—художественной работѣ земскихъ мастерскихъ и значеніи всей этой работы (Власть Народа).

Бирж. Вѣд. отдали много вниманія самой организаціи и разбору выставки.

Оглядываясь на дѣятельность Отдѣла помощи населенію, невольно задаешь вопросъ: осталось ли хоть что-нибудь цѣнное на мѣстахъ

ація Чернівець і ми мусили згортати швидко майстерні та виїздити. Тяжко було згадати враз про війну, шкода було кидати розпочату справу, покидати людей, з якими так близько з'єднала нас спільна праця, боліла душа за тих людей, для яких скасування майстерень робило матеріальне питання дуже гострим.

Передавши станки та ткацьку земству, а машини магистратурі, ми спѣшно упакували свій склад, який пощастило нам вивезти з Чернівців, за допомогою екскурсії від Академії Наук.

До часу цієї евакуації в 6 буковинських і південних од Буковини майстернях та 4-х черновицьких майстернях (білизни, ткацької, дрібних виробів і селянської) працювало 1515 душ, з них найбільше число 940 припадало на Чернівці. Зроблено було 121.708 речі на 311.933 карбов. і чимало ще работ зісталось на руках у робітниць.

Виставка в Москві все-ж таки відбулася. Вона розкинулася на 9 кімнат Галереї Лемерсьє. Окрім виробів майстерень Зем. Союзу, тут були виставлені й етнографічні речі, зібрані поодинокими співробітницями. Не зважаючи на досить ранній часъ для виставки (серпень), її одвідували добре навіть цілі екскурсії. Взагалі-ж, організована після ліквідації в Буковині та Галичині експонувала дуже велику кількість матеріалу і розгорнула ще дужче нарис праці майстерень. Не зважаючи на схвилюванші тоді всю Москву політичні події, газети не поминули її мовчки: «Власть Народа», «Рус. Вѣд.», «Бирж. Вѣд.» та польські газети присвятили цілі статті виставці.

Я. А. Тугендгольд спинився найбільш на огляді діяльності Відділу по містечьких майстернях Земства та на значінні всієї цієї роботи («Власть народа»). Бирж. Вѣд.—уділили багато уваги самій організації та огляду виставки.

А зараз, озирваючи всю діяльність «Відділу допомоги населенню, потерпівшому од війни», мимоволі ставиш собі питання: чи залишилося хоч що-небудь коштовного на місцях?

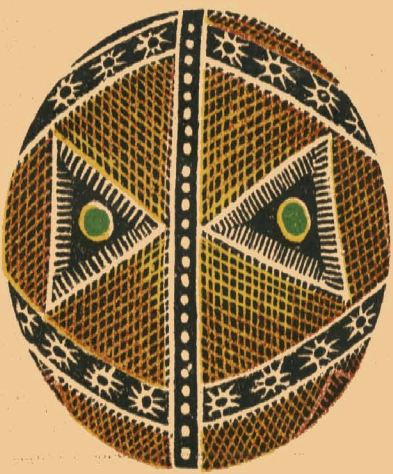
ея? Нужно надѣяться, что осталось, что работа, сдѣланная навстрѣчу разореннымъ войной, не могла пропасть безслѣдно, т. к. многое было сдѣлано самимъ народомъ и его культурными силами. Идея трудовой помощи, вытекающая изъ самой жизни, осуществилась и выросла позднѣе въ организованную культурную работу, поддерживаемую группою вѣрующихъ въ ея историческую цѣнность. Въ эпоху войны, когда народъ подавленъ горемъ и заботой текущаго дня, когда закрыты школы, заполнены посторонними людьми жилища, — неужели естественно, что бы народное искусство процвѣтало?

И если была возможность дать жизнь тому, что самой судьбой было осуждено на прозябаніе, — не было ли это нашимъ долгомъ, и этотъ долгъ мы взяли на себя съ радостью и по мѣрѣ силъ донесли до конца.

Треба надіятися, що зісталось, хочеться вірити, що робота, проведена на користь зруйнованого війною краю, не могла не дати добрих наслідків, позаяк чимало було зроблено самим народом та культурними силами його. Ідею допомоги постачанням праці висунуло саме життя; вона здійснилася і зросла пізніше, підтримана громадою осіб, віруючих в її історичну цінність. В часи війни, коли народ пригнічений горем та турботами насушного дня, коли замкнені школи, власні оселі заповнені чужинцями, — чи то було-б природне, щоб в такий час процвітало народне мистецтво?

І коли була хоч яка-небудь можливість підтримати життя того, чому судилося долею, тільки-тільки животіти, чи то ж не наш обов'язок був зробити те? і цей обов'язок ми охоче з радістю виконали до кінця, поскільки це було в наших силах.





ДѢЛОВОЙ ОБЗОРЪ.

I.

Въ июль 1917 г., во время эвакуаціи Галиціи и Буковины, всѣ сотрудники мастерскихъ «Отд. Пом. Нас.» прибыли въ Кіевъ; сдавъ матеріалы и издѣлія фронтовыхъ складовъ и мастерскихъ въ центральный Кіевскій складъ при кустарномъ магазинѣ, принялись за составленіе ликвидационныхъ отчетовъ; но кромѣ официальныхъ отчетовъ, всѣ, кто откомандировывался, должны были дать литературные обзоры своей фронтовой дѣятельности.

Этотъ краткій обзоръ дѣятельности «Отдѣла помощи по оказанію трудовой помощи населенію, пострадавшему отъ войны» составленъ главнымъ образомъ на основаніи этихъ ликвидационныхъ докладовъ а также протоколовъ Кіевскихъ и фронтовыхъ совѣщаній, докладовъ и свѣдѣній, посылаемыхъ сотрудниками въ теченіе всей работы въ Освѣдомительное Бюро «Отд. Пом. Нас.», въ Финансово—Статистическій Отдѣлъ и на основаніи отчетовъ, сданныхъ въ Районныя и Центральную Бухгалтеріи. Въ настоящее время всѣ эти матеріалы переданы въ Архивъ Ком. Ю.-З. Фр. В. З. С.

Къ сожалѣнію, слѣдуетъ сказать, что не всѣ сотрудники представили литературные обзоры и что влѣдствіе этого настоящій обзоръ не можетъ быть названъ вполне исчерпывающимъ, не смотря на то, что нѣкоторые руководители дѣла старались пополнить недостающія свѣдѣнія своими записками, черновиками, воспоминаніями. Въ цѣляхъ краткости и наглядности, по возможности всѣ свѣдѣнія, расположенныя въ хронологическомъ порядкѣ, уложены въ нижеслѣдующія таблицы.

Движеніе персонала, мѣстопохожденіе и ростъ мастерскихъ — табл. №№ 1, 2, 3, 4, производительность — табл. 5.

5. Производительность 4-хъ отрядовъ мастерскихъ Отд. Пом. Нас. въ Галиціи и Буковинѣ съ февраля 1916 г. по июнь 1917 г.

| Кустарныя мастерскія. | | | Швейныя мастерскія | | | Починочныя мастерскія. | | | Заработная плата. | | Количество рабочихъ. |
|---|--------|----|--------------------|---------|----|------------------------|--------|----|-------------------|----|----------------------|
| Количество. | Сумма. | | Количество. | Сумма. | | Количество. | Сумма. | | Сумма. | | |
| | Руб. | К. | | Руб. | К. | | Руб. | К. | Руб. | К. | |
| Т ар н о п о л ь с к і й о т р я д ъ . | | | | | | | | | | | |
| 1,190 | 5,025 | 14 | 64,802 | 79,509 | 71 | 67,844 | 1,956 | 08 | 22,275 | 96 | до 980 |
| Ч е р т н о в с к і й о т р я д ъ . | | | | | | | | | | | |
| 9,460 | 28,724 | 96 | 15,630 | 210,491 | 16 | 113,961 | 6,316 | 78 | 53,582 | 11 | до 857 |
| К о л о м ы й с к і й о т р я д ъ . | | | | | | | | | | | |
| 3,813 | 11,882 | 53 | 32,892 | 46,280 | 29 | 113,996 | 6,394 | 35 | 20,168 | 51 | до 1111 |
| Б у к о в и н с к і й о т р я д ъ . | | | | | | | | | | | |
| 2,384 | 29,899 | 59 | 110,324 | 282,034 | 19 | — | — | — | 41,668 | 54 | до 1515 |
| 16,847 | 75,532 | 22 | 223,648 | 618,315 | 35 | 295,801 | 14,667 | 21 | 137,695 | 12 | |

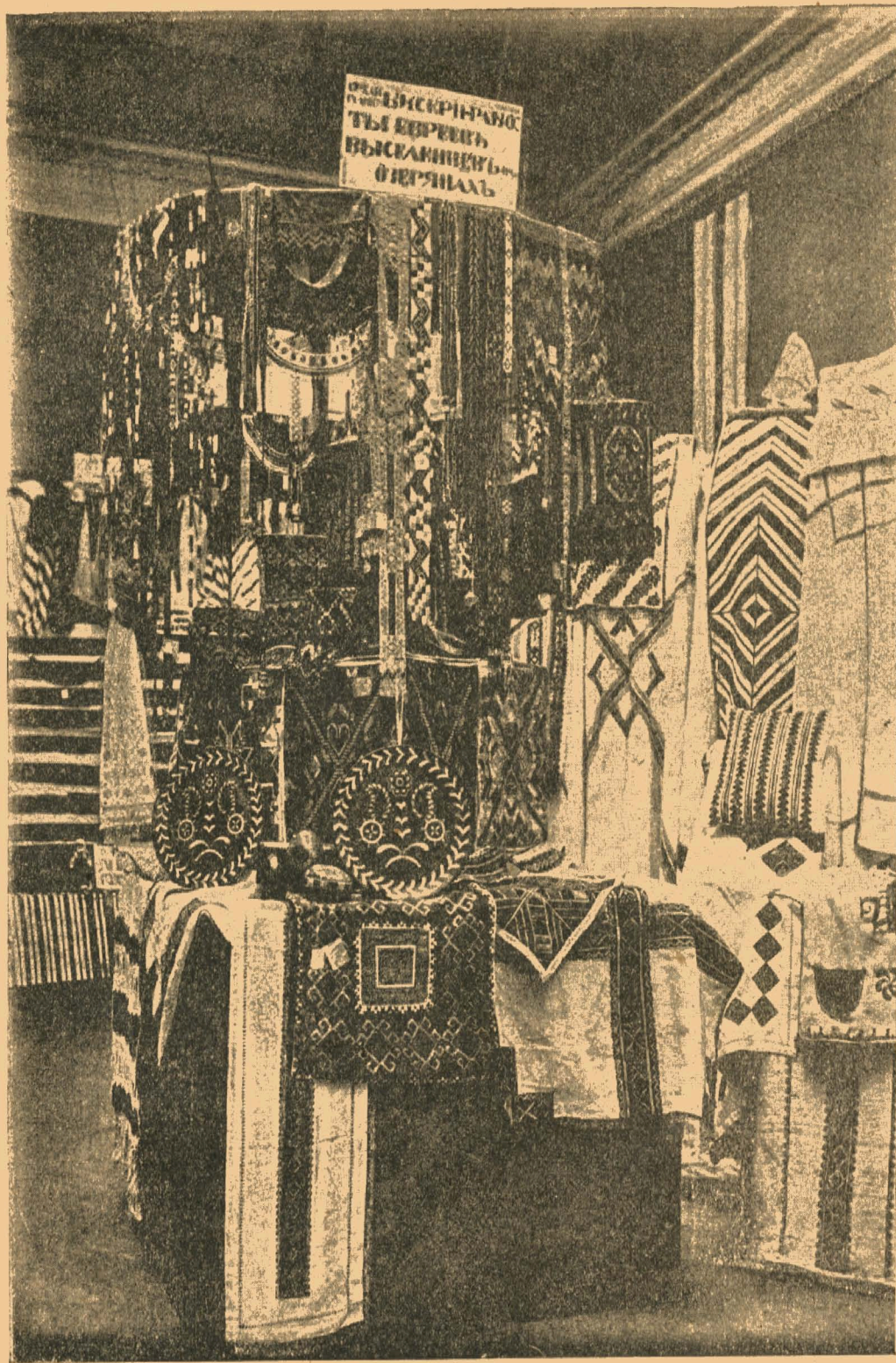
3. КОЛОМЫЙСКИЙ ОТРЯДЪ МАСТЕРСКИХЪ. Художница Е. В. Полѣнова. Завѣд. отр. Е. Ю. Спасская.

| 19 ¹⁶ /17 | Складъ въ Коломыйѣ | Кустарныя мастерскія | | | Швейныя мастерскія | | | Починочныя маст. | | Всего. Работ. | Всего. нитъ. | Всего. нитъ. | Всего. нитъ. |
|----------------------|------------------------|----------------------------------|-----------------------------|-----------|--------------------|------------------------------|-----------------------------|------------------------------|------------------------------|---------------|--------------|--------------|--------------|
| | | Коломыя. | Косовъ. | Делятинъ. | Снятинъ. | Коломыя. | Снятинъ. | Надворная. | Коломыя. | | | | |
| Августъ | Завѣд. Н. Н. Егорьева. | Зав. Н. Н. Егорьева. раб. 30 | Зав. А. П. Соколова. раб. 5 | | | Зав. Н. Н. Егорьева. Зав. 2 | | | | 37 | 2 | 4 | |
| Сентябрь | " | " 70 | " 15 | | | " 2 | | | | 87 | 2 | 4 | |
| Октябрь | Завѣд. Л. П. Суханова. | Зав. Е. А. Петровская. раб. 70 | Зав. Н. А. Цересъ. раб. 15 | | | Зав. Е. Ю. Спасская. " 2 | | | | 87 | 5 | 4 | |
| Ноябрь | " | " 90 | " 40 | | | " 2 | | | | 142 | 6 | 5 | |
| Декабрь | " | " 178 | " 187 | | | Зав. Л. П. Суханова. раб. 20 | | | | 405 | 6 | 5 | |
| Январь | Завѣд. Е. Ю. Спасская | " 180 | " 120 | | | " 50 | Зав. Е. М. Маркова. раб. 60 | Зав. Е. Е. Аничкова. раб. 20 | Зав. Л. П. Суханова. раб. 36 | 526 | 7 | 8 | |
| Февраль | " | " 215 | " 130 | | | " 66 | " 70 | Зав. Е. Е. Аничкова. раб. 96 | " 20 | 725 | 7 | 10 | |
| Мартъ | " | " 202 | " 168 | | | " 85 | " 85 | " 110 | " 25 | 820 | 7 | 10 | |
| Апрѣль | Завѣд. Г. И. Адамъ. | " 200 | " 170 | | | " 100 | " 150 | " 120 | Зав. Т. И. Файнманъ. раб. 10 | 970 | 8 | 10 | |
| Май | " | Зав. Е. А. Левенстернъ. раб. 200 | " 170 | | | " 100 | " 200 | " 166 | " 10 | 1066 | 8 | 10 | |
| Июнь | " | " 218. | " 187 | | | " 100 | " 220 | " 196 | " 10 | 1111 | 8 | 10 | |

| 1916/17 | Складъ въ Чертковѣ. | Нустарныя мастерскія | | | | | | | Швейныя мастерскія | | | | | | | Починочная. | | Всего. | |
|-----------|--------------------------|-------------------------------------|-----------------------------------|--|----------------------------------|----------------------------------|---------------------------|------------------------------|-----------------------------------|----------|----------|------------|------------|---------------|--------|-------------|------------|--------|--------|
| | | Борщевъ. | Озеряны | Чертковъ. | Ягельницы. | Устечко. | Сосулевская шерсто-битня. | Трембовля. | Чертковъ. | Борщевъ. | Озеряны. | Ягельницы. | Трембовля. | Станиславовъ. | Скала. | Работницъ. | Сорудницъ. | Всего. | Всего. |
| Апрѣль. | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Май. | | Завѣд. Е. С. Галкина, раб. 35 | Завѣд. А. А. Жмакина, раб. 23 | Завѣд. Е. М. Клуцкая, раб. 26 | | | | | | | | | | | | | | | |
| Юнь. | | Завѣд. М. Г. Т-рашукъ, раб. ок. 500 | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Юль. | | ок. 500 | Завѣд. М. С. Лейба, раб. 150 | Зав. худ. Т. А. Александровъ-Дольникъ, раб. 28 | | | | | | | | | | | | | | | |
| Августъ. | Завѣд. Е. М. Клуцкая. | 141 | " 101 | " 28 | " 80 | | | | | | | | | | | | | | |
| Сентябрь. | Завѣд. О. А. Яценко. | 124 | Завѣд. П. С. Лейба, раб. 107 | Завѣд. М. П. Зелененько, раб. 28 | " 28 | | | | | | | | | | | | | | |
| Октябрь. | " | 124 | " 162 | " 23 | Завѣд. А. Пархоменко, раб. 22 | Завѣд. М. П. Зелененько, раб. 24 | | | | | | | | | | | | | |
| Ноябрь. | " | 135 | " 150 | " 20 | " 80 | " 100 | " 24 | | | | | | | | | | | | |
| Декабрь. | " | 100 | " 150 | " 20 | " 80 | " 100 | " 24 | | | | | | | | | | | | |
| Январь. | Окладъ въ Борщевѣ. | раб. 27 | Завѣд. Е. Т. Гольдбергъ, раб. 155 | | Завѣд. М. П. Зелененько, раб. 31 | раб. 122 | раб. 100 | Завѣд. М. С. Лейба, раб. 107 | Завѣд. Е. М. Клуцкая, раб. 80 | | | | | | | | | | |
| Февраль. | Завѣд. П. С. Щербакъ. | 70 | " 189 | | " 63 | " 138 | " 70 | | Завѣд. М. П. Зелененько, раб. 122 | | | | | | | | | | |
| Мартъ. | " | 97 | " 223 | | " 70 | " 232 | " 79 | | " 102 | | | | | | | | | | |
| Апрѣль. | Завѣд. А. Ф. Ботвинкина. | 153 | " 169 | | Завѣд. К. Г. Спѣвакъ, раб. 81 | " 144 | | | Завѣд. Е. Г. Функина, раб. 95 | | | | | | | | | | |
| Май. | " | 162 | " 215 | | " 91 | " 155 | | | " 40 | | | | | | | | | | |
| Юнь. | " | 266 | " 203 | | " 97 | " 95 | | | " 40 | | | | | | | | | | |
| Юль. | " | 39 | " 99 | | " 5 | " 95 | | | " 40 | | | | | | | | | | |

Завѣд. орядомъ Е. М. Клуцкая.

Завѣд. Отр. О. А. Яценко
Районныя художники А. Ф. Середя.



Работа Чертковскаго отряда на выставкѣ въ Москвѣ.

Къ сожалѣнію, о работѣ Чертковскаго отряда, расположеннаго въ Средней Галиціи (Придѣлѣстровье), издавна славящейся богатѣйшимъ народнымъ орнаментомъ, не удалось получить для настоящаго изданія отдѣльнаго доклада; этотъ пробѣлъ мы постарались заполнить, показавъ въ цвѣтныхъ таблицахъ № I, № II, № III, наиболѣе характерные для этого района узоры, а также большое количество снимковъ, сдѣланныхъ для изданія художникомъ А. О. Середою. Отсутствие спеціальнаго доклада досадно еще и потому, что работа въ этомъ районѣ велась нѣсколько иначе, чѣмъ въ остальныхъ трехъ, а именно: каждая изъ поименованныхъ въ табл. 2 кустарныхъ мастерскихъ являлась центромъ для цѣлой сѣти раздаточныхъ деревенскихъ пунктовъ. Такова Борщовская мастерская, вошедшая въ Чертковскій отрядъ лишь въ ноябрѣ 1916 г. и бывшая до этого центромъ самостоятельнаго деревенскаго района, куда входили деревни Цыганы, Кривче, Королювка, Волковцы, Мушкатовка, Лановцы, Пицатицы, Бильче и др. Мастерская въ Устечко была центральной для раздаточныхъ пунктовъ въ д. Сѣмаковцахъ, Тлусте, Поточискомъ, г. Городенкѣ и др. Къ Ягельницкой мастерской, кромѣ вышивальной и дѣтской шнурковой мастерской, относились раздаточные пункты въ дер. Базарь, Слобудкѣ, Бураковкѣ и др. Въ Озерянской мастерской, кромѣ вышивальной, была самая большая дѣтская артель—бисерная, и брали работу многія крестьянки изъ сосѣднихъ деревень. Лишь въ Чертковѣ и Трёмбовлѣ работали горожанки, преимущественно еврейки выселенки. Благодаря тому, что главный контингентъ работницъ кустарныхъ мастерскихъ Чертковскаго отряда составляли крестьянки, издѣлія этого района были исключительно интересны, какъ



Куклы работы Кіевской игрушечной мастерской (на Кіевской выставкѣ).

въ художественномъ, такъ и въ этнографическомъ отношеніи и дали рѣдкія по красотѣ и строгости вещи для магазина и выставокъ. Изъ мастерскихъ Чертковскаго отряда въ таблицу не вошли рисовальная въ Борщовѣ и токарная въ Бильче-Злотомъ, т. к. ни по одному изъ имѣющихся докладовъ нельзя было опредѣлить ни количества рабочихъ, ни времени открытія и закрытія этихъ мастерскихъ.

Къ свѣдѣніямъ о работѣ Коломыйскаго отряда мастерскихъ, имѣющимся въ статьѣ Е. В. Полѣиной, слѣдуетъ добавить лишь, что швейная въ Коломыѣ въ теченіе 4 мѣсяцевъ имѣла только 2-хъ работницъ—закройщицъ и не могла открыться до декабря 1917 г., благодаря недостатку нитокъ, что мастерскія въ Снятинѣ открылись немедленно по возвращеніи изъ Черткова евреевъ выселенцевъ, и что въ швейной и починочной Надвоянскихъ, помѣщавшихся въ одномъ зданіи, велся общій учетъ рабочихъ, причемъ въ число ихъ входили и дѣти, работавшія въ портяночной мастерской.

Независимо отъ мастерскихъ Галиціи и Буковины, Районнымъ Управленіемъ «Отд. Пом. Нас.» въ Южной Волини была открыта Кременецкая швейная мастерская, которая, просуществовавъ до марта 1917 г., закрылась. Разчитанная на 50 работницъ, къ концу она насчитывала 85. Судя по докладу завѣдующей производительность мастерской была невелика, благодаря нерегулярности доставки матеріаловъ.

Всмотрѣвшись въ первыя 4 таблицы, можно замѣтить, что условія фронтовой жизни не позволяли ограничивать себя въ работѣ или дѣлать выборъ, но заставляли братья за все, что требуетъ неотложной организаціи—и вотъ, художница начинаетъ работу съ устройства швейной, художникъ, какъ артельщикъ, со многими аваріями, ѣздитъ по городамъ и закупаетъ матеріалы. Сплошь да рядомъ одно и то же лицо, за недостаткомъ сотрудицъ, завѣдуетъ нѣсколькими мастерскими, лежащими зачастую на разстояніи десятковъ верстъ одна отъ другой.

Вспоминая первую и напряженную фронтовую работу нельзя не помянуть добрымъ словомъ нашихъ друзей и помощницъ изъ мѣстной интеллигенціи, которая всегда отзывчиво шла къ намъ на помощь. Имена панны Ольги Лисивны, панны Теци въ Тарнопольскомъ отрядѣ, С. Гарникъ, Р. Либманъ, А. Аппенгеймъ въ Чертковскомъ, панны Маріи Бѣлоскурской, панны Фили Молодій и панны Маріи Кукурбивны въ Коло-

мыйскомъ отрядѣ и многія другія, не названныя полными именами, встрѣчаются не разъ съ большой теплотой и благодарностью въ докладахъ сотрудницъ. Особенно сказалась помощь мѣстныхъ сотрудницъ при веденіи исключительно труднаго и сложнаго счетоводства, требующаго особаго вниманія и аккуратности, при составленіи калькуляцій и учета матеріаловъ. Счетоводство — слѣдующая за снабженіемъ трудность фронтовой работы. Опытныхъ счетоводовъ, не смотря на многократныя просьбы, фронтовые мастерскія такъ и не дождались, за исключеніемъ Черновицкаго отряда, куда послѣ Пасхи 1917 г. пріѣхала счетоводомъ А. И. Козлова. Незадолго до эвакуаціи, въ Черновицахъ на фронтовомъ собраніи представителей всѣхъ отрядовъ мастерскихъ принята была болѣе удобная форма отчетности, выработанная Е. И. Прибыльской для своего отряда. До этого времени вся сложная кустарная отчетность велась по примитивнѣйшимъ книгамъ питательныхъ пунктовъ. Считаемо не лишнимъ помѣстить здѣсь, какъ образецъ отчетности Е. И. Прибыльской, примѣрныя таблицы прихода и расхода, по которымъ довольно наглядно виденъ переходъ сырья въ готовые издѣлія, съ окончательной расцѣвкой (табл. №№ 8, 9).

ТАБЛИЦА 8.

| Отмѣтка счетовода | | Примѣрная таблица прихода матеріаловъ по Ра- дауцкой маст. за февраль 1917 г. | Сумма остатка къ 1-му слѣд. мѣс. | | Сумма расхода за мѣсяцъ. | | Сумма прихода за мѣсяцъ. | | Цѣна и стоимость. | | На сумму. | | | |
|----------------------------|-----|---|---|------------|--------------------------------|-------------------|--------------------------------|-----------|-------------------|-----------|------------------|----|--------------|----|
| | | | Руб. | К. | Руб. | К. | Руб. | К. | Руб. | К. | | | | |
| | | | 60 | — | — | 80 | — | — | — | — | 80 | — | 20 | |
| | | | 6 | — | 40 | 30 | 18 | 14 | 20 | 200 | 4 | — | 334 | |
| | | | 90 | — | — | 20 | — | — | — | — | 20 | — | 30 | |
| | | | — | 64 | 30 | 9 | 9 | 14 | 4 | — | 1 | — | 132 | |
| | | | 50 | — | — | — | — | — | — | — | — | — | 50 | |
| | | | 7 | 64 | 70 | 40 | 27 | 28 | 24 | 200 | 6 | — | 466 | |
| | | | 30 | 80 | 20 | 10 | 50 | — | 20 | 50 | 60 | — | — | |
| | | | — | — | — | — | 1 | 7 | 1 | 2 | — | — | — | |
| Годъ, мѣсяцъ, число. | № | Наименованіе расходныхъ матеріаловъ | Откуда счета или накладныя | | | | | | | | | | На сумму. | |
| | | | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | Р. | К. |
| 1917 | | | Крестьянское полотно. | Бурунчукъ. | Шелковая нитки. | Нитки Д. М. С. | Мишура. | Бисеръ. | Полотно. | Бамбакъ. | Нитки каушки. | | | |
| фев. 4 | 129 | Остатокъ на 1-ое февраля. . . | 25 ар. | 40 ар. | 150 м. | 200 м. | 8 кат. | 2 фун. | — | — | — | | 115 | 50 |
| фев. 18 | 141 | Скл. Маст. Черновицк. отряда. | — | — | 100 м. | — | — | 2 ф. | 20 ар. | 80 ар. | — | | 258 | — |
| фев. 27 | 149 | „ „ „ „ | — | 40 ар. | 100 м. | 200 м. | 10 кат. | — | — | — | 10 кат. | | 93 | — |
| | | Всего | 25 | 80 | 350 | 400 | 18 | 4 | 20 | 80 | 10 | | 466 | 50 |
| | | расходъ за февраль | 3 | 80 | 150 | 92 | 6 | 2 | 20 | — | 2 | | 132 | 30 |
| | | остатокъ на 1-е марта | 22 | — | 200 | 318 | 12 | 2 | — | 80 | 8 | | 334 | 20 |

Эвакуація въ началѣ іюля 1917 г. застала всѣхъ сотрудниковъ мастерскихъ врасплохъ, готовящихся, послѣ удачной апрѣльской выставки въ Кіевѣ, къ большой Московской выставкѣ. Не смотря на сильную сиѣнку, на отсутствіе собственныхъ средствъ передвиженія и на то, что, готовясь къ выставкѣ, мастерамъ раздали крупныя и дорогія работы, потери мастерскихъ не такъ ужъ велики, сравнительно съ потерями другихъ фронтовыхъ учреждений. И главныя изъ нихъ произошли уже на русскихъ желѣзныхъ дорогахъ при перегрузкахъ. Во время сдачи ликвидационныхъ отчетовъ выяснилось, что

| | вывезено готовыхъ вещей и матеріаловъ | и потеряно |
|---|--|-----------------------------|
| по Тарнопольскому отряду | на 1,513 р. 74 к. | на 17,288 р. 96 к. |
| по Чертковскому „ | „ 25,438 р. 04 к. | „ 6,264 р. 15 к. |
| по Коломыйскому „ | „ 23,399 р. 42 к. | „ 4,839 р. 49 к. |
| по Черновицкому „ | „ 35,636 р. 33 к. | „ 15,245 р. 66 к. |
| Всего по вѣмъ отрядамъ вывезено | на 85,987 р. 53 к. | потеряно на 43,987 р. 53 к. |

Самая большая потеря падаетъ на Тарнопольскій отрядъ, который эвакуировался въ самыхъ неблагоприятныхъ условіяхъ, имѣя для упаковки всего нѣсколько часовъ, въ то время какъ остальные отряды могли собираться въ теченіе 2—3 сутокъ. Только Черновицкому отряду удалось сразу эвакуироваться по желѣзной дорогѣ, остальные всѣ шли гужомъ и лишь послѣ 2-х и болѣе недѣльнаго путешествія на лошадяхъ, понали на поѣздъ; Чертковскій отрядъ, доѣхавъ до Винницы, задержался, и по просьбѣ мѣстной «Просвѣты» развернулъ недолгую, но имѣвшую большой успѣхъ, выставку.

II.

19 августа 1917 г., когда съѣхались всѣ сотрудники фронтовыхъ мастерскихъ, состоялось собраніе подъ предѣлательствомъ новаго завѣдующаго Отдѣломъ С. И. Гольдемана, смѣнившаго П. К. Линниченко. Рѣшено было продолжать работу по организаціи мастерскихъ на фронтѣ, выдѣливъ ее въ самостоятельный подотдѣлъ Трудовой Помощи. Для руководства имъ избрана была коллегія изъ 4-хъ лицъ: худож. Л. А. Пяновскаго, который вскорѣ уѣхалъ въ Москву для устройства ликвидационной выставки, худож. А. Θ. Середы, занимающагося облѣдованіемъ новаго фронта, худож. Е. И. Прибыльскаго и сотрудницы Е. Ю. Спасской, которымъ поручена была организація центрального управленія подотдѣла. Работа въ Галиціи и Буковинѣ началась и шла долго безъ всякой связи съ Кіевомъ, закончилась при единоличномъ руководствѣ Л. А. Пяновскаго, такъ какъ временное причисленіе фронтовыхъ мастерскихъ къ подотдѣлу Учрежденій и Предпріятій было чисто формальное, бумажное, не игравшее существенной роли въ судьбѣ фронтовыхъ мастерскихъ. Изъ учреждений п/о Предпріятій къ п/о Трудовой Помощи въ августѣ 1917 г. перешла кукольная, организованная худож. Л. А. Пяновскимъ и худож. Э. С. Давыдовой. Ковровая ткацкая, организованная завѣд. п/о Учрежденій А. Г. Григорьевой при нѣкоторомъ участіи художниковъ п/о Трудовой Помощи, впоследствии работала подъ руководствомъ инстр. Н. А. Залозной и была связана съ п/о Трудовой Помощи лишь сбытомъ своихъ издѣлій въ Кустарномъ Магазиנѣ п/о. Московская выставка, начавшаяся въ концѣ августа 1917 г., закончилась лишь въ октябрѣ и дала хорошіе результаты: почти всѣ вещи были распроданы, а выручка (ок. 30000р), много перевысившая выручку отъ Кіевской весенней (давшею 5100 р. 56 к.), была сдана въ Кассу Главн. Комит. В. З. С. худож. Л. А. Пяновскимъ, возвратившимся, по окончаніи выставки, въ Кіевъ.

Вскорѣ послѣ того, какъ закончилось облѣдованіе новаго фронта, худож. А. Θ. Середка ушелъ изъ состава коллегіи п/о. Остальные члены коллегіи, разославъ сотрудниковъ, согласно даннымъ облѣдованія, по новому фронту, заняты были ликвидацией Галицко-Буковинской работы, организаціей Кіевскихъ учреждений и центра и, главнымъ образомъ, составленіемъ многочисленныхъ проектовъ и смѣтъ устройства разнообразныхъ мастерскихъ (игрушечныхъ-столярной и панье-маше; столярно-рѣзчицкой и токарной, переплетной, картонажной и по художественной обработкѣ металла, а также швейныхъ, починочныхъ и ткацкой). Ни одинъ изъ новыхъ проектовъ осуществленъ не былъ частью за сокращеніемъ дѣятельности Отд. Пом. Нас. и недостаткомъ средствъ, частью по условіямъ времени, труднаго для организаціонной работы. Движеніе персонала, мѣстоахожденіе и ростъ мастерскихъ п/о Трудовой Помощи показано въ табл. 6, производительность—въ табл. 7.

6. Мастерскія п/о Трудиомощи Отд. Пом. Нас.

| 1917/18 | К у с т а р н ы я | | | | Ш в е й н о - п о ч и н о ч к ы я | | | | | Всего ра- бочихъ |
|----------|---------------------------------------|----------------------------------|----------------------------------|---------------------------------|-----------------------------------|--------------------------------|-------------------------------|------------------------------------|-----------------------------------|---------------------|
| | Кіевская монтиро- вочная | Кіевская раздаточная | Винница | Кременецъ | Каменецъ-- Подольскій | Винница | Малинъ | Кременецъ | Ровно | |
| Августъ | Зав. Л. Г. Ро- мановичъ. раб 17 | | | | | | | | | 17 |
| Сентябрь | " 17 | | | | Зав. Е. М. Маркова раб. 42 | | | | | 59 |
| Октябрь | | | | | " 42 | Зав. К. А. Кулеша раб. 2 | Зав. Г. И. Адамъ раб. 4 | Зав. Е. И. Бурштейнъ раб. 35 | | 83 |
| Ноябрь | | Зав. А. А. Жмакина раб. 33 | Зав. А. В. Дѣдова. раб. 22 | Зав. А. И. Жарко раб. 111 | " 42 | " 19 | " 23 | " 35 | | 285 |
| Декабрь | Зав. А. И. Шефлеръ раб. 12 | " 42 | " 16 | " 60 | " 57 | " 28 | " 23 | " 34 | Зав. М. Г. Тарашукъ раб. 58 | 330 |
| Январь | " 12 | " 8 | " 17 | " 86 | " 36 | " 54 | " 83 | " 48 | " 81 | 425 |
| Февраль | " 12 | " 19 | " 23 | " 42 | | " 29 | " 52 | " 28 | " 36 | 241 |
| Мартъ | " 73 | " 111 | " 24 | | | " 11 | " 21 | | " 134 | 374 |
| Апрѣль | " 30 | " 36 | | | | | | | | 66 |
| Май | " 30 | " 9 | | | | | | | | 39 |
| Юнь | " 26 | | | | | | | | | 26 |
| Юль | " 8 | | | | | | | | | 8 |

7. Производительность мастерскихъ п/о Труд. Пом. Отд. Пом. Нас. съ сентября 1917 г. по май 1918 г.

| Нустарныя мастерскія | | | Швейныя мастерскія | | | Починочныя мастерскія | | | Заработная плата. | |
|-----------------------|-----------|------|-----------------------|-----------|------|-----------------------|-----------|------|-------------------|------|
| Количество издѣлій | С у м м а | | Количество издѣлій | С у м м а | | Количество издѣлій | С у м м а | | Руб. | Коп. |
| | Руб. | Коп. | | Руб. | Коп. | | Руб. | Коп. | | |
| 31.161 | 71.400 | 70 | 10.865 | 41.252 | 37 | 15.102 | 18.129 | 95 | 50.169 | 89 |

Что касается до центральныхъ учреждений, то изъ состава коллегіи въ ноябрѣ вышелъ А. О. Серeda, въ февралѣ Л. А. Цяповскій, и ликвидація п/о была закончена двумя членами коллегіи Е. И. Прибыль-ской и Е. Ю. Снаеской. Въ составъ Бухгалтеріи и канцеляріи п/о вошли въ сентябрѣ 1917 г. сотрудники

Ш. А. Мандль, И. Р. Гинзбургъ, Б. Л. Векслеръ, А. А. Шибульскій, Г. Эфросъ, А. О. Ботвинкина, Л. З. Чайковская, О. А. Яценко, А. А. Назимова и О. К. Гамалѣя.

Въ мартѣ 1918 г., по сокращеніи штатовъ, остались Мандель, Гинзбургъ, Векслеръ, Ботвинкина и Чайковская. Въ маѣ, когда закончилась сдача фронтовыхъ отчетовъ, остались для ликвидаціи отчетности и имущества п/о Векслеръ и Ботвинкина.

Со дня открытія магазиномъ завѣдывала С. М. Арндтъ; ея помощниками въ магазинѣ и складѣ были В. А. Мандрыга, К. А. Кашина, П. И. Зудинъ, М. С. Махновецкая. Въ ноябрѣ 1917 г. отъ магазина былъ отдѣленъ складъ сырья и завѣдываніе имъ приняла К. И. Стражковичъ, а счетоводство Л. Г. Романовичъ; съ мая и до конца ликвидаціи всѣмъ имуществомъ п/о завѣдывала А. О. Ботвинкина.

Въ Кустарный Магазинъ Отд. Пом. Нас. (Крещатикъ 25, Пассажъ 42), открывшійся въ августѣ 1916 г., въ теченіи года (по 31 авг. 1917 г.) поступило издѣлій на 275,864 р. 13 к., продано на 59,775 р. 03 к. На 1 сентября, когда подсчитано было все имущество, вывезенное изъ фронтовыхъ мастерскихъ, оставалось товаровъ на 216,089 р. 10 коп.; средняя мѣсячная выручка магазина составляла 4,980 р. Съ сентября 1917 г. по 10 апрѣля 1918 г., т. е. по день закрытія магазина п/о Труд. Помощи, выручено отъ продажи готовыхъ вещей 109,461 р. 91 к., осталось на 106,627 р. 19 к., средняя мѣсячная выручка — 15,637 р.

Въ декабрѣ 1917-го г. художн. Л. А. Яновскимъ былъ устроенъ Рождественскій—кукольный базаръ и размѣщенъ въ отдѣленіи магазина на Николаевской ул. д. № 11.

Въ мартѣ—апрѣлѣ были ликвидированы всѣ фронтовые учрежденія п/о Трудпомощи, причемъ передано было матеріаловъ и инвентаря различнымъ земскимъ учрежденіямъ и войсковымъ частямъ на 21,036 р. 56 к.; продано О-вамъ «Просвѣта», войсковымъ частямъ и др. учрежденіямъ на 62,744 р. 41 к.; иѣкоторое количество инвентаря и матеріаловъ было передано земскимъ учрежденіямъ и войсковымъ частямъ безъ оцѣнки, благодаря времени, крайне безцокойному и неблагоприятному для планомѣрной ликвидаціи.

Въ маѣ—июнѣ постепенно сокращено центральное управленіе и ликвидированы Кіевскія учрежденія.

Начатый въ апрѣлѣ подсчетъ матеріаловъ склада и готовыхъ вещей магазина для предполагаемой передачи министерству Народнаго Просвѣщенія, въ маѣ былъ прекращенъ и, согласно постановленія Главноуполномоченнаго по ликвидаціи имущества и учреждений военнаго времени, все имущество подотдѣла Трудпомощи, оцѣненное въ 500,911 р. 51 к., передано Кустарному Отдѣлу Кіевск. Губ. Зем. Управы на условіяхъ распределенія этого имущества среди Земствъ Украины, ведущихъ Кустарную работу. Ликвидація п/о была закончена къ 1 окт. 1918 г., завѣдующими ликвидаціей Е. И. Прибыльской, Е. Ю. Спасской, завѣдующей складомъ А. О. Ботвинкиной и бухгалтеромъ Б. Л. Векслеромъ.

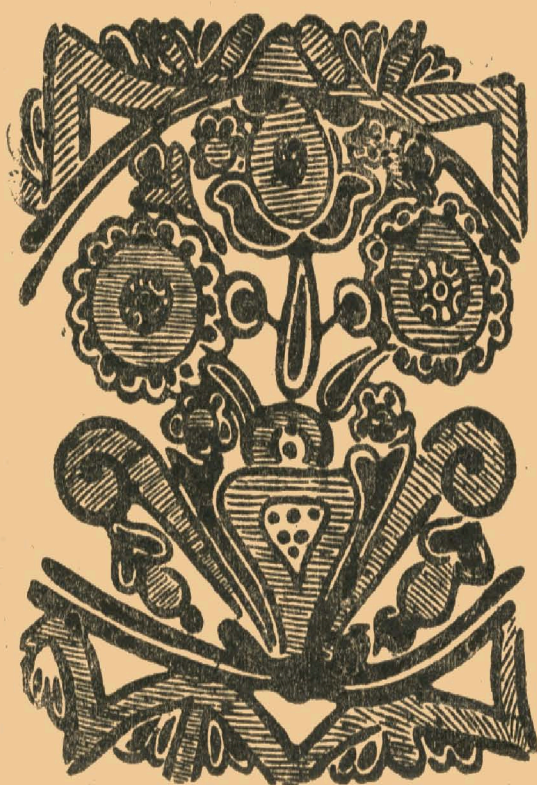
Послѣднимъ дѣломъ п/о Трудпомощи является изданіе этой книги, задуманной еще во время работы въ Галиціи и Буковинѣ. Первоначальная ассигновка (3000 р.) уполномоченнымъ Отд. Пом. Нас. П. К. Линниченко была увеличена до 5000 р., затѣмъ завѣдующимъ Отдѣломъ С. И. Гольдманомъ до 7000 р. и наконецъ завѣдующимъ Отдѣломъ С. Д. Подвысоцкимъ до 10000 р. *)

Первоначальное намѣреніе выпустить художественный альбомъ по народному искусству тѣхъ мѣстностей Галиціи и Буковины, гдѣ были расположены мастерскія Земскаго Союза, оказалось невозможно привести въ исполненіе, т. к. по условіямъ времени, многіе статьи, рисунки и таблицы не могли быть своевременно собраны и доставлены въ Кіевъ. И такимъ образомъ, изданіе это въ настоящемъ его видѣ является лишь памятной книгой по работѣ одного изъ многихъ подотдѣловъ Комитета Юго-Западнаго Фронта Всероссійскаго Земскаго Союза.

Статьи Н. О. Бѣляшевскаго и Я. А. Тугендхольда приурочены къ Кіевской выставкѣ въ апрѣлѣ 1917 г. и были помѣщены въ каталогъ выставки. Статья Е. В. Полѣновой, написанная незадолго до эвакуаціи, предназначалась для бюллетеня З. Союза. Матеріалы для дѣлового обзора и таблицъ собраны Е. Ю. Спасской и Б. Л. Векслеромъ. Переводъ на украинскій статей Тугендхольда, Спасской, Полѣновой и Прибыльской сдѣланъ Л. А. Яновской.

*) Послѣдняя ассигновка (2.000 р.) на непредвидѣнные расходы при заканчиваніи печатанія книги разрѣшежа Завѣд. Отд. Ликвид. Учр. и Имуществовъ Военнаго времени при Укрсовнархозѣ А. В. Короленко.

Снимки, касающіеся района Средней Галиціи, сдѣланы худ. А. Ѳ. Середой, остальные—художн. Л. А. Пяновскимъ. Рамка къ предисловію, заставки и концовки къ статьямъ Бѣляшевскаго и Спасской—работы худ. И. И. Мозалевскаго. Обложка въ характерѣ Буковинскаго тканья, концовки и заставки къ статьямъ Прибыльской и Тугендхольда работа худ. Е. И. Прибыльской. Таблицы № V, № VI (писанки и платочекъ) собственность Е. И. Прибыльской, таблица № IV (изразецъ) собственность Е. В. Полѣновой, табл. №№ I, II и III составлены изъ образцовъ, собранныхъ М. Тарашукъ, А. Дѣдовой и Е. Спасской.



ОГЛАВЛЕНИЕ.

С Т А Т Ь И.

| | | |
|---|------|----|
| Н. О. Бѣляшевскаго, перев. на русскій С. З. Оедорченко | стр. | 7 |
| Я. А. Тугендхольдъ, перев. на укр. Л. А. Яновской | » | 12 |
| Е. Ю. Спасской, перев. на укр. Л. А. Яновской | » | 18 |
| Е. В. Полѣновой, перев. на укр. Л. А. Яновской | » | 32 |
| Е. И. Прибыльской, перев. на укр. Л. А. Яновской | » | 43 |
| Дѣловой обзоръ и таблицы составлены Е. Спасской и бухгалт. Б. Л. Векслеромъ | » | 57 |

И Л Л Ю С Т Р А Ц И И.

РАБОТЫ ХУДОЖН. Е. И. ПРИБЫЛЬСКОЙ.

| | | |
|--|---|----|
| Обложка въ характерѣ буковинскаго тканья (графика) | » | — |
| Заставка мотивъ гуцульской писанки | » | 12 |
| Концовка мотивъ гуцульской писанки | » | 17 |
| Заставка мотивъ буковинской рубахи | » | 43 |
| Концовка мотивъ буковинскаго ковра | » | 56 |

РАБОТЫ ХУДОЖН. И. И. МОЗАДЕВСКАГО.

| | | |
|--|---|-------|
| Заставка титульнаго листа мотивъ гуцульскаго изразца | » | 3 |
| Рамка для предисловія мотивъ «крайки» (тканый поясъ) | » | 5 |
| Заставка мотивъ «гафта» Тарнопольскаго повѣта | » | 7, 18 |
| Заставка мотивъ гуцульскаго изразца | » | 11 |
| Концовка мотивъ гуцульскаго изразца | » | 31 |

Т А Б Л И Ц Ы.

- I. Образцы узоровъ Борщовскаго повѣта: «нызь». Мастерскія Чертковскаго отряда.
 - II. Образцы старинныхъ узоровъ Придѣстровья и Борщовскаго повѣта собраны сотр. М. Г. Тарашукъ и сотр. А. В. Дѣловой. Мастерскія Чертковскаго Отряда.
 - III. «Перемитки» №№ 1 и 2 Придѣстровья, № 3—14 Гуцульскія собраны сотр. Е. Ю. Спасской.
 - IV. Изразецъ гуцульской печи изъ зарисованныхъ художн. Е. В. Полѣновой.
 - V. Элементы Буковинскихъ узоровъ (съ названіями) собств. художн. Е. И. Прибыльской.
 - VI. Писанки славянской Буковины зарисованы учениками рисовальнаго класса при Черновицкой мастерской В. З. С.
- Репродукціи фотографій, сдѣланныхъ художникомъ А. О. Середой стр. 8, 13, 19, 23, 34.
- Репродукціи фотографій, сдѣланныхъ художникомъ Л. А. Пяновскимъ стр. 9, 10, 32, 35, 37, 38, 40, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 59, 60.

ЗАМЪЧЕННЫЯ ОПЕЧАТКИ.

Страница 24, строка 22 сверху напечатано 8000 работницъ, должно быть 4000 работницъ.

Таблица 4, графа 3 справа » 10 1 » » 1081.

